

University of Groningen

Kroniek 1996

Hippe, Joop; Lucardie, Anthonie; Noomen, Ida; Voerman, Gerrit

Published in:

Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1996

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version

Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:

1997

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):

Hippe, J., Lucardie, A., Noomen, I., & Voerman, G. (1997). Kroniek 1996: overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1996. In G. Voerman (editor), *Jaarboek Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen 1996* (blz. 13-86). Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

KRONIEK 1996

Overzicht van de partijpolitieke gebeurtenissen van het jaar 1996

Joop Hippe, Paul Lucardie, Ida Noomen en Gerrit Voerman

1. Inleiding

Voor de politieke partijen was 1996 een rustig 'mid-term' jaar zonder verkiezingen. Zodoende was er tijd voor bezinning en intern debat. Niettemin wierpen de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998 hun schaduw vooruit: in veel partijen werden commissies in het leven geroepen die ontwerp-verkiezingsprogramma's moesten opstellen, of kandidaten aanzoeken voor de lijsten.

In deze kroniek worden de activiteiten van alle in de Eerste en Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen beschreven, voor zover die zich buiten het parlement afspeelden. Handelingen van bewindslieden en volksvertegenwoordigers worden immers elders al gedocumenteerd.

Voor dit overzicht werden de volgende bronnen geraadpleegd:

- artikelen uit de dagbladen *NRC-Handelsblad*, *Trouw*, *de Volkskrant*, *Nederlands Dagblad* en *Reformatorisch Dagblad*; deze artikelen worden dagelijks vergaard en geordend voor het knipselarchief van het DNPP;
- partijdocumenten: brochures, partijbladen en congresstukken, die eveneens door het DNPP worden verzameld.

Om de gebeurtenissen binnen de afzonderlijke partijen in een kontekst te plaatsen, worden eerst de politieke 'hoofdmomenten' uit 1996 kort geschetst.¹

¹. Zie voor een uitvoeriger overzicht van de politieke hoofdmomenten uit 1996: Paul Lucardie en Gerrit Voerman, 'Politiek beheerst door paarse compromissen', in: *Staatscourant*, 18 december 1996; en G.J.J. Thissen, 'Jaaroverzicht Staten-Generaal zittingsjaar 1995-1996', in: *Parlement en Kiezer*, Groningen, 1997.

2. Hoofdmomenten

De paarse coalitie die onder leiding van W. Kok (PvdA) en de vice-premiers H.F. Dijkstal (VVD) en H.A.F.M.O. van Mierlo (D66) in 1994 was aange-treden, kreeg in 1996 af en toe te kampen met interne spanningen. De coalitie kwam echter nooit serieus in gevaar.

IRT-affaire: de parlementaire enquête

Naar aanleiding van de problemen rond het Interregionale Recherche Team (IRT) Noord-Holland/Utrecht had de Tweede Kamer op 22 november 1994 besloten een parlementaire enquête te houden naar de wijze waarop politie en justitie de georganiseerde misdaad in Nederland bestrijden (zie *Jaarboek 1994 DNPP*, blz. 15-16). De enquête-commissie ving onder voorzitterschap van PvdA-kamerlid M. van Traa in december 1994 haar werkzaamheden aan en verhoorde in 1995 een groot aantal ambtenaren en externe deskundigen. Op 1 februari 1996 bracht zij officieel verslag uit. Het eindrapport, getiteld 'Inzake opsporing', bevatte duidelijke kritiek op de voormalige minister van Justitie E.M.H. Hirsch Ballin (CDA) en op de politiechefs van Amsterdam, Haarlem en Utrecht, op het openbaar ministerie en op de Tweede Kamer zelf. Milder getoonzet was de kritiek op de zittende minister van Justitie, mevr. W. Sorgdrager (D66), en op de staatssecretaris van Justitie, mevr. E.M.A. Schmitz (PvdA). Sorgdrager was voor 1994 als procureur-generaal ook medeverantwoordelijk geweest voor de opsporing van misdadigers, terwijl Schmitz als burgemeester van Haarlem destijds bij het IRT betrokken was. Alle genoemde personen en instanties hadden zich volgens de commis-sie te weinig bemoeid met de misdaadbesteding door de politie, waarbij soms twijfelachtige methoden werden gebruikt zoals het 'doorleveren' van grote hoeveelheden verdovende middelen. De commissie vond dat de misdaadbesteding aan duidelijker regels onderworpen zou moeten worden. De Tweede Kamer kon na een debat in april de conclusies van het rapport over het algemeen onderschrijven. Alleen de CDA-fractie volgde haar lid A.K. Koekkoek, die als enige in de commissie beperking van de bevoegdhe-den voor de politie had afgewezen. Het kabinet reageerde terughoudend. De reorganisatie van het opsporingsapparaat bleef uiteindelijk beperkt tot enkele overplaatsingen van politiechefs en van ambtenaren van het openbaar ministerie. Minister Dijkstal van Binnenlandse Zaken meende dat verder-gaande maatregelen op te veel arbeidsrechtelijke bezwaren zou stuiten. De Tweede Kamer legde zich hier in november morrend bij neer.

Begin maart kwam de staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, R.L.O. Linschoten (VVD), in politieke problemen. In de Tweede Kamer was twijfel gerezen over de vraag of hij de Kamer wel volledig had ingelicht tijdens de parlementaire behandeling van het wetsvoorstel van de privatisering van de Ziektewet in november 1995 (dat begin februari 1996 na enig tegensputteren door de PvdA-fractie eveneens door de regeringspartijen in de Eerste Kamer was aanvaard). De Tweede Kamer had in 1995 om enkele nog niet gepubliceerde rapporten van het College van Toezicht Sociale Verzekeringen (Ctsv) over dit onderwerp gevraagd, die kritische kanttekeningen bij deze plannen bleken te bevatten. Linschoten zei tijdens het debat de inhoud van deze rapporten niet te kennen. Later werd echter bekend dat de voorzitter van de Ctsv, zijn partijgenote E.J.J.E. van Leeuwen-Schut, hem concept-versies van deze rapporten had aangeboden. Linschoten zou deze hebben geweigerd; hij wilde alleen de officiële rapporten ontvangen.

In een spoeddebat op 1 maart kreeg Linschoten het vertrouwen van de Tweede Kamer. Enkele dagen later stelde de fractievoorzitter van GroenLinks, P. Rosenmöller, schriftelijke vragen vanwege een 'serie vergissingen en tegenstrijdigheden' die hij in Linschotens verdediging had waargenomen. In zijn antwoord gaf de staatssecretaris toe één van de conclusies van de rapporten al vóór het debat in november 1995 te hebben gekend. Tijdens een nieuw debat op 12 maart vroegen onder meer de oppositiepartijen CDA, GroenLinks en de SP om een parlementair onderzoek, maar de regeringspartijen wilden hier niet aan.

Tegelijk met deze zaak speelde de kwestie van de vertrouwensbreuk tussen het bestuur en de directie van de Ctsv. Staatssecretaris Linschoten had aan het begin van het jaar de hoogleraar rechten M.G. Rood aangezocht om deze interne crisis door te lichten. In zijn eindverslag kritiseerde Rood het benoemingsbeleid van de bestuursleden, alsmede hun functioneren. Linschoten besloot hierop de bestuursleden de laan uit te sturen.

De Kamer stelde vervolgens in april alsnog een parlementair onderzoek in naar 'het feitelijk functioneren van het Ctsv'. De onderzoekscommissie, die onder leiding stond van het kamerlid J.P.C.M. van Zijl (PvdA), presenteerde op 24 juni haar rapport. De commissie betichtte Linschoten van grote fouten. Zo zou de selectieprocedure van de bestuursleden van een 'onthutsende eenvoud' zijn geweest (*NRC-Handelsblad*, 24 juni 1996). De gang van zaken rond de Ziektewetrappporten in november 1995 noemde de commissie 'weinig geloofwaardig'. Hiermee zei de commissie geen oordeel over de staatssecretaris te willen vellen, maar Linschoten zag dit zelf wel zo. Gesteund door zijn eigen partij, de VVD, eiste hij in het kamerdebat over het rapport op 27 juni van de regeringsfracties dat er geen enkele twijfel aan zijn geloofwaardigheid zou bestaan. Toen D66 en de PvdA hem niet het gevraagde vertrouwen wilden schenken, stelde Linschoten zijn portefeuille ter beschikking.

VVD-fractievoorzitter F. Bolkestein vond deze stap van zijn partijgenoot onnodig, maar liet meteen weten dat het geen gevolgen zou hebben voor de coalitie. Premier Kok betreurde het vertrek van Linschoten en vond de kritiek van de commissie te zwaar getoonzet. Linschoten werd als staatssecretaris opgevolgd door F.H.G. de Grave, wethouder en loco-burgemeester van Amsterdam.

Overigens zou commissie-voorzitter Van Zijl op 2 september in het TV-programma Nova de kwalificaties 'onthutsende eenvoud' en 'weinig geloofwaardig' in het rapport als 'foutjes' afdoen. De commissie distantieerde zich onmiddellijk van deze uitlatingen en hield vast aan de tekst van haar rapport. Van Zijl mocht als voorzitter van de commissie aanblijven, maar gaf toe zich 'een beetje beschadigd' te voelen door dit incident (*NRC-Handelsblad*, 4 september 1996).

Hogesnelheidslijn (HSL) en vliegveld Beek

In mei nam het kabinet een beslissing over het tracé voor de Hogesnelheidstrein (HSL) die de Randstad met Parijs moest verbinden. Uiteindelijk ging het hierbij om drie mogelijkheden, die van verschillende kanten waren aangedragen: een nieuwe baan door het zogenaamde Groene Hart van Zuid-Holland (waarvoor de VVD opteerde, mits Den Haag op dit tracé werd aangesloten); een bundeling met bestaande spoorlijnen (de voorkeur van de oppositiepartijen CDA en GroenLinks); of een bundeling met enkele autosnelwegen. Deze derde variant, ontworpen door de civiel ingenieur C.W.J. Bos, kreeg de instemming van D66 en de PvdA. De liberale minister van Verkeer en Waterstaat, mevr. A. Jorritsma-Lebbink, deelde de voorkeur van haar partij terwijl haar collega van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, mevr. M. de Boer (PvdA) zich daartegen verzette. Premier Kok kreeg het kabinet echter op één lijn: een HSL door het Groene Hart, maar met een tunnel tussen Hoogmade en Hazerswoude. Voorts zou nog een aantal knelpunten in Brabant opgelost dienen te worden.

De Tweede-Kamerfractie van de VVD kon zich wel in het kabinetsvoorstel vinden, maar de fracties van D66 en PvdA hielden vast aan de variant van Bos, langs de autosnelwegen. Toen CDA en GroenLinks bereid bleken hun eerste voorkeur te laten varen en een motie van PvdA-kamerlid E.P. van Heemst te steunen waarin het kabinet werd gevraagd alsnog voor 'Bos' te kiezen, werd die motie op 4 november aangenomen. Het kamerdebat over de HSL werd vervolgens opgeschort, waarna kabinet en regeringsfracties druk overleg pleegden. In december gaven de fracties van D66 en PvdA hun verzet tegen het kabinetsplan uiteindelijk toch op, waarmee een conflict tussen kabinet en Kamer opgelost werd.

Met bijna evenveel moeite hadden Kamer en kabinet in november overeenstemming bereikt over uitbreiding van de regionale luchthaven bij Beek (Maastricht-Aachen Airport) met een oost-westlandingsbaan. Om die renda-

bel te maken wilde minister Jorritsma een aantal nachtvluchten voor vrachtverkeer toestaan, waartegen minister De Boer echter bezwaar maakte. De kamerfracties van VVD en PvdA hingen dezelfde standpunten aan als hun partijgenoten in het kabinet. Zij accepteerden ook het compromis waartoe het kabinet besloot: een beperking van het aantal nachtvluchten tot 950, in de 'randen van de nacht', dat wil zeggen tussen 23 uur en 1 uur en tussen 5 uur en 5.30 uur. D66, GroenLinks en de meeste kleinere fracties wezen het compromis af, terwijl het CDA om wille van de werkgelegenheid nog meer nachtvluchten wilde toestaan.

staatkundige en bestuurlijke vernieuwing

In oktober 1995 had het kabinet voorstellen gepresenteerd voor een nieuw kiesstelsel en een correctief referendum (zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 21-22). De Raad van State zou hierover nog advies uitbrengen. In februari nam de Tweede Kamer vast een voorschot op de behandeling van het voorstel voor een referendum, dat in een wijziging van de grondwet na de kamerverkiezingen van 1998 zou moeten uitmonden. Het kabinet wilde niet in de grondwet maar in een gewone wet de voorwaarden vastleggen waaraan een geldig referendum zou moeten voldoen. Een verzoek om een referendum zou in eerste instantie steun van 40.000 burgers moeten krijgen; daarna zouden 600.000 burgers nog eens hun handtekening op het stadhuis moeten zetten om het verzoek te bekrachtigen. Een door de Tweede Kamer aangenomen wetsvoorstel zou door ten minste 30% van de als kiesgerechtigde ingeschreven burgers weggestemd kunnen worden.

De VVD, nooit een overtuigd voorstander van een volksraadpleging, vond deze drempels te laag en wenste dat in tweede instantie ruim een miljoen handtekeningen vergaard zouden moeten worden. De drempels moesten bovendien in de grondwet vastgelegd worden. Voorts wilde zij uitsluiten dat een Planologische Kernbeslissing (PKB) onderwerp van een referendum zou kunnen worden. Aangezien het CDA zich tegen elk referendum verzette, was steun van de VVD voor het kabinetsvoorstel onmisbaar. D66 en PvdA, die het voorstel wel hadden aanvaard, sloten ten slotte een compromis met de VVD. De door het kabinet voorgestelde drempels zouden niet verhoogd, maar wel in de grondwet opgenomen worden. In april besloot het kabinet zelf, de PKB uit te zonderen van referenda.

De gemeente Amsterdam kwam in conflict met minister Dijkstal toen zij in een gemeentelijke verordening haar burgers de mogelijkheid wilde bieden een corrigerend referendum uit te schrijven. Dijkstal hield vast aan het principe dat alleen de gemeenteraad een referendum mocht houden en droeg de gemeentelijke verordening in oktober voor vernietiging bij de Kroon voor. Hij voelde echter niets voor een landelijke regeling voor gemeentelijke referenda, ook al bleek uit een onderzoek van de staatsrechtsgeleerde D.J. Elzinga en anderen dat de praktijk nu per gemeente nogal verschilde en soms

wat chaotisch verliep.

Naar aanleiding van referenda in Amsterdam en Rotterdam in 1995 leken de plannen voor de opdeling van die gemeenten en de vorming van stadsprovincies rond beide steden onuitvoerbaar geworden (Zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 22). Het kabinet wilde de plannen toch doorzetten, maar de Tweede Kamer wees dat in februari af. Op advies van een commissie onder leiding van oud-minister F.H.J.J. Andriessen (CDA) stelde het kabinet in oktober voor, toch een stadsprovincie met de omringende gemeenten te vormen zonder de gemeente Rotterdam op te delen. Ondanks twijfels bij de betrokken gemeenten en voorbehoud binnen PvdA en VVD stemde de Tweede Kamer in november in met dit streven.

Het voorstel van het kabinet voor een ander kiesstelsel stuitte op meer weerstand in de Tweede Kamer dan het referendum. Alleen D66 steunde het plan. Na een debat met de Kamer besloot staatssecretaris J. Kohnstamm van Binnenlandse Zaken het voorstel in te trekken. Wel vond hij steun voor een verlaging van de kiesdrempel voor voorkeursstemmen van 50 naar 25% van de kiesdeler.

verdeling van politieke functies

De voorzitter van de Tweede Kamer, W.J. Deetman (CDA) werd met ingang van 1 december tot burgemeester van Den Haag benoemd. Met het vertrek van Deetman, die sinds 1989 deze functie vervulde, kwam het voorzitterschap van de Tweede Kamer vacant. Gewoonlijk kiest de Kamer een kandidaat van de grootste fractie tot voorzitter. Hiervan was echter na de kamerverkiezingen van 1994 afgeweken door Deetman opnieuw te kiezen, al was de fractie van zijn partij kleiner geworden dan die van de PvdA. In 1996 eiste de PvdA opnieuw het voorzitterschap niet op, om het evenwicht tussen de grote partijen bij de verdeling van de hoogste politieke functies in Nederland niet te verstoren. De sociaal-democraten zouden een kandidaat (te weten H.D. Tjeenk Willink) kunnen aanwijzen voor het vice-voorzitterschap van de Raad van State, als opvolger van het CDA-lid W. Scholten, die in 1997 met pensioen zou gaan; terwijl de VVD dan de voorzitter van de Eerste Kamer zou leveren als opvolger van Tjeenk Willink, die sinds 1991 deze post bezette. Zodoende zou een CDA-lid opnieuw voorzitter van de Tweede Kamer kunnen worden.

De fractievoorzitters van de vier grote partijen hadden hierover officieuze afspraken gemaakt in het voorjaar. De fractievoorzitters van PvdA, D66 en VVD drongen er echter bij het CDA wel op aan om een vrouw kandidaat te stellen. Het CDA-Vrouwenberaad uitte dezelfde wens. De naam van het Tweede-Kamerlid mevr. A. Doelman-Pel werd hierbij genoemd: een vrouw, die bovendien al tien jaar parlementaire ervaring had en lid was van het presidium. Zij weigerde echter zich kandidaat te stellen. De CDA-kamerfractie gaf de voorkeur aan oud-minister P. Bukman, die sinds 1994 lid was

van de Tweede Kamer. Fractievoorzitter E. Heerma wees alle kritiek op deze keuze van de hand; indien de andere fracties liever een vrouw als voorzitter wensten, moesten ze maar uit eigen gelederen een vrouw kandidaat stellen.

Op 14 november hield de Tweede Kamer een debat over de kwestie. De fractievoorzitter van de SP, J.G.C.A. Marijnissen, tekende verzet aan tegen de 'partijpolitieke koehandel' en vroeg om een vrije stemming over het voorzitterschap. Ook diende hij een motie in om een vrouwelijke voorzitter te kiezen. Hij kreeg echter geen steun van de grote partijen, zodat de motie op 26 november verworpen werd.

Op 3 december werd Bukman - officieel de enige kandidaat - met 85 van de 136 uitgebrachte stemmen inderdaad gekozen. Doelman-Pel kreeg toch nog 45 stemmen, het PvdA-lid mevr. J. van Nieuwenhoven twee stemmen en de fractievoorzitter van het GPV, G.J. Schutte, één stem; drie kamerleden stemden blanco, waaronder Bukman. Op 17 december publiceerde het weekblad *Nieuwe Revu* een vraaggesprek met de partijvoorzitter van het CDA, J.J.M. Helgers, waarin deze de keuze voor Bukman, 'een vertegenwoordiger van de oude generatie', betreurde. Helgers ontkende echter dat hij dit zou hebben gezegd.

tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen

Ook in 1996 maakten gemeentelijke herindelingen tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen noodzakelijk. Op 13 oktober konden de circa 93.000 inwoners van de nieuwe gemeente Schouwen-Duiveland en de twee nieuwe gemeenten op Walcheren, Middelburg en Veere, naar de stembus. De opkomst was overal lager dan bij de vorige, reguliere raadsverkiezingen, maar nog vrij hoog in de plattelandsgemeenten Schouwen-Duiveland en Veere (61 respectievelijk 69%) en opvallend laag in Middelburg (50%).

De drie protestants-christelijke partijen behaalden - in verschillende combinaties - opvallend goede resultaten in alle drie de gemeenten: 20% of meer van de stemmen. In Schouwen-Duiveland werd de VVD met zeven van de 23 zetels de grootste partij in de raad. PvdA en CDA haalden elk vier zetels, wat als verlies voor de sociaal-democraten opgevat kan worden. GroenLinks kwam met één zetel voor het eerst in de raad in dit deel van Zeeland. In Veere werd het CDA de grootste partij (vijf zetels), gevolgd door VVD en SGP (elk vier zetels). In Middelburg bleef de PvdA de grootste partij, op de voet gevolgd door het CDA (elk zes zetels).

Op 27 november vonden tussentijdse verkiezingen plaats in de Overijsselse gemeente Dalfsen en in het westen en midden van Noord-Brabant. Meer dan 750.000 inwoners van 27 nieuwe gemeenten konden hier een gemeenteraad kiezen. De opkomst was opvallend laag, vooral in de steden Breda en Tilburg (38 respectievelijk 35%); in de meer agrarische gemeenten schommelde de opkomst tussen de 50 en 60%, met een uitschieter naar 71% in Alphen-Chaam.

Lokale partijen kwamen vrijwel overal als winnaars uit de strijd en vormden vaak de grootste fractie in de raad. Sommige werden daarmee beloond voor hun verzet tegen de gemeentelijke herindeling, die aan de zelfstandigheid van 43 gemeenten een eind gemaakt had. In andere gemeenten wist het CDA de grootste te blijven, al leed men soms wel enig verlies ten opzichte van de raadsverkiezingen in 1994. Bij deze vergelijkingen met de vorige raadsverkiezingen past natuurlijk enig voorbehoud, gezien de gewijzigde gemeentegrenzen. Zo kon de ene verslaggever schrijven 'Het CDA en D66 verloren flink' (*de Volkskrant*, 28 november 1996) terwijl een ander beweerde: 'Het CDA en de PvdA bleven gelijk' (*NRC-Handelsblad*, 28 november 1996). De VVD boekte echter in de ogen van beide duidelijk winst en kon soms het CDA evenaren - bijvoorbeeld in Steenbergen. De PvdA leek zich te stabiliseren. De SP won in Breda en Tilburg, maar ook opvallend in Dongen. D66 verloor vrij fors en GroenLinks vrij licht. GPV, RPF en SGP konden zich goed handhaven in de protestantse 'enclaves' in Noord-Brabant, zoals Steenbergen, Waalwijk en Werkendam. De Centrumdemocraten verloren al hun zetels in Breda en Tilburg, terwijl de van hen afgesplitste Burgerpartij Nederland uit de raad van Roosendaal verdween.

subsidies voor politieke partijen

In oktober 1995 had minister Dijkstal van Binnenlandse Zaken aan de voorzitters van de in de Tweede Kamer vertegenwoordigde partijen een notitie gestuurd waarin hij voorstelde de bestaande subsidiëring van de met de partijen gelieerde wetenschappelijke bureaus en scholings- en vormingsorganisaties te vervangen door een directe subsidieverlening aan de partijen zelf (zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 22-23). De voorzitters van CDA, D66 en PvdA reageerden positief op het voorstel, al bracht met name CDA-voorzitter Helgers enige nuanceringen aan. VVD-voorzitter W.H. Hoekzema reageerde afwijzend: zijn partij bleef in principe gekant tegen elke overheidssubsidie voor politieke partijen.

De directeurs van de wetenschappelijke bureaus van de partijen verzetten zich echter tegen de plannen, die naar hun mening de bureaus te afhankelijk van de partijen zou maken. Daar Dijkstal de partijen vrij wilde laten in de besteding van de subsidie, vreesden de directeurs dat het geld vooral aan verkiezingscampagnes en nauwelijks aan wetenschappelijk onderzoek besteed zou worden. Op 16 augustus liet Dijkstal de Tweede Kamer weten dat hij zijn voorstel zou aanpassen: een deel van de aan de partijen uit te keren subsidie zou geormerkt worden als bestemd voor politiek-wetenschappelijk onderzoek. Voor de wetenschappelijke bureaus zou zodoende weinig veranderen.

Een ander deel van de subsidies zou geormerkt worden voor de aan die partijen gelieerde jongerenorganisaties. De jongeren zouden hun subsidie dus niet meer van het Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (VWS)

maar ook van Binnenlandse Zaken ontvangen, en wel via de moederpartijen. Het bedrag wilde Dijkstal uitsluitend afhankelijk maken van het aantal leden van de jongerenorganisatie zelf. Volgens de bestaande regeling verdeelden de jongerenorganisaties onderling de subsidie, waarbij vooral het aantal kamerzetels van de moederpartij als verdeelsleutel gold. Dijkstals plan zou betekenen dat de ledenrijke jongerenorganisaties van de kleine protestants-christelijke partijen meer geld en de ledenarme jongerenorganisaties van de grote partijen minder geld van de overheid zouden krijgen. In december stelden Tweede-Kamerleden van CDA, PvdA en VVD de minister kritische vragen hierover. In januari 1997 zouden zij antwoord krijgen. De minister bleek voorts bereid de totale subsidies voor partijen iets te verhogen. Hij zou nog bezien of voorkomen kon worden dat extreem-rechtse partijen als de Centrumdemocraten hiervan eveneens zouden profiteren.

3. Ontwikkelingen binnen de afzonderlijke partijen

Tabel 1. Ledental per 1 januari 1996 en 1 januari 1997

	1 januari 1996	1 januari 1997
AOV	1.589	4.000 **)
CD	*)	*)
CDA	94.412	91.000 **)
D66	15.000**)	13.230
GPV	14.650	14.535
GroenLinks	12.000	11.700
Ouderen Unie 55+	3.316	2.634
PvdA	64.523	60.907
RPF	11.466	11.755
SGP	23.600	23.865
SP	17.056	19.926
VVD	53.465	52.354

*) geen opgave

**) afgeronde getallen

Hieronder worden de in de Staten-Generaal vertegenwoordigde partijen in al-

fabetische volgorde behandeld. Hiervoor is een overzicht gegeven van de ontwikkeling van hun ledental, volgens opgave van de partijsecretariaten, op of omstreeks 1 januari 1996 en op of omstreeks 1 januari 1997 (zie tabel 1).

Algemeen Ouderenverbond (AOV)

Het AOV trachtte zich in 1996 te herstellen van de aderlating die het Verbond het voorafgaande jaar had ondergaan met de afscheiding van Senioren 2000 onder leiding van mevr. H.M. Nijpels-Hezemans (zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 26-27). 'De patiënt is nog lang niet beter, maar hij ademt weer', zo luidde de constatering van de nieuwe partijvoorzitter H. Baron tijdens de algemene ledenvergadering in juni (*Trouw*, 15 juni 1996). In de opiniepeilingen stond het AOV er echter bepaald niet goed voor: de partij zou niet eens zeker zijn van één zetel in de Tweede Kamer.

tegenslag in Eindhoven

Eindhoven was de bakermat van het AOV en de enige gemeente waar deze ouderenpartij een wethouder had. In maart wilde het AOV de langdurig zieke wethouder, A. Rennenberg, vervangen door zijn fractievoorzitter Th. den Ouden - evenals Nijpels vroeger raadslid voor de VVD in Eindhoven. De andere partijen in het college van burgemeester en wethouders verzetten zich hier echter tegen. Ze steunden bovendien een motie van wantrouwen tegen Rennenberg in april. Door de motie aan te nemen verwijderden zij in feite het AOV uit het college. In mei nam Rennenberg dan ook ontslag.

algemene ledenvergadering

Op 8 juni hield het AOV zijn algemene ledenvergadering. Op deze bijeenkomst kozen de afgevaardigden Baron als partijvoorzitter. Hij was de opvolger van M.C. Batenburg, de oprichter van de partij. Een voorstel om deze tot erevoorzitter te benoemen, kreeg net te weinig steun: de stemmen staakten. In november trad Baron echter reeds af, waarna het Limburgse Statenlid P.J.G.J. Veugen zijn functie waarnam.

samenwerking tussen ouderenpartijen

Het op de ledenvergadering in juni gekozen partijbestuur besloot - met instemming van de vergadering - de mogelijkheden voor samenwerking met de andere ouderenpartijen te onderzoeken. Op 15 juni vonden op initiatief van de Ouderen-Unie 55+ gesprekken plaats met partijbestuurders van het AOV, Senioren 2000 en de Unie. Tegen de toenadering tot Senioren 2000 bestond binnen het AOV veel weerstand en 'oud zeer'. Een ledenvergadering op 3 juli sprak zich uit tegen samenwerking met de partij van Nijpels. Het

AOV-bestuur besloot in augustus niettemin de besprekingen te heropenen. De drie partijen besloten tot de instelling van een zogenaamde Inventarisatiecommissie, die de vorming van een gezamenlijke kandidatenlijst bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998 zou moeten onderzoeken. De Tweede-Kamerleden van het AOV, W.J. Verkerk en C.S. van Wingerden, keurden deze besprekingen af. Verkerk zei van zijn partijvoorzitter: 'Baron is zo fout als wat, hij zit in het kamp van Nijpels' (*de Volkskrant*, 22 augustus 1996).

De besprekingen konden door deze weerstand moeilijk vruchten afwerpen. De Inventarisatiecommissie kwam nooit van de grond. In september verklaarde Baron dat het AOV alsnog van samenwerking met Senioren 2000 afzag. Een gesprek tussen de partijvoorzitters in oktober kon de impasse niet doorbreken. Het AOV hield vooral vast aan twee eisen waaraan Senioren 2000 niet kon of wilde voldoen: de zittende Tweede-Kamerleden van alle drie partijen zouden in 1998 niet opnieuw kandidaat gesteld moeten worden en leden van Senioren 2000 zouden moeten afzien van financiële eisen aan het adres van het AOV. Toen Senioren 2000 deze voorwaarden vooraf onaanvaardbaar noemde, zag het AOV in december van verdere gesprekken af. Wel zouden met de Ouderen-Unie 55+ besprekingen gevoerd gaan worden over samenwerking.

Hiermee was in de praktijk overigens al een begin gemaakt. In september besloten het Verbond en de Unie nauwer samen te werken in de Tweede Kamer en reeds bij de behandeling van de begroting voor 1997 gezamenlijke woordvoerders aan te wijzen. Ook op regionaal en lokaal niveau werkten het AOV en de Ouderen-Unie 55+ vaak samen, soms ook met Senioren 2000. In oktober kwamen de Statenleden van de drie partijen op initiatief van Veugen in Arnhem bijeen om over modernisering van de ouderenzorg te spreken. Zij deden daarbij tevens een beroep op hun partijen om toch samen verder te gaan.

Bij de tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen in Zeeland in november wonnen AOV en Ouderen-Unie 55+ samen in Veere één en in Middelburg twee zetels. In Brabant namen de ouderenpartijen niet deel aan de tussentijdse raadsverkiezingen, vooral door gebrek aan goede kandidaten.

Senioren 2000/Groep-Nijpels

De partij Senioren 2000 wordt in de Tweede Kamer vertegenwoordigd door 'de Groep-Nijpels', bestaande uit Nijpels, mevr. E.G. Aiking-van Wagenin-gen en L.E.C. Boogaard. Op 1 september verliet Boogaard om gezondheidsredenen de Kamer. Hij werd opgevolgd door R. Meyer, beleidsmedewerker van de fractie en penningmeester van de partij.

Gesprekken over samenwerking met de Ouderen-Unie 55+ en het AOV leverden in 1996 niets op - vooral door 'oud zeer' tussen het Verbond en Senioren 2000, zoals hierboven reeds is uiteengezet. Senioren 2000 bleef overigens wel aandringen op samenwerking. Het congres, dat op 28 septem-

ber bijeenkwam, steunde het hoofdbestuur daarin. De nieuwe partijvoorzitter, J.G.A.L. Blommestijn (de opvolger van A. Turkenburg), voerde in oktober een gesprek met de voorzitters van het AOV en de Ouderen-Unie 55+, dat volgens hem 'allerplezierigst' verliep maar niet tot concrete resultaten leidde (*Nieuwsbulletin Senioren 2000*, januari 1997). Blommestijn wilde graag verder praten, maar dan zonder voorwaarden vooraf, zo schreef hij in een brief in november. De beide andere partijvoorzitters wezen zijn verzoek in december echter af.

Centrumdemocraten (CD)

Evenals in 1995 stond 1996 voor de CD deels in het teken van juridische procedures. Niet alleen de partij was hierin verwikkeld, maar ook individuele leden. Als gevolg hiervan kwam het onderwerp partijverbod weer ter sprake. Wat betreft de mogelijkheden om demonstraties te houden, verkreeg de CD in 1996 iets meer speelruimte.

juridische procedures

Op 21 maart wees de Raad van State het beroep van de CD toe tegen de weigering van het ministerie van Binnenlandse Zaken om haar wetenschappelijk bureau, de Thomas Hobbes Stichting, een voorschot van 128.000 gulden te betalen voor een studie over minderheden in Nederland. Het ministerie zou deze weigering onvoldoende hebben gemotiveerd. Wel kreeg het ministerie gelijk in haar weigering de Stichting Politieke Kadervorming (Stipolka) van de CD een subsidie van 57.000 gulden toe te kennen.

Op 16 april vernietigde de Hoge Raad de gedeeltelijke vrijspraak van CD-leider J.G.H. Janmaat en zijn partij inzake discriminatie op grond van ras. Het gerechtshof in Den Haag had volgens de Hoge Raad de context en samenhang van de gewraakte uitspraken mee moeten wegen in zijn oordeel. De Raad verwees de zaak terug naar het gerechtshof in Amsterdam. In december eiste de procureur-generaal in Amsterdam een boete van 6.000 gulden tegen Janmaat en van 10.000 gulden tegen de partij. Op 23 december veroordeelde het gerechtshof Janmaat tot 3.000 gulden en de partij tot 5.000 gulden boete. Janmaat sprak verontwaardigd van een 'politiek proces' en noemde de overheid een '*Gedankenpolizist*' (*NRC-Handelsblad*, 24 december 1996).

Naar aanleiding van de uitspraak van de Hoge Raad laaide de discussie over een verbod van de CD weer op. Het Tweede-Kamerlid J.P. Rehwinkel (PvdA) pleitte voor een verbodsprocedure, maar minister Dijkstal van Binnenlandse Zaken voelde daar niets voor.

Individuele leden en oud-leden van de CD kwamen in 1996 eveneens voor de rechter. Op 23 februari veroordeelde het gerechtshof in Arnhem het raadslid H. Selhorst in hoger beroep tot anderhalf jaar gevangenis en een

boete van 15.000 gulden, wegens handel in verdovende middelen. Selhorst was in 1995 al door de CD geroyeerd, maar had zijn zetel in de raad niet opgegeven.

Op 29 februari werd het eveneens door de CD geroyeerde voormalige Purmerendse raadslid R. van der Plas aangehouden op verdenking van afpersing van een drugshandelaar. In oktober werd hij opnieuw opgepakt wegens openbare geweldpleging tegen allochtonen in Hoorn.

Het raadslid C.S. Rietveld uit Hoorn, tevens medewerker van de Tweede-Kamerfractie, werd op 4 maart aangehouden op verdenking van geweldpleging tegen een man die hem in Utrecht zou hebben uitgescholden voor fascist. Rietveld, die kort daarna weer vrij kwam, behield echter de steun van Janmaat.

demonstraties

In de afgelopen jaren werden demonstraties van de Centrumdemocraten meestal verboden vanwege de kans op verstoring van de openbare orde. In Zwolle kreeg de CD echter wel toestemming van burgemeester J. Franssen (VVD) om op 24 februari onder bepaalde voorwaarden een demonstratie te houden. Aanleiding voor de betoging vormden de problemen die de CD ondervond om zaalruimte te huren voor partijbijeenkomsten. Zo had de vereniging Horeca Nederland haar leden opgeroepen de partij van Janmaat geen zalen te verhuren. De betogers die naar Zwolle kwamen - honderd volgens de pers, 350 volgens de CD - droegen leuzen met zich mee als 'Vol is vol' en 'Eigen volk eerst'. Sommigen zouden ook 'Nederland blank!' geroepen en de Hitlergroet gebracht hebben. Het openbaar ministerie zou in maart vervolging tegen hen instellen. De betoging verliep verder rustig. De voorzitter van de CD-kring Overijssel, J. de Jong, partijvoorzitter Janmaat en de voorzitter van de CP'86, H. Ruitenbergh, spraken de betogers toe. 's Middags hielden ongeveer duizend leden van de Anti-Fascistische Aktie, de Samenwerkende Turkse Organisaties in Overijssel en anderen een tegemonstratie, waarvoor burgemeester Franssen eveneens toestemming had gegeven. Zijn beleid had veel weerstand opgeroepen; Franssen stelde echter dat de huidige wetgeving hem weinig keus liet.

Sommige ambtsgenoten van Franssen dachten daar anders over en bleven demonstraties van CD en CP'86 verbieden. In Rotterdam verbood burgemeester A. Peper (PvdA) een betoging op 5 februari van het Comité Eerherstel Nationale Driekleur - zojuist opgericht door leden van CD en CP'86 - naar aanleiding van het besluit van enkele scholen, het demonstratief dragen van Nederlandse vlaggetjes op zogenaamde bomberjacks te verbieden. Enkele tientallen rechts-extremisten trotseerden echter het verbod, waarop een deel werd aangehouden door de politie. Onder de arrestanten bevonden zich bekende neo-nazi's als J. Glimmerveen en E. Homan, maar ook het Utrechtse raadslid en medewerker van de Tweede-Kamerfractie van de CD M. de Regt

en het Rotterdamse raadslid J. Teijn.

In april vond opnieuw een illegale demonstratie van CD- en CP'86-aanhangers in Rotterdam plaats, in de buurt van een nieuw in te richten asielzoekerscentrum. Burgemeester Peper had wel toestemming gegeven voor een demonstratie elders in de stad, maar daar kwam niemand opdagen. Vier deelnemers van de illegale betoging werden aangehouden.

Burgemeester M. van Veelen (CDA) van Leerdam volgde een soortgelijke lijn. Hij gaf de CD en de CP'86 geen toestemming om de dramatisch verlopen bijeenkomst van 1986 in Kedichem te herdenken, maar wel om in Leerdam in de buurt van het station te demonstreren. In 1986 spraken bestuursleden van CD en CP'86 in een hotel in Kedichem over een fusie van beide partijen, totdat anti-fascistische actievoerders met rookbommen het hotel in brand staken (zie *Jaarboek 1986 DNPP*, blz. 25). Op de vlucht uit het hotel raakte mevr. W.B. Schuurman gewond en moest daarop haar been laten amputeren. Op 30 maart woonde ze met Janmaat de herdenkingsbijeenkomst in Leerdam bij, die tot vlak voor het einde rustig verliep. Tegenbetogers molesteerden toen enkele extreem-rechtse jongeren; zij bekogelden bovendien burgemeester Van Veelen met eieren uit protest tegen de toestemming die hij voor de herdenkingsbijeenkomst gegeven had.

toenadering tot de CP'86

Bij de demonstratie in Zwolle hadden jonge leden van de CP'86 een orde-dienst gevormd, waar Janmaat zeer over te spreken was. Ook bij de manifestaties in Rotterdam en Leerdam werd samengewerkt. In februari en maart voerde het dagelijks bestuur van de CD gesprekken met bestuursleden van de CP'86 over nauwere samenwerking, die uitmondde in een voorstel voor integratie van de CP'86 in de CD. Mede gezien de juridische procedures tegen de CP'86 zou deze moeten opgaan in de CD, waarbij CP'86-leden op de kandidatenlijst van de CD een plaats zouden krijgen.

Op 18 mei verwierp het congres van de CP'86 dit voorstel echter. Partijvoorzitter Ruitenbergh trad daarop af. Hij zou later in 1996 voor zijn partij bedanken en adviseur van Janmaat worden. De verhouding tussen de radicaliserende CP'86 en de CD verkoelde hierna aanzienlijk. In Rotterdam stapte het gemeenteraadslid Teijn met drie deelgemeenteraadsleden in mei over van de CD naar de CP'86, omdat zij vonden dat 'politiek ook op straat moet worden gevoerd' en de CD daar te weinig actief was (*Trouw*, 25 mei 1996). 'Onze Rotterdamse raadsfractie bestaat alleen maar uit baantjesjagers die een gematigde oppositie voeren', verklaarde Teijn op een persconferentie (*de Volkskrant*, 25 mei 1996).

In juni werd De Regt geschorst - en in juli geroyeerd - wegens 'ongewenste contacten' met de CP'86. Een andere reden voor zijn schorsing en royement was zijn vermeende betrokkenheid bij de telefonische bedreiging van de Rotterdamse wethouder H. Simons (PvdA). De Regt sloot zich overigens niet

aan bij de CP'86, maar overwoog een nieuwe partij op te richten.

tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen

De tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen in Brabant betekenden voor de CD het verlies van alle acht zetels in de betrokken gemeenten. In een commentaar op de uitslag wees Rietveld op de zeer lage opkomst, vooral onder jongeren, die volgens hem vaak CD stemden. De wetenschappers P.W. Tops en J.G. van Donselaar verschilden van mening: de eerste gaf Rietveld gelijk, de tweede weet het verlies vooral aan het falen van CD-ers in de gemeenteraden.

Van de 78 zetels die de partij landelijk in 1994 gewonnen had, hield ze er eind 1996 niet meer dan veertig over - niet alleen door tussentijdse verkiezingen, maar vooral ook door afsplitsingen en raadsleden die hun zetel niet konden of wilden bezetten.

crisis in Rotterdam

In december onthief partijvoorzitter Janmaat de fractievoorzitter in de Rotterdamse gemeenteraad W. van Ginneke uit zijn functie en verwijderde diens fractiegenoot J. Keijne uit het hoofdbestuur en het kringbestuur. De twee raadsleden hadden in zijn ogen verraad gepleegd aan de lijn 'Nederland in de eerste plaats voor de Nederlanders', door steun te verlenen aan een VVD-motie voor een anti-racismeproject in de Maasstad. Janmaat wees G. Rieff aan als fractievoorzitter; deze had die functie in de vorige raadsperiode (1990-1994) al bekleed.

Zoals hierboven al vermeld was een ander raadslid in Rotterdam in mei overgestapt van de CD naar de CP'86, ook omdat hij de tamelijk gematigde CD in Rotterdam te weinig actief op straat vond.

congres

Op 20 december hield de CD haar jaarlijkse congres. Het Haarlemse raadslid W. Elsthout werd benoemd tot voorzitter van een commissie die het program voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998 zou voorbereiden. Elsthout had ook het program voor de verkiezingen van 1994 ontworpen.

Christen Democratisch Appèl (CDA)

Het jaar 1996 stond voor het CDA in het teken van de partijvernieuwing. Het *CDA-Jaarboek 1996-1997* was geheel gewijd aan dit thema. Op allerlei manieren poogde het CDA de partijorganisatie te verbeteren en de leden meer bij de partij te betrekken. Deze inspanningen konden niet voorkomen dat het ledental verder terugliep: in 1996 nam het opnieuw met enkele

duizenden af. Een in november begonnen ledenwerfcampagne moest hierin verandering brengen.

oppositierol

Een kleine twee jaar nadat het CDA uit de regering was verdwenen en in de oppositie was beland, worstelde de partij nog altijd met haar nieuwe rol (zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 37). Aan het begin van het jaar kondigde de tweede man van de CDA-Tweede-Kamerfractie J.G. de Hoop Scheffer een felle oppositie aan. Hij was van plan het kabinet 'met het scherpe floret en desnoods met de moker te gaan bewerken' (*de Volkskrant*, 2 januari 1996). Binnen de partijtop was niet iedereen het eens met deze aanpak. Vice-partijvoorzitter mevr. P.C. Lodders-Elfferich meende dat het CDA gezien zijn gouvernementele traditie kabinetsvoorstellen op hun merites moest beoordelen. Ook Tweede-Kamervoorzitter Deetman meende dat het CDA 'realistisch' oppositie moest voeren.

politiek leiderschap

Evenals in 1995 (zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 37-38) was er ook in 1996 in de partijtop kritiek op politiek leider Heerma, de voorzitter van de Tweede-Kamerfractie. Op 15 maart zei oud-premier R.F.M. Lubbers op een bijeenkomst in Tilburg niet te verwachten dat Heerma bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998 lijsttrekker voor het CDA zou worden. Op 19 juli stelde R. Smit, ex-wethouder Haven en Financiën in Rotterdam en een rijzende ster binnen het CDA, voor de VPRO-radio de positie van Heerma ter discussie. Smit drong aan op zijn spoedige vervanging. Naar zijn mening zou oud-politiek leider L.C. Brinkman een goede opvolger zijn.

Ook onder lokale CDA-politici kreeg een eventuele kandidatuur van Heerma als lijsttrekker weinig steun, zo bleek uit een enquête die het *NRC-Handelsblad* hield onder honderd lokale CDA-wethouders en fractievoorzitters in 43 gemeenten. Van de 64 politici die reageerden, spraken zich er negen voor het lijsttrekkerschap van Heerma uit. De kandidatuur van Lodders kreeg de steun van zeventien respondenten (*NRC-Handelsblad*, 18 september 1996). Zij liet in 1996 echter meermalen publiekelijk weten niet beschikbaar te zijn voor het lijsttrekkerschap.

In oktober drong het Tweede-Kamerlid F.J. van der Heijden er in een televisie-interview op aan dat het partijbestuur snel de lijsttrekker voor de Tweede-Kamerverkiezingen zou aanwijzen. Daarbij maakte hij duidelijk dat hij Heerma niet als kandidaat op het oog had. Van der Heijden werd meteen tot de orde geroepen door partijvoorzitter Helgers, die deze uitspraak 'onverstandig en onnodig' vond (*Trouw*, 19 oktober 1996).

Op de partijraad van 23 november kondigde Helgers aan dat hij samen met Heerma, Lodders en de voorzitter van de Eerste-Kamerfractie L.M. van

Leeuwen halverwege 1997 een voordracht zou doen voor de topposities op de kandidatenlijst.

partijvernieuwing

Op 18 maart werd door partijvoorzitter Helgers de werkgroep 'Politieke partij nieuwe stijl' geïnstalleerd. Deze werkgroep moest een inventarisatie maken 'van allerhande mogelijkheden die de aantrekkelijkheid van het lidmaatschap van het CDA en actieve participatie daarin vergroten' (*CDActueel*, 30 maart 1996). Als voorzitter werd R. Kortenhorst benoemd, die actief was in de kamerkring Friesland. Tot de leden ervan behoorden onder anderen Helgers zelf, en de directeur van het partijbureau, G.H. Groenendijk. De werkgroep diende in de zomer aan het dagelijks bestuur advies uit te brengen.

Nadat eerst de najaarspartijraad zich over enkele voorstellen van de werkgroep gebogen had, besloot het partijbestuur in 1997 met negen proefprojecten te beginnen. Zo zou er onder meer geëxperimenteerd gaan worden met een differentiatie in het partijlidmaatschap (door kortingen op de contributie), het verstrekken van premies op ledenwerving, en het bevorderen van de participatie van leden door de invoering van ledenpeilingen en -raadplegingen.

Tot de proefprojecten behoorde ook het verschaffen van een 'clubvoordeel' aan partijleden (bijvoorbeeld door het bieden van kortingen op boeken of op reizen). De CDA-afdeling Apeldoorn had hiermee al een begin gemaakt. Met ingang van 1 januari 1997 verstrekke deze afdeling een 'clubpas' aan haar leden. Hiermee konden deze bij een aantal bedrijven zoals een assurantiëkantoor en een makelaardij korting krijgen. Wethouders en leden van de gemeenteraad van Apeldoorn waren van deze regeling uitgesloten om belangenverstrengeling te voorkomen.

Begin 1996 werd tevens een commissie ingesteld die zich moest bezinnen op de vraag hoe de integratie en participatie van vrouwen in het CDA kon worden bevorderd. De commissie, die onder leiding stond van mevr. G. Verburg, zou aan het begin van 1997 haar plannen presenteren.

gesprekken CDA-PvdA

In 1996 hadden tussen vooraanstaande leden van CDA en PvdA verschillende gesprekken plaats over de toekomst van de verzorgingsstaat. Deze besprekingen waren overigens al in 1994 begonnen naar aanleiding van een oproep van PvdA-voorzitter F. Rottenberg. Zij werden geleid door de voorzitter van het Trefpunt voor socialisme en levensovertuiging van de PvdA, H.M. de Lange. Naast verschillende Eerste- en Tweede-Kamerleden als P.J. Biesheuvel (CDA), E.C.M. Jurgens (PvdA), mevr. G. Lycklama à Nijeholt (PvdA), mevr. J. van Leeuwen (CDA) en R.L. Vreeman - tevens vice-voorzitter van de PvdA -, namen ook partijlozen als CNV-voorzitter A.

Westerlaken en de econoom B. Goudzwaard aan de gesprekken deel. De gespreksgroep - die zich 'Grondslagen sociale rechtsstaat' noemde - gaf in september een verklaring uit getiteld 'Om de democratische en sociale rechtsstaat'. Deze werd gepubliceerd in het oktober-nummer van *Christen-Democratische Verkenningen*. De partijbesturen van CDA en PvdA waren op de hoogte van de besprekingen, maar wilden er niet op reageren.

Strategisch Beraad

In de eerste helft van 1996 werd de discussie in het CDA over het rapport *Nieuwe wegen, vaste waarden* van het Strategisch Beraad voortgezet. Dit rapport, dat in november 1995 was verschenen, beoogde vanuit christen-democratisch oogpunt een lange-termijnvisie te bieden op een aantal maatschappelijke problemen (zie *Jaarboek 1995 DNPP*, 35-36). Binnen de partij werd het rapport op diverse regionale bijeenkomsten besproken. Ook stelde het CDA het ter discussie in gesprekken met maatschappelijke organisaties zoals het FNV, VNO-NCW, de NCRV en de kerken. Op 27 april stelde het partijbestuur de tien hoofdconclusies, de zogenaamde 'strategische keuzen' vast.

Met deze keuzen week het partijbestuur niet erg af van het rapport. Onder andere bepleitte het de vervanging van het wettelijk minimumloon door een eveneens wettelijk bepaald 'sociaal minimum'. Hierdoor zouden werkgevers in staat worden gesteld onder het minimumloon werk aan te bieden. De overheid diende dan het verdiende inkomen aan te vullen tot dat sociale minimum. Binnen het CDA viel dit standpunt, waarachter partijleider Heerma zich eerder al had geschaard, niet geheel in goede aarde. Een aantal partijafdelingen en diverse leden van de Eerste- en Tweede-Kamerfractie waren bang dat het sociale gezicht van de partij erdoor beschadigd zou raken. Op een bijeenkomst van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA op 9 mei, waar een aantal prominente partijleden onder leiding van oud-premier R.F.M. Lubbers over dit onderwerp discussieerden, overheerste terughoudendheid. Op de achtergrond speelde hierbij de verkiezingsnederlaag van 1994 mee, die deels werd geweten aan het toen ingenomen standpunt ten aanzien van de AOW. Op een enkele dagen later gehouden bijeenkomst van het Christen Democratisch Jongeren Appèl (CDJA), de jongerenorganisatie van het CDA, nam Heerma wat gas terug. Als er andere middelen waren om de arbeidsparticipatie te vergroten, dan vond hij dat ook goed.

Op de voorjaarspartijraad van 31 mei en 1 juni haalde het partijbestuur op het punt van het minimumloon bakzeil. Na een discussie waarin de gemoederen soms hoog opliepen, diende het partijbestuur op de tweede dag een resolutie in die tegemoet kwam aan de tegenstanders van afschaffing. Expliciet werd hierin uitgesproken dat het minimumloon zou worden gehandhaafd. Werkgevers en werknemers zouden wel afspraken mogen maken over salarissen onder het minimumloon, maar die zouden dan vervolgens door de

bedrijfsverenigingen tot het wettelijk minimumloon moeten worden aangevuld. Volgens de Brabantse kamerkringvoorzitter W. Thuis wilde de partijraad zo 'heel duidelijk een signaal aan de buitenwereld afgeven: het sociale gezicht van de partij mocht niet aangetast worden' (*CDActueel*, 15 juni 1996).

Andere conclusies uit *Nieuwe wegen, vaste waarden*, zoals het tegengaan van het gedoogbeleid ten aanzien van drugs, werden door de partijraad overgenomen. De uitkomsten vormden de basis voor het nieuwe verkiezingsprogramma. Na de afronding van het partijdebat over het rapport bleek er behoefte te bestaan aan een verdere uitwerking van de CDA-visie ten aanzien van het zorgbeleid. Met name elementen als de medische ethiek en de betaalbaarheid en toegankelijkheid van de zorgvoorzieningen zouden nadere bestudering behoeven. Het partijbestuur besloot vervolgens een werkgroep in te stellen, die hierover een kort discussiestuk moest opstellen. Begin 1997 zou deze werkgroep Thuiszorg haar nota afronden.

gezinsbeleid

De voorjaarspartijraad omarmde ook de gedachte uit *Nieuwe wegen, vaste waarden*, dat er een 'actief, modern gezinsbeleid' moest komen. Dit idee was eerder al door Heerma geopperd tijdens de algemene politieke beschouwingen in september 1995. Hij brak toen een lans voor een minister voor Gezinszaken. Aan het einde van 1995 werd een werkgroep Modern Gezinsbeleid ingesteld, onder voorzitterschap van mevr. H.J. Nap-Borger, voorzitter van de CDA-fractie in de Provinciale Staten van Overijssel. Deze werkgroep moest de partijdiscussie hierover stimuleren.

In 1996 gaf het CDA vervolgens meer gestalte aan dit onderwerp. In februari bracht de Tweede-Kamerfractie een notitie uit over 'gezins- en familiebeleid'. Het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA stelde een commissie in, die een beleidsadvies moest voorbereiden. Op 13 juni organiseerde het Instituut een zogenaamde 'expertconferentie'. Een kleine twintig deskundigen lieten tijdens deze bijeenkomst hun licht schijnen over verschillende aspecten van het gezinsbeleid. Opvallend was dat de plaatsvervangend directeur van het Wetenschappelijk Instituut, C.J. Klop, het klassieke, door christendemocraten lang gekoesterde kostwinnersmodel als standaardmodel wilde inruilen voor het huishouden met twee deeltijdbanen. De bijdragen van de conferentie werden gepubliceerd in een speciaal zomernummer van *Christen Democratische Verkenningen*.

Tweede-Kamerverkiezingen 1998

Tijdens de voorjaarspartijraad op 1 juni werd de commissie geïnstalleerd die

het CDA-programma voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998 moest voorbereiden. Voorzitter van deze Programcommissie werd Ladders. Tot de leden behoorden onder meer J.P.H. Donner, de voorzitter van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, en mevr. M.J.C. van den Muijsenbergh-Geurts, secretaris van de Unie Katholieke Bonden van Ouderen. Van de commissie maakten tevens - op instigatie van partijvoorzitter Helgers - betrekkelijk veel jongeren deel uit, zoals oud-CDJA-voorzitter J. de Vries. Secretaris was de directeur van het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA, J.J.A.M. van Gennip. Andriessen, Heerma en Helgers waren adviseur. Het concept-programma, waarvoor het vastgestelde rapport *Nieuwe wegen, vaste waarden* als basis fungeerde, diende in het najaar van 1997 gereed te zijn. Het partijcongres in het voorjaar van 1998 zou vervolgens het laatste woord hebben.

Pas als het verkiezingsprogramma was vastgesteld, zou de aanwijzing van de lijsttrekker volgen. Begin december benoemde het partijbestuur een zogenaamde 'Vertrouwenscommissie', die de kandidaatstelling voor de Tweede-Kamerverkiezingen moest voorbereiden. Als voorzitter werd A. Rombouts, burgemeester van Den Bosch, aangewezen. Verder hadden onder anderen de oud-Tweede-Kamerleden B. Beumer en H. Huibers zitting. In december liet Rombouts zich in een televisieprogramma in negatieve bewoordingen uit over de samenstelling van de zittende kamerfractie, hetgeen onder de fractieleden tot commotie leidde. In een publiekelijke verklaring tikte het partijbestuur Rombouts op de vingers, maar hij kon als commissievoorzitter aanblijven.

partijraden en partijcongres

Op de voorjaarspartijraad werd niet alleen de partijdiscussie over het rapport *Nieuwe wegen, vaste waarden* afgerond, ook werden de wijzigingen van de nieuwe statuten en huishoudelijke reglementen van het CDA besproken. Deze hadden ook al op de agenda van de najaarspartijraad van 1995 gestaan (zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 36-37), maar de behandeling ervan was wegens een te korte voorbereidingstijd uitgesteld. De partijraad stemde met de wijzigingsvoorstellen in. Vervolgens werden zij door het partijcongres op 28 september aanvaard. Het partijcongres sprak verder onder meer over 'gemeenschapsvorming in de steden'.

Op 23 november kwam de najaarspartijraad bijeen. Onderwerp van het politieke deel was 'Partij van de generaties'. Op deze bijeenkomst werd penningmeester A. Vroon herbenoemd. Naast deze post was hij al sinds 7 juni 1995 bestuurlijk secretaris. Deze functie werd met ingang van 16 december 1996 overgenomen door L.J. Klaassen.

partijbijeenkomsten

Op 3 februari vond in Nijmegen de bijeenkomst 'Confrontatie met de toekomst' plaats, belegd door een aantal jongere CDA-ers (zoals de oud-CDJA-voorzitters A. Koppejan en Huibers). Ruim 250 leeftijdgenoten kwamen opdagen om te discussiëren over enkele thema's uit het rapport *Nieuwe wegen, vaste waarden*. Naderhand werden de deelnemers uitgenodigd mee te helpen met 'het vernieuwen van het CDA door inhoudelijk debat, nieuwe mensen, ideeën en middelen' (*CDActueel*, nr. 4). De bedoeling was een beweging van onderop in de partij op gang te brengen om het CDA te vernieuwen. Dit initiatief werd gesteund door partijvoorzitter Helgers.

Op 14 oktober 1995 belegde het Intercultureel Beraad (ICB) van het CDA een conferentie over de christen-democratische visie op het integratievraagstuk, onder de titel 'investeren in integreren'. In 1996 werden een aantal regionale vervolgbijeenkomsten gehouden. Zo werd onder meer op 14 maart gesproken over het thema 'interculturaliteit: onderwijs en toekomstperspectief', op 15 april over 'kleurrijke wijken als opgave en uitdaging', en op 11 mei over inburgering.

ouderen en ouderenbeleid

De CDA-werkgroep Ouderenbeleid organiseerde in 1996 in samenwerking met Provinciale Statenfracties meerdere regionale conferenties over het ouderenbeleid. Zo werd op 26 februari een bijeenkomst gewijd aan het onderwerp 'Modernisering van de ouderenzorg'. De conferentie van 20 april in Noord-Holland ging over de inkomenspositie van ouderen.

Op initiatief van een viertal kamerkringen had de partijraad van 31 mei en 1 juni uitgesproken dat het wenselijk was een landelijk Seniorenberaad in te stellen. Op de najaarspartijraad van 23 november werd deze officieel in het leven geroepen. Het Seniorenberaad kreeg als taak ouderen meer bij de partij te betrekken. Het moest tevens bevorderen dat de herkenbaarheid van het CDA-beleid voor senioren werd vergroot. Het Beraad bestond uit twee vertegenwoordigers per Provinciale Afdeling.

Janssen van Raay

Eind 1996 kwam Europarlementariër J.L. Janssen van Raay in botsing met partijvoorzitter Helgers. Deze had Janssen van Raay herinnerd aan de afspraak dat hij tussentijds - op 1 januari 1997 - uit de CDA-delegatie in het Europees Parlement terug zou treden. Janssen van Raay liet Helgers daarop weten dat hij met ingang van die datum uit de fractie van de Europese Volkspartij (EVP) zou stappen, maar als 'onafhankelijke' aan zou blijven. Ook zou hij lid willen blijven van het CDA. Hierop besloot Helgers een roeyementsprocedure in te stellen tegen Janssen van Raay. In dezelfde periode werd Janssen van Raay beticht van belangenverstrengeling. Het televisieprogramma Nova beweerde dat hij op briefpapier van het Europees Parlement

voor een bevriende zakenman dreigbrieven zou hebben gestuurd naar vertegenwoordigers van de Taiwanese en Venezulaanse regering. Janssen van Raay ontkende de verdenkingen; volgens hem werd een aantal zaken door elkaar gehaald. Verder beschuldigde hij CDA-delegatieleider in het Europees Parlement mevr. J.R.H. Maij-Weggen ervan hem bewust niet te hebben geïnformeerd over deze aantijgingen, waarvan zij al vroegtijdig op de hoogte zou zijn geweest. 'Maij-Weggen is een judas, een verraadster', zo stelde hij (*de Volkskrant*, 6 december 1996). Op haar beurt zag Maij-Weggen Janssen van Raay gaarne vertrekken: 'heel eerlijk gezegd hebben wij geen akelige gevoelens over zijn vertrek' (*Trouw*, 5 december 1996). In december stapte Janssen van Raay over naar de fractie van de Unie voor Europa, waar eerder al mevr. L. van Bladel (PvdA) zich bij had aangesloten (zie in deze Kroniek onder PvdA).

internationale contacten

Op 14 juni werd op Malta Europarlementariër W.G. van Velzen gekozen tot voorzitter van de Europese Unie van Christen-Democraten (EUCD), het samenwerkingsverband van 47 christen-democratische partijen uit landen die lid zijn van de Raad van Europa. Van Velzen was in de jaren 1987-1994 partijvoorzitter van het CDA geweest.

Mevr. A.M.A. van Ardenne-van der Hoeven, Tweede-Kamerlid voor het CDA sedert 1994, werd op 21 juni in Straatsburg gekozen tot voorzitter van de vrouwenorganisatie van de Europese Volkspartij (EVP) en de EUCD. In 1992 waren de vrouwengroeperingen van de EVP en de EUCD gefuseerd.

verwante instellingen en publicaties

In juli publiceerde het Wetenschappelijk Instituut voor het CDA het rapport *Publieke gerechtigheid en de Europese Unie*. Hierin beoogde een studiec ommissie onder leiding van H. Franken een christen-democratische staatsleer te ontwikkelen voor de Europese Unie. Een maand later verscheen het rapport *Waarheid en waardigheid. Civil society en samenwerking in Europa*. Hierin werd onder andere gesteld dat de politieke en economische transformatie van de Midden- en Oost-Europese landen alleen kon slagen wanneer ook hervormingen in morele en sociale zin werden bevorderd. Op 12 december kwam het geschrift *Gaven in overvloed. Europees cultuurbeleid in christen-democratisch perspectief* uit. Een studiec ommissie die werd geleid door A.G. Weiler had hieraan zes jaar gewerkt. Zij benadrukte onder meer dat de Europese Unie het belang van de publieke omroep expliciet diende te erkennen.

Het CDJA vierde zijn vijftienjarig bestaan op de bijzondere algemene vergadering van 23 en 24 maart. Voorzitter J. de Vries trad op deze vergadering terug. Hij werd opgevolgd door T. Vlot. Bij zijn aantreden uitte deze

zware kritiek op de Tweede-Kamerfractie, die naar zijn mening 'hopeloos vergrijsd is en ouderwets opereert' (*Trouw*, 25 maart 1996). Op 11 mei vond de algemene ledenvergadering van het CDJA plaats. De bijeenkomst was voor een deel gewijd aan het jaarthema 'consumentisme'.

De Eduardo Freistichting, een organisatie van het CDA die zich bezig houdt met internationale solidariteit, belegde op 7 september samen met het CDA-Vrouwenberaad een bijeenkomst met als onderwerp 'civil society in internationaal perspectief'. Voorzitter was W.K.N. Schmelzer; tot de sprekers behoorden de oud-premier van Polen, T. Mazowiecki, en van Nederland, Lubbers. De bijdragen verschenen later in een bundel onder dezelfde titel.

Op 11 mei had de ledendag van het CDA-Vrouwenberaad (CDAV) plaats. Op deze bijeenkomst werd de discussie over het thema 'samenleving in balans' afgesloten. Als nieuw jaarthema was gekozen het onderwerp 'gedeelde zorg, gedeelde vreugd', naar aanleiding van het gelijknamige rapport van de door het derde kabinet-Lubbers ingestelde commissie Bruyn-Hundt. De nieuwe voorzitter van het CDAV, mevr. M. Visser-Van Doorn, hield haar *maidenspeech*. Evenals de nieuwe voorzitter van het CDJA spaarde ook zij de Tweede-Kamerfractie niet. Volgens haar deed de fractie te weinig om de zorgtaken tussen man en vrouw beter te verdelen en om meer vrouwen aan een baan te helpen. Op 31 mei werd het voorzitterschap van Visser-Van Doorn van het CDAV officieel door de partijraad van het CDA bekrachtigd. Zij vervulde deze functie al enkele maanden officieus, als opvolgster van mevr. T. Jongsma-Roelants die eind 1995 afscheid had genomen.

Voor 18 oktober had het CDA-Vrouwenberaad een conferentie georganiseerd over vrouwenhandel en seksueel misbruik van kinderen. Wegens gebrek aan belangstelling werd de bijeenkomst echter afgelast. Volgens de organisatie lag het onderwerp te gevoelig. De conferentie had oorspronkelijk 'geweld binnen het gezin' geheten, maar was op aandrang van de partij omgedoopt tot 'mensenrechten voor mannen en vrouwen'.

Op 2 november hield het CDA-Vrouwenberaad een conferentie over 'Armoede en de gevolgen voor kinderen'. Het was de bedoeling dat de conferentie aanbevelingen zou doen aan de commissie die het verkiezingsprogramma voorbereidde. Tot de sprekers behoorde kardinaal A. Simonis.

Het CDA-vrouwennetwerk hield op 14 september zijn eerste landdag. Er werd onder meer gediscussieerd over verleden en toekomst van het welzijns-werk.

In januari publiceerde de CDA-Bestuurdersvereniging de brochure *Staatkundige vernieuwing - schijn en wezen*. Hierin werd onder meer stelling genomen tegen het correctieve referendum en de door de gemeenteraad gekozen burgemeester. De Bestuurdersvereniging belegde haar jaarlijkse conferentie op 12 oktober. In Ede werd toen van gedachten gewisseld over het thema 'veiligheid en criminaliteit'. Op 25 november verscheen *Het evenwicht verstoord? Lokaal onderwijsbeleid na decentralisatie*, een handleiding over het nieuwe gemeentelijke onderwijsbeleid voor CDA-wethouders.

Op 20 december 1995 overleed E.M.J.A. Sassen. In 1946 werd hij voor de KVP lid van de Tweede Kamer. Als minister van Overzeese Gebiedsdelen nam hij in 1948 zitting in het kabinet Drees-Van Schaik. Begin 1949 diende hij zijn ontslag in, omdat hij zich niet kon verenigen met het kabinetsbeleid inzake Nederlands-Indië. Van 1952 tot 1958 had hij zitting in de Eerste Kamer. Sassen trad in 1952 eveneens toe tot de gemeenschappelijke vergadering van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal (EGKS), waar hij voorzitter van de christen-democratische fractie werd. In de jaren 1970-1976 was hij de Permanent Vertegenwoordiger van Nederland bij de EEG.

Op 6 januari 1996 overleed J.W. de Pous. In de jaren 1958-1959 was hij lid van de Raad van State. Van 1959 tot 1963 maakte hij voor de CHU als minister van Economische Zaken deel uit van het kabinet-De Quay. Van 1964 tot 1985 was hij voorzitter van de Sociaal Economische Raad (SER).

Op 19 februari legde de Rotterdamse wethouder Haven en Financiën R. Smit zijn functie neer. Aanleiding hiertoe was het feit dat de plannen tot de vorming van een stadsprovincie in de regio Rotterdam door het kabinet werden ingetrokken, na een afwijzend referendum. Volgens Smit was een sterke regionale bestuursvorm voor Rotterdam noodzakelijk. Hij werd later benoemd tot directeur-generaal openbare orde en veiligheid op het ministerie van Binnenlandse Zaken.

Op 11 mei overleed F. Borgman. Hij was van 1973 tot 1977 voorzitter van de Arjos, de jongerenorganisatie van de ARP. Van 1978 tot 1990 had hij zitting in de Tweede-Kamerfractie van het CDA. Vervolgens was hij burgemeester van Nijkerk, totdat hij eind 1994 zijn functie wegens ziekte moest neerleggen.

Op 1 augustus overleed Ch.J.M.A. van Rooy. Na een carrière als burgemeester was hij van 1959-1961 voor de KVP minister van Sociale Zaken en Volksgezondheid in het kabinet-De Quay. Na zijn ministerschap was hij twee jaar burgemeester van Heerlen. Van 1964 tot 1977 was hij gouverneur van Limburg.

De burgemeester van Den Haag, A.E.J. Havermans, legde op 1 augustus zijn functie neer. Hij werd lid van de Algemene Rekenkamer. Havermans werd met ingang van 1 december opgevolgd door de voorzitter van de Tweede Kamer, W.J. Deetman. Deze trad daarmee als voorzitter en als lid van de Tweede Kamer terug.

Op 31 augustus overleed A.D.W. Tilanus. Hij was van 1963 tot 1977 lid van de Tweede Kamer voor de CHU. In de periode 1968-1969 en 1971-1973 was hij fractievoorzitter. Van 1966 tot 1968 was hij bovendien partijvoorzitter.

Op 20 september overleed het Tweede-Kamerfractielid A.H. Esselink. Hij maakte sinds 1986 deel uit van de kamerfractie. Van 1978 tot 1987 was hij lid van de Provinciale Staten van Overijssel.

Democraten '66 (D66)

1996 was voor de Democraten een betrekkelijk rustig jaar. De partij besteedde met een themanummer van het partijblad *De Democraat* aandacht aan het feit dat ze in oktober dertig jaar bestond. Op het voorjaarscongres van 1997 zou de eigenlijke viering plaatsvinden. Er waren wat strubbelingen met de coalitiepartners PvdA en VVD, waarbij de ministers Sorgdrager van Justitie en Van Mierlo van Buitenlandse Zaken klaagden dat met name de VVD-fractie het imago van D66-bewindslieden zou willen beschadigen. Zowel PvdA-leider Kok als de VVD-fractieleider in de Tweede Kamer Bolkestein lieten weten dat dat geenszins het geval was en dat D66 overgevoelig reageerde. Verder begon de partij in 1996 intern een discussie over haar imago en strategie.

partijdeelafdeling Amsterdam-Zuidoost

Op 18 januari sprak de Amsterdamse afdelingsvergadering zich uit over de deelafdeling Amsterdam-Zuidoost, die in 1995 mede ten gevolge van etnische tegenstellingen in drie delen uiteen was gevallen (zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 47-48). De afdeling besloot een voorstel van het landelijk partijbestuur tot opheffing van de deelafdeling niet in behandeling te nemen. In plaats daarvan werd besloten een commissie van 'wijze mensen' te benoemen, die zou moeten bemiddelen in het conflict. De elkaar bestrijdende groepen konden zich hierin vinden en lieten weten weer met elkaar om de tafel te willen gaan zitten.

partijcongres

Op 30 en 31 maart hield D66 in Noordwijkerhout haar derde congres 'nieuwe stijl' (zie *Jaarboek 1993 DNPP*, blz. 36). Het amusementsgedeelte ervan werd bekostigd met behulp van sponsors. Over de wenselijkheid hiervan was overigens een heftige discussie gevoerd in het hoofdbestuur. Het congres - dat in het teken stond van 'investeren in de toekomst' - nam een aantal beslissingen om een 'groener gezicht' van D66 te bewerkstelligen. Zo sprak men zich uit tegen de HSL door het Groene Hart en tegen nachtvluchten op vliegveld Beek. Verder vond het congres de energienota van D66-minister van Economische Zaken H. Wijers niet ver genoeg gaan: met name het terugdringen van de uitstoot van het 'broeikasgas' kooldioxyde moest in een sneller tempo gaan gebeuren. Een ander discussie-onderwerp was het stelsel van sociale zekerheid. Het congres volgde in grote meerderheid een resolutie van het hoofdbestuur, waarin vooralsnog werd afgezien van het invoeren van een basisinkomen - onder andere omdat het politiek niet haalbaar zou zijn en een te groot financieel risico met zich mee zou brengen (in februari 1995 had het D66-congres zich nog in beginsel uitge-

sproken ten gunste van het basisinkomen; zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 42). Een motie van de Jonge Democraten (JD) die pleitte voor het verbreken van de diplomatieke banden met het Vaticaan, werd na een emotionele discussie verworpen. 's Ochtends had het congres nieuwe statuten en een nieuw huishoudelijk reglement aangenomen (zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 45-46). Tweede-Kamerfractievoorzitter G.J. Wolffensperger en partijleider Van Mierlo spraken in hun congresredes hun zorg uit over de verslechterende coalitieverhoudingen. Sorgdrager pleitte voor beperking van de hoeveelheid geweld op de televisie. Wijers toonde zich in zijn speech voorstander van het ontwikkelen van een samenhangend beleid op het gebied van werkgelegenheid, mobiliteit, huisvesting en milieu.

partij-imago en strategie

Begin 1996 besloten de Tweede-Kamerfractie en het partijbestuur van D66 een project te organiseren met als doel het stroomlijnen van de gedachtevorming binnen de partij over strategie en identiteit. Een in 1995 opgerichte stuurgroep (zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 43) zou zich met de uitvoering ervan gaan bezighouden. In april werd het discussiestuk *Voor de verandering* gepubliceerd. Het was de bedoeling dit 'startdocument' binnen alle geledingen van de partij te bespreken, hetgeen uiteindelijk zou kunnen uitmonden in een nieuw programma voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998. In het stuk werd de gewijzigde verhouding tussen overheid en burger geschetst, hetgeen vroeg om een herbezinning op de rol van de overheid en de politieke partijen.

opvolging Van Mierlo

De discussie over de opvolging van Van Mierlo - mocht die besluiten zich niet meer kandidaat te stellen als lijsttrekker voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998 - laaide ook in 1996 weer op. In juli maakte partijvoorzitter W. Vrijhoef in een vraaggelbesprek met *Vrij Nederland* van 27 juli zijn voorkeur bekend voor een kandidaat afkomstig uit het kabinet; Wolffensperger achtte hij minder geschikt. In augustus deed oud-senator en lid van de Raad van State J.J. Vis voor de NOS-radio ook een duit in het zakje. Wanneer Van Mierlo niet meer beschikbaar zou zijn - hetgeen Vis een goede zaak zou vinden - dan vond hij Wijers de beste kandidaat. Ook hij uitte kritiek op Wolffensperger, wegens zijn optreden in het kamerdebat van 31 oktober 1995 over de 'gouden handdruk' voor procureur-generaal R. van Randwijck (zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 47). Wolffensperger toonde zich in een reactie gekwetst door de kritiek van zijn partijgenoten. Hij beschouwde de affaire-Van Randwijck als een incident dat was afgedaan. Bovendien vond hij dat de discussie over zijn functioneren in de partij zelf en niet in de media gevoerd moest worden. Van Mierlo noemde het opgelaide opvol-

gingsdebat 'onnodig, contraproductief en kwetsend' (*de Volkskrant*, 14 augustus 1996); dit laatste met name voor Wolffensperger, die wat hem betreft een geschikte kandidaat zou zijn. Hij zei verder serieus rekening te houden met de mogelijkheid dat Wijers - die steeds ontkend had geïnteresseerd te zijn in het partijleiderschap - alsnog van mening zou veranderen. Ook sloot hij niet uit dat hij zelf nog eens beschikbaar zou zijn. Dit laatste was wat de JD betreft echter niet aan de orde. De voorzitter van de jongerenorganisatie D. Hesseling had in maart voor de NOS-radio gezegd dat Van Mierlo 'zijn taak als partijleider beter snel aan een ander kan overdragen als hij niet in staat is er meer aandacht aan te geven' (*de Volkskrant*, 16 maart 1996). Eerder al hadden de D66-jongeren zijn optreden als minister van Buitenlandse Zaken bekritiseerd.

partijvoorzitterschap

In november zou Vrijhoef, die vier jaar voorzitter van D66 was geweest, zijn functie neerleggen. De procedure voor zijn opvolging was in de maanden ervoor al in volle gang. Het najaarscongres had in november 1995 besloten om van het partijvoorzitterschap een betaalde part-time functie te maken (zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 45). De profielschets van het hoofdbestuur was dan ook op deze leest geschoeid. Een gedeelte van de partij vond dit echter niet ver genoeg gaan en wilde in het kader van een verdere professionalisering een full-time betaald voorzitterschap. Wolffensperger was hier ook voorstander van. Het hoofdbestuur vond een full-time voorzitter te duur (het salaris zou ongeveer tien procent van de totale partijbegroting bedragen). Bovendien zou zo'n betaald voorzitter in de ogen van het hoofdbestuur een te grote invloed binnen de partij kunnen krijgen. Van Mierlo deelde deze mening.

Na een roerige discussie op het najaarscongres op 23 november sprak tweederde van de aanwezigen zich uit tegen een motie die voorstelde tot een full-time betaalde aanstelling van de voorzitter over te gaan. Dit had tot gevolg dat twee kandidaten - oud-campagneleider L. van der Meulen en het Noord-Hollandse Statenlid P. Poelman - zich terugtrokken uit de procedure. Het congres moest nu een keuze maken tussen de overgebleven kandidaten T. Kok (de favoriet van het hoofdbestuur) en M. Dufresne. Eerstgenoemde werd met grote meerderheid als voorzitter gekozen. Kok zou de functie gaan uitoefenen naast zijn baan als directievoorzitter bij de Friese verzekeringsmaatschappij FBTO (één van de sponsors van het congres van D66). Binnen de partij had hij onder meer de functie van penningmeester en congresvoorzitter vervuld. In zijn toespraak tot het congres baarde hij opzien door het kinderliedje 'In de manenschijn' te zingen. De nieuwe voorzitter liet weten zich geïnspireerd te voelen door de New Age-beweging, hetgeen hij ook tot uiting wilde laten komen in zijn nieuwe functie. Verder afficheerde hij zich als iemand die zich moeilijk zou laten verleiden tot een persoonlijke stel-

lingname en die uitsluitend partijstandpunten naar voren zou brengen.

najaarscongres

Het najaarscongres van D66 had plaats in Almelo. Naast het kiezen van een nieuwe voorzitter hield het congres zich aan de hand van een congres tekst en -resolutie bezig met het thema 'sociale samenhang en veiligheid'. Minister Sorgdrager pleitte ervoor dat justitie zich zou moeten bezighouden met gezinsbeleid en onderwijs, teneinde de jeugdcriminaliteit terug te dringen. Wolffensperger waarschuwde op het congres het kabinet dat zijn maatschappelijk draagvlak gevaar zou lopen als het in de Tweede Kamer zijn eigen voorkeur voor het tracé van de HSL erdoor zou drukken (zie in deze Kroniek onder Hoofdmomenten).

verwante instellingen en publicaties

Op 11 mei organiseerde de Stichting Wetenschappelijk Bureau van D66 (SWB) een conferentie over de toekomst van de gezondheidszorg. Ter discussie stond de in 1995 verschenen publicatie *Op weg naar een pluriforme gezondheidszorg* van de werkgroep Voksgezondheid. Op 12 oktober hield het wetenschappelijk bureau een bijeenkomst naar aanleiding van het verschijnen van *De stad als culturele werkplaats*. Hierin werd gepleit voor een pluriform kleinschalig kunstbeleid, waarbij de steden een belangrijke zelfstandige rol zouden vervullen. Tijdens het najaarscongres van D66 werd het rapport *Technologie in politiek perspectief* gepresenteerd dat was opgesteld door de SWB-projectgroep Technologie. Verder bracht het wetenschappelijk bureau in 1996 nog drie nieuwe publicaties uit: *In de basis voorzien* (over het basisinkomen), *De mythe van de ruimte: een politiek-culturele benadering van het vraagstuk van de ruimte* (van de hand van SWB-directeur Chr. de Vries) en *Inburgering en integratie in Nederland*. Deze laatste kwam tot stand in samenwerking met de Bestuurdersvereniging.

De Bestuurdersvereniging belegde op 15 juni haar algemene ledenvergadering in Ede met als thema 'integraal veiligheidsbeleid'. Op 5 oktober hield zij haar Bestuurderscongres. In het najaar publiceerde de vereniging *Sturing door de overheid, een nieuwe filosofie*, een notitie over de inrichting van het openbaar bestuur die was opgesteld door de werkgroep 'Verdeling overheidstaken'.

Het Opleidingscentrum publiceerde *Politieke thema's*, een bundeling van inleidingen van D66-politici, gehouden op een aantal themabijeenkomsten. In het najaar bracht het Centrum met het oog op de gemeenteraadsverkiezingen van 1998 de *Werkwijzer lokaal verkiezingsprogramma* uit. Op 9 november organiseerde het Opleidingscentrum een congres voor afdelingsbestuurders, dat geheel in het teken stond van deze verkiezingen.

In oktober publiceerde de JD een boekje ter gelegenheid van het dertigjarig

bestaan van D66. Het bevatte tien democratiseringsvoorstellen, waarbij het pleidooi voor een referendum over de wenselijkheid van de monarchie de meeste aandacht trok. Andere voorstellen betroffen onder andere een verlaging van de kiesgerechtigde leeftijd van achttien naar zestien jaar en de vrijheid voor gemeenten en provincies om de gemeenteraads- en Statenverkiezingen te spreiden. De jongerenorganisatie koos op haar Algemene Ledenvergadering van 9 en 10 november W. Rampen tot nieuwe voorzitter. Hij volgde D. Hesseling op. In november begon de JD ook besprekingen met de jongerenorganisaties van PvdA en GroenLinks met als uiteindelijk doel het opstellen van een groen concept-regeerakkoord.

Het Instituut voor Vorming en Scholing in Oost- en Midden-Europa (IVSOM) hield op 28 en 29 september samen met de Liberale Partij van Macedonië in dit land een tweedaags seminar met als thema 'Political and economic independence of media in the Republic of Macedonia'. Van 3 tot 5 oktober organiseerde het IVSOM samen met de zusterpartijen in Hongarije, Tsjechië en Polen het congres 'Women in the heart of Europe'. De ELDR-fractie van het Europees Parlement gaf hierbij ondersteuning.

personalia

Met ingang van 1 december ging de Commissaris van de Koningin in Gelderland J.C. Terlouw met pensioen. Vanaf 1991 had hij deze functie bekleed. Van 1981 tot 1982 was hij minister van Economische Zaken in het tweede en derde kabinet-Van Agt. Terlouw was de eerste D66-er die Commissaris van de Koningin werd. Bij zijn afscheid op 16 december werd hij het eerste erelid van D66.

Per 1 oktober werd M.J.E.M. Jager - sinds 1989 burgemeester van Wageningen en daarvoor burgemeester van Culemborg - geïnstalleerd als Commissaris van de Koningin in Flevoland. Hij volgde de PvdA-er J.C.J. Lammers op, die met pensioen ging. De vertrouwenscommissie, die voorkeur had voor een VVD-kandidaat, werd hiermee gepasseerd. Jager was van 1988 tot 1990 voorzitter van D66.

Gereformeerd Politiek Verbond (GPV)

In 1996 veranderde het aanzien van het GPV. In april verscheen het eerste nummer van het vernieuwde partijorgaan *Ons Burgerschap*. De belangrijkste wijziging was dat drie GPV-bladen nu tot één orgaan waren gefuseerd: het oude *Ons Burgerschap*, het *Groen Katern* van de Groen van Prinsterer Stichting (het wetenschappelijk bureau van het GPV) - dat tot nu toe als afzonderlijk katern in *Ons Burgerschap* was opgenomen - en *Raster*, het orgaan van de Vereniging van GPV-bestuurders in provincie en gemeente. Tegelijk met het vernieuwde partijblad werd ook een nieuw logo als onderdeel van een nieuwe huisstijl gepresenteerd. Verder vergde de vraag of met

de RPF een lijstineenschuiving bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998 moest worden aangegaan, de nodige aandacht van het Verbond.

Schutte over moslims

Aan het begin van het jaar zorgde de voorzitter van de Tweede-Kamerfractie Schutte voor enige ophef. In een lezing voor de Christelijke Hogeschool 'De Wittenberg' in Zeist op 22 januari zei hij onder meer dat de komst van islamieten naar Nederland niet als een verrijking van de samenleving is te beschouwen. Want als pluriformiteit met zich meebrengt dat er een scheiding ontstaat 'op het kardinale punt van de dienst aan God', is dat niet positief te waarderen. Dit standpunt mag echter niet leiden tot het weigeren van islamitische vluchtelingen of tot discriminatie van moslims, aldus Schutte (*Reformatorisch Dagblad*, 23 januari 1996).

Dit oordeel van de politiek leider van het GPV over de aanwezigheid van islamieten in Nederland riep hier en daar kritische reacties op. Zo vond het RPF-Tweede-Kamerlid A. Rouvoet het te ver gaan om van een negatieve ontwikkeling te spreken. Zijn collega R.H.L.M. van Boxtel van D66 zei in een debat met Schutte dat deze als volksvertegenwoordiger geacht wordt de belangen te dienen van allen die in Nederland verblijven. Schutte antwoordde hierop dat naar zijn opvatting ook moslims alle recht hebben om eigen scholen te stichten en moskeeën te bouwen. Van Boxtel vond ook dat Schutte bijdroeg aan 'islamanoia' en dat diens standpunt gebaseerd was op de veronderstelling dat het christelijk geloof 'superieur dominant is in de Nederlandse samenleving en dat iedereen zich daar maar naar heeft te voegen' (*Trouw*, 26 januari 1996).

algemene vergadering

De algemene vergadering van het GPV vond plaats op 19 en 20 april. In zijn toespraak zei Schutte onder andere dat RPF, SGP en GPV hun stemgedrag in de Tweede Kamer zoveel mogelijk op elkaar af moesten stemmen. Door de verdeeldheid binnen de paarse coalitie kregen de stemmen van de kleine christelijke partijen vaker dan voorheen een beslissende betekenis. Partijvoorzitter S.J.C. Cnossen plaatste enige kritische kanttekeningen bij het feit dat van het CDA ook niet-christenen lid konden zijn.

Verder werd het rapport *Krachtige belijning. Over de betekenis van de belijdenis in de politieke praktijk* besproken (zie ook *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 52). Oud-senator J. van der Jagt betreurde het dat het rapport niet inging op de politieke relevantie van de artikelen uit de Nederlandse Geloofsbelijdenis die over de kerk gaan. Zijn opvolger in de Eerste Kamer, K. Veling, zei hierover echter dat in de politiek alleen over de kerk gepraat moest worden als het om de relatie tussen kerk en staat ging.

Daarna werd het nieuwe Program van Richtlijnen (zie *Jaarboek 1995 DNPP*,

blz. 52-53) met algemene stemmen vastgesteld, na het aanbrengen van enkele wijzigingen. In januari was de bundel verschenen met de toespraken en werkgroeprapportages van de bijeenkomst van de Verbondsadviesraad van 16 december 1995, waar de hoofdlijnen van het concept-Program van Richtlijnen besproken werden.

Ten slotte werd een besluit genomen over de voorstellen van de Generale Vakbondsraad (GVR) tot wijziging van de uit 1988 stammende criteria bij politieke samenwerking door lijststijnschuiving (zie hieronder verder onder 'samenwerking GPV, RPF en SGP').

samenlevingsvormen

Op 15 juni besprak de GVR de brochures *Zo zijn we niet getrouwd* uit 1992 en *Samenwonen verplicht* uit 1995, beide opgesteld onder auspiciën van de Groen van Prinsterer Stichting (zie *Jaarboek 1992 DNPP*, blz. 33; en *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 53). Tijdens de bespreking kwamen ook de partijpolitieke aspecten aan de orde. De beide brochures waren door RPF en SGP sterk aangevallen. Het toekennen van zakelijke rechten aan niet-huwelijkse samenlevingsvormen zagen deze partijen als een principieel onaanvaardbare vorm van erkenning door de overheid van deze samenlevingsvormen. De GVR betreurde deze verdeeldheid, maar was het niet met de kritiek van de zusterpartijen eens: het GPV moest de in de brochures aangegeven lijn blijven volgen.

Op 23 oktober presenteerde de Tweede-Kamerfractie van het GPV de notitie *Huwelijk en gezin, met recht gewaardeerd*. Opvallend onderdeel uit deze notitie was dat het GPV de rechter de bevoegdheid wilde geven om de behandeling van een verzoek om echtscheiding voor een half jaar op te schorten. De rechter diende dan te bevorderen dat de meest passende vorm van hulpverlening werd aangeboden, gericht op de instandhouding van het huwelijk.

Tweede-Kamerverkiezingen 1998

Op 30 november besloot de GVR politiek leider Schutte weer als eerste te plaatsen op de advieslijst voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998. Voor het andere GPV-Tweede-Kamerlid, E. van Middelkoop, werd de tweede plaats gereserveerd. Beide kamerleden hadden te kennen gegeven weer beschikbaar te zijn. Tevens werd besloten dat het verkiezingsthema van het Verbond 'vaste grond' zou zijn.

samenwerking GPV en RPF

In januari laaide de discussie op over de vraag of GPV en RPF tot een gemeenschappelijke lijst bij de Tweede-Kamerverkiezingen en een gezamen-

lijke fractie zouden moeten overgaan. In een reactie op een enquête van het opinieblad *Amendement* onder GPV-raads- en Statenleden (zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 51-52) zei RPF-voorzitter A. van den Berg begin januari dat een confederatie - voor hem het uitgangspunt voor een fusie - tussen GPV en RPF een kwestie van tijd zou zijn. Hij hoopte op een gezamenlijke lijst bij de Tweede-Kamerverkiezingen in 1998. Dit werd ook bepleit door R. Kuiper, directeur van het wetenschappelijk bureau van de RPF, en door de fractievoorzitter van de RPF in de Tweede Kamer, L.C. van Dijke.

Door de GPV-leiding werd de boot echter (voorlopig) afgehouden. Voorzitter Cnossen zei de vorming van één kamerfractie niet te willen overhaasten. De figuur van één fractie had volgens hem ook het nadeel dat het 'kwaliteitsvolle' opereren van de GPV-Tweede-Kamerfractie niet meer zo goed tot uiting zou komen (*Nederlands Dagblad*, 12 januari 1996). Politiek leider Schutte stelde geen voorstander te zijn van een lijstineenschuiving, omdat de geschiedenis had geleerd dat een gezamenlijke kamerfractie een opstap was naar een fusie. Als de RPF zich zou beraden op haar confessionele karakter, dan zou dat volgens Schutte veel helderheid bieden en toekomstige gesprekken over samenwerking ten goede kunnen komen. RPF-leider Van Dijke kon met dit appèl niet uit de voeten. Naar zijn mening bestond er in het geheel geen onduidelijkheid meer over de rol van de confessie binnen de RPF.

Op 24 februari besloot de GVR in 1998 geen lijstineenschuiving aan te gaan. Wel werd besloten om met de RPF te gaan praten over inhoud en functie van de gereformeerde belijdenis in de grondslag van beide partijen. Het gesprek zou een open agenda en geen tijdslimiet moeten hebben. Als zou blijken, zo stelde GPV-voorzitter Cnossen, dat de partijen het 'met elkaar eens zouden zijn over een grondslag waaraan wij ons beiden willen binden, dan betekent dat een belangrijke stap om samen tot organisatorische gevolgen te komen' (*Ons Burgerschap*, maart 1996). Ook wilde de GVR de samenwerking tussen de drie protestantse fracties in de Tweede Kamer graag verder uitbouwen. Met de RPF wilde de GVR tot afspraken komen over de manier waarop beide partijen in de verkiezingscampagne 1998 met elkaar om zouden gaan.

Binnen het GPV waren ook voorstanders van lijstineenschuiving en een gemeenschappelijke Tweede-Kamerfractie, zoals het oud-Tweede-Kamerlid A.J. Verbrugh en de voorzitter van het curatorium van de Groen van Prinsterer Stichting en hoofdredacteur van het *Nederlands Dagblad*, J.P. de Vries. Ook het zittende Eerste-Kamerlid Veling behoorde hiertoe.

RPF-leider Van Dijke vond de besluiten van het GPV-bestuur een betekenisvolle stap voorwaarts. Alleen wilde hij aan het gesprek een termijn verbinden: binnen een jaar zouden de overeenkomsten en verschillen tussen de twee partijen in kaart gebracht kunnen zijn. Ook het Federatiebestuur van de RPF aanvaardde de uitnodiging tot gesprek, met de kanttekening dat de grondslag van de RPF niet ter discussie zou staan. Van RPF-zijde zouden on-

der anderen Kuiper en het Tweede-Kamerlid Rouvoet aan het gesprek deelnemen; van het GPV onder meer Van Middelkoop.

Dat de RPF zelf wat meer gereserveerd was geworden ten aanzien van een fusie (zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 73-74) bleek ook in 1996 enkele malen. Zo zei de RPF-jongerenvoorzitter Th. Krins tijdens de algemene ledenvergadering van deze organisatie dat velen binnen de RPF minder gecharmeerd waren van het opgaan van de Federatie in een nieuwe partij met het GPV en eventueel de SGP. Door de cultuurverschillen tussen de partijen zou, aldus Krins, de aantrekkingskracht van zo'n nieuwe formatie in de praktijk wel eens tegen kunnen vallen. Bij de bespreking van de discussienota *Reformato-rische Partijvisie* (zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 73-74) tijdens de Federatie-raadsvergadering van de RPF in mei steunde een meerderheid de stelling dat het 'irreëel (is) om anno 1996 te zeggen dat de RPF zich zal opheffen ter wille van samenwerking' (*Nederlands Dagblad*, 13 mei 1996). In een workshop werd geconcludeerd dat de RPF-leiding wel naar samenwerking, maar niet naar eenwording met SGP en/of GPV zou moeten streven.

Op 3 december publiceerden de wetenschappelijke bureaus van GPV en RPF voor het eerst een gemeenschappelijk geschrift: *Gelukkig is het land*, geschreven door Verbrugh en Kuiper. De nota wilde een bijdrage leveren aan het debat over de publieke moraal in Nederland. De auteurs bepleitten het opnemen van een artikel in de grondwet, dat de overheid verplicht in al haar handelen God eer te bewijzen. Volgens hen is de figuur van een overheid die zich aan Gods wet bindt, verenigbaar met het bestaan van klassieke vrijheids-rechten. Bij de presentatie van de publicatie kondigde Kuiper aan dat de twee studiecentra in de toekomst minstens één gezamenlijke studie per jaar zouden uitbrengen.

samenwerking GPV, RPF en SGP

Een verder naar elkaar toegroeien van GPV en RPF zou door de SGP niet worden betreurd. Tijdens de algemene vergadering van zijn partij op 24 februari zei partijleider B.J. van der Vlies het een goede zaak te vinden wanneer GPV en RPF - die immers beide anti-revolutionaire wortels hebben - op termijn zouden samengaan. Dit zou de duidelijkheid in de christelijke politiek dienen. Vanwege de fundamentele verschillen tussen de SGP en beide andere protestantse partijen, wilde de SGP zich niet bij dit eventuele samengaan aansluiten. Maar een samenwerking 'met behoud van eigen beginselen en met respect voor elkaars standpunten', bleef volgens Van der Vlies mogelijk (*Reformatisch Dagblad*, 26 februari 1996).

De algemene ledenvergadering van het GPV aanvaardde op 20 april enkele voorstellen van de GVR tot wijziging van de in 1988 opgestelde criteria voor politieke samenwerking door lijststijnschuiving (zie *Jaarboek 1988 DNPP*, blz. 37). Eén van die wijzigingen behelsde dat voortaan ook tot lijststijnschuiving mocht worden overgegaan wanneer zelfstandig één of meer zetels

zouden kunnen worden behaald, mits kon worden aangegeven dat de doelstelling van 'doorwerking van christelijke politiek' met deze vorm van samenwerking het beste werd gediend. Een andere wijziging betrof een aanscherping van de regel dat de samenwerkende partijen verantwoordelijk waren voor het stellen van de eigen kandidaten. Dit werd gedaan 'om de criteria (meer) te doen aansluiten op de actieve bevordering van het deelnemen van vrouwen aan politieke activiteiten' (*Ons Burgerschap*, maart 1996). Deze wijziging bracht algemeen secretaris D. Nieuwenhuis van de SGP tot de voorspelling dat er samenwerkingsverbanden tussen GPV en SGP bij verkiezingen zouden worden verbroken.

In de eerste helft van 1996 kwam er bij de voorbereiding van de tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen in Zeeland op 13 november in de drie nieuw te vormen gemeenten na jarenlange samenwerking een einde aan gemeenschappelijke lijsten van GPV, RPF en SGP. In Middelburg kwam de SGP nu alleen uit, omdat RPF en GPV de eis van de SGP dat er geen vrouwen op de gemeenschappelijke lijst zouden staan niet konden aanvaarden. In Schouwen/Duiveland haakte de RPF af, onder andere vanwege het feit dat de Federatie een vrouw kandideerde, wat voor de SGP onacceptabel was. Voor Veere weigerde het SGP-hoofdbestuur één lijst van de drie partijen goed te keuren, omdat GPV en RPF vrouwen op deze lijst wilden plaatsen.

Ruim aandacht trok het feit dat bij de tussentijdse verkiezingen in het Noord-Brabantse Werkendam op 27 november de RPF, die haar lijst met die van de SGP had verbonden, dank zij de reststemmen van de staatkundig-gereformeerden een tweede zetel verkreeg die door een vrouw werd ingenomen. Was de lijstverbinding er niet geweest, dan waren de reststemmen naar de VVD gegaan. Niet alleen de plaatselijke SGP, maar ook Nieuwenhuis stond hier achter. Een RPF-vrouw was volgens hem te verkiezen boven een VVD-man, vooral nu de doelstelling van de samenwerking was de christelijke meerderheid in de raad te behouden. Nieuwenhuis vond verder dat een kiezer bij een lijstverbinding geen enkele verantwoordelijkheid heeft voor degene die dankzij deze vorm van samenwerking in de raad komt.

internationale contacten

Van 13 tot 18 april was het scholings- en vormingsinstituut Mandaat van het GPV betrokken bij de organisatie van een cursus 'Christenen in de politiek' in Torockó in Roemenië. De cursus was bestemd voor gereformeerde jeugdwerkers uit de Hongaars-Roemeense bevolkingsgroep. Van 14 tot 20 september werd in Nederland een vervolgcursus gegeven. In de zomer verzorgde Mandaat een 'train the trainer-workshop' voor het regionale kader van de Zuid-Afrikaanse ACDP, een kleine christelijke partij.

crisis bij de GPJC

In de eerste helft van 1996 maakte het Landelijk Verband van GPJC's (de GPV-jongerenorganisatie) een crisis door. In het januarinummer van *Jeugd en Politiek*, het orgaan van het Verband, schreven GPJC-voorzitter M. Flipse en zijn voorganger M. Jonker een 'openhartige brief'. Hierin spraken zij hun verontrusting uit over de koersverandering die zij bij het GPV signaleerden en die weg zou voeren van een 'confessioneel gereformeerde politiek'. Deze koersverandering zagen zij vooral tot uitdrukking komen in uitspraken van GPV-voorzitter Cnossen in het *Nederlands Dagblad* van 12 januari 1996. Hierin stelde deze dat er in de praktijk al nagenoeg sprake zou zijn van een confederatie van GPV en RPF, maar dat het formeren van één fractie van deze twee partijen in de Eerste en Tweede Kamer niet overhaast moest worden. Dat was, aldus Flipse en Jonker, slechts een pragmatisch bezwaar tegen een snelle lijstineenschuiving. Het door de Centrale Verbondsraad (CVR) van het GPV bepleite confederatiemodel was op deze wijze niets anders meer dan een 'mooi behangen voorportaal voor definitieve bezegeling van het federatiemodel'. Hierdoor zou de confessionele politiek van het GPV verruimd worden tot RPF-conforme 'bijbelgetrouwe' politiek, want in de grondslag van de Federatie was de belijdenis een niet of nauwelijks serieus te nemen document.

Op 12 februari besloot het GPJC-bestuur voorzitter Flipse (die tevens hoofdredacteur van *Jeugd en Politiek* was) op grond van deze brief met onmiddellijke ingang op non-actief te stellen. Daarbij speelde niet de geuite mening een rol - die moest binnen de GPJC verkondigd kunnen worden - maar de onheus-kritische toon, met daarbij het feit dat de brief zonder medeweten van de rest van het bestuur en de redactie van *Jeugd en Politiek* was geplaatst. Flipse zou daarmee afspraken hebben geschonden. Op de achtergrond speelde ook mee dat er binnen het GPJC-bestuur al langer kritiek leefde op het functioneren van Flipse. Medeschrijver Jonker werd op non-actief gesteld als redactielid van *Jeugd en Politiek*.

Tijdens de jaarvergadering van de GPJC op 10 april werd het besluit tot het op non-actief stellen van Flipse ongedaan gemaakt, toen bij een stemming hierover de stemmen staakten. Tijdens de urenlange discussie die daaraan voorafging, was vooral de vraag aan de orde of het conflict ging over de koers van de GPJC (aldus Flipse c.s.) dan wel over het functioneren van Flipse (zo meende het GPJC-bestuur).

De vergadering, die na de stemming was geschorst, werd op 17 mei voortgezet. Medestanders van Flipse dienden toen een motie in met als doel de opvattingen van Flipse c.s. als koers van de GPJC vast te leggen. Er diende een commissie van drie personen te komen - bestaande uit medestanders van Flipse - die de confessioneel-gereformeerde koers van de GPJC zou moeten waarborgen en binnen zes maanden haar visie aan de algemene vergadering zou moeten voorleggen. Het bestuur (minus Flipse) beschouwde dit als een motie van wantrouwen. De stemming liep uit op een nederlaag voor Flipse c.s. Van de twintig aanwezige verenigingen verwierpen twaalf de motie.

Flipse trok zich daarna terug. De vergadering koos vervolgens K. Dijkema tot voorzitter. Hij was al voor de vergadering van april door het bestuur (minus Flipse) kandidaat gesteld.

Eind oktober begonnen Flipse, Jonker en A. Karssenberg (eveneens oud-redacteur van *Jeugd en Politiek*) een nieuw blad onder de titel: *Terwille van het Koninkrijk*. In dit blad, dat zes maal per jaar zou moeten verschijnen, wilden zij de lijn voortzetten die zij in *Jeugd en Politiek* hadden voorgestaan.

Overigens hadden de RPF-jongeren in februari in een brief aan het GPJC-bestuur tevergeefs verlangd dat de GPV-jongeren zich niet alleen van de toonzetting van de open brief van Flipse en Jonker, maar ook van de daarin vervatte visie zouden distantiëren.

verwante instellingen en publicaties

In maart verscheen *'Maastricht' in revisie: discussiebijdrage met het oog op de Intergouvernementele Conferentie 1996* van de fractie van SGP, GPV en RPF in het Europees Parlement. In deze nota werd gepleit voor een Europese Unie van zelfstandige Europese staten. Het takenpakket van deze Unie zou zich moeten beperken tot de interne markt en een aantal daarmee verbonden terreinen zoals internationaal vervoer, milieu en externe handel. De Europese Monetaire Unie was volgens de nota ongewenst en niet noodzakelijk.

Op 17 februari publiceerde de Groen van Prinsterer Stichting *Moraal is niet neutraal*, geschreven door A.H. Poelman, directeur van de Stichting. Poelman betoogde onder meer dat in een sterk gesecculariseerde samenleving de christen-politicus met 'vrijmoedigheid' voor zijn uitgangspunt - het gezaghebbende Woord van God - moest uitkomen. In mei gaf het wetenschappelijk bureau het eerste deel uit van *Het GPV in de gemeenteraad. Uitgangspunten, regelingen en praktisch functioneren*. Voor deze toelichting op de leidraad voor een GPV-gemeente-programma van 1994 tekende Th. Haasdijk, wetenschappelijk medewerker van de Stichting. In september publiceerde de Groen van Prinsterer Stichting een 'kort commentaar'. In enigszins gewijzigde vorm verscheen de bijdrage van Veling aan het beleidsdebat over Sociale Zaken en Werkgelegenheid in de Eerste Kamer in mei, onder de titel *Het manco van het individualiseringsgeloof. Tijd voor verdieping van het politieke debat*. In december zag de brochure *Integratie als uitdaging. Overheid en etnische minderheden* het licht. Hierin werd een restrictief toelatingsbeleid bepleit om de integratie van reeds aanwezige minderheden te doen slagen.

De jaarlijkse 'Actiedag' van Mandaat werd gehouden op 28 september. Het thema was 'Politiek is niet waarde(n)loos'. Behalve door Schutte werd er ook gesproken door EO-voorzitter A. van der Veer.

De Vereniging van GPV-bestuurders hield op 2 november een ledenvergadering. Het thema van de bijeenkomst was 'armoedebestrijding'. J. Debreczeny, wethouder van Dantumadeel, hield een inleiding.

De GPJC startte in februari met een nieuw jongerenblad voor twaalf- tot zeventienjarigen, *Stand-by*, dat *Jeugd en Politiek Extra* verving. Het voorjaarscongres van de GPJC vond plaats van 23 tot 26 februari. Het thema was: criminaliteit. Op 10 april en 17 mei kwam de jaarvergadering bijeen (zie hierboven onder 'Crisis bij de GPJC'). Het najaarscongres van de GPV-jongerenorganisatie vond plaats van 11 tot 14 oktober. Het onderwerp was 'politiek en religie'. Op 30 november was er een studiedag over de toekomst van de gereformeerde politiek en de positie van de GPJC daarin.

personalia

Op 1 september verliet directeur A.H. Poelman de Groen van Prinsterer Stichting. Hij had de leiding van het wetenschappelijk bureau van het GPV vanaf 1 november 1989 in handen gehad. Tot zijn opvolger werd R. Janssens benoemd. Deze zou op 1 februari 1997 in dienst treden.

De Groenen

In 1996 vierden De Groenen het feit dat de partij twaalfeneenhalf jaar geleden was opgericht. In december 1983 was een aantal provinciale groene partijen overgegaan tot de oprichting van De Groenen. Na enkele naamsveranderingen - Europese Groenen in 1984, Federatieve Groenen in 1985 - ging de partij na een fusie met Groen Amsterdam in 1988 weer De Groenen heten.

POG

De Groenen waren in 1995 in de Eerste Kamer gekomen als onderdeel van een alliantie met het Platform Onafhankelijke Groeperingen (POG). Hierin werkte een aantal provinciale partijen sinds 1990 samen. Deze provinciale partijen waren op hun beurt veelal bundelingen van lokale partijen. Op 22 juni 1996 kozen de deelnemers aan het Platform op een bijeenkomst in Vleuten voor een iets vastere vorm van samenwerking en richtten de Federatie Politieke Onafhankelijke Groeperingen op (opnieuw afgekort als POG). Voorzitter werd F. Aerts, die ook voorzitter was van de Partij Nieuw Limburg (PNL).

Naast de provinciale partijen sloot zich bij het POG ook de Vereniging van Plaatselijke Politieke Groeperingen (VPPG) aan, al bestond er bij sommige plaatselijke groeperingen weerstand tegen al te veel samenwerking op landelijk niveau. Die weerstand werd versterkt door de aanwezigheid van De Groenen - in Vleuten vertegenwoordigd door senator M. Bierman. De Groenen konden weliswaar geen lid worden van het POG, maar hoopten via nauwere samenwerking met lokale partijen meer invloed te verwerven op lokaal niveau en indirect wellicht op landelijk niveau. Naar aanleiding van

artikelen hierover in het door De Groenen uitgegeven blad *Gras* schreef de secretaris van de POG, H. Schoemaker, in het blad van de VPPG: 'De Groenen parasiteren op de grondgedachte van lokale lijsten' (*Interlokaal*, oktober 1996). Het POG zou volgens hem distantie tot De Groenen dienen te bewaren. Aan de samenwerking in de steunfractie van de Eerste Kamer zou echter geen einde hoeven te komen.

congres

Op 29 juni vierden De Groenen hun twaalfeneenhalf-jarig bestaan op een congres te Arnhem, waar zojuist een nieuwe afdeling was opgericht door M. van Meurs - van 1982 tot 1990 wethouder voor de PvdA in deze gemeente. Het congres koos twee nieuwe bestuursleden; P. Fetter werd herkozen als voorzitter. Een kleine meerderheid stemde in met opheffing van de Groene Raad, de partijraad van De Groenen - althans op termijn. Op 9 november zou de Groene Raad nog in Vleuten bijeen komen. Voorstellen op het congres om de Groene Raad meer gewicht te geven en terug te keren tot een federatieve structuur, haalden geen meerderheid op het congres.

Naast huishoudelijke zaken bespraken de congresgangers drie inhoudelijke onderwerpen: vluchtelingenbeleid, genetische manipulatie en plattelandsbeleid. F. Zinken, lid van de Limburgse Staten voor de PNL, hield een betoog voor drie verschillende soorten partijen voor de drie bestuurlijke niveaus in Nederland: lokale partijen op gemeentelijk niveau, provinciale partijen op provinciaal niveau en landelijke partijen op nationaal niveau.

partijbijeenkomsten en publicaties

Het zetelhoudersoverleg - tussen Groene leden van (deel)gemeenteraden en Provinciale Staten - vond plaats op 9 maart en 12 oktober in Amsterdam. In oktober werd vooral gesproken over de spanning tussen economische groei en milieu.

Het Eerste-Kamerlid Bierman publiceerde in 1996 een bundel dagbladcolumns onder de titel *Kort door de bocht*. Hij bood het eerste exemplaar op 19 maart aan de minister van Verkeer en Waterstaat, mevr. Jorritsma, aan.

Het Wetenschappelijk Bureau kwam in 1996 langzamerhand van de grond. Bij gebrek aan subsidie werd de instelling voorlopig geheel bemand door vrijwilligers.

GroenLinks

In 1996 hield GroenLinks zich vooral met haar interne organisatie bezig. De financiële tekorten die in 1995 waren geconstateerd, konden dit jaar weggevoerd worden. In maart werd een nieuwe directeur van het partijbureau aangesteld. Deze moest de al twee jaar slepende reorganisatie tot een goed

einde brengen. Het Wetenschappelijk Bureau, de Stichting Scholing en Vorming en de uitgave van de partijbladen zouden meer geïntegreerd worden. Eind november verhuisde het partijbureau van Amsterdam naar Utrecht.

vertrek Meijer

Kritiek op de partij kwam van E. Meijer, van 1992 tot 1995 vice-voorzitter van de partij en voordien actief in verschillende functies voor de PSP. Hij vond GroenLinks teveel een voortzetting van de PPR en te weinig een 'rode actiep partij' zoals de vroegere PSP en CPN of de huidige SP (*GroenLinks magazine*, maart 1996). Om die reden verliet hij begin 1996 GroenLinks en sloot zich aan bij de SP. In de jaren zestig en zeventig had Meijer overigens ook op de koers van de PSP vaak kritiek geleverd vanuit de linkervleugel van die partij.

extreem-rechts en GroenLinks

Rechtse extremisten rond J. Glimmerveen en sympathisanten van de CP'86 hadden in 1995 het congres van GroenLinks trachten te verstoren en vernielingen aangericht aan het huis van GroenLinks-leider Rosenmöller (zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 58). In 1996 werd het agressief gedrag vanuit deze hoek tegen leden van GroenLinks voortgezet, al was vaak niet duidelijk wie de daders waren.

In maart werden molotov-cocktails aangetroffen onder de auto van een GroenLinks raadslid in Spijkenisse, C. van Overbeeke. Het Tweede-Kamerlid mevr. T. Oedayraj Singh Varma werd in 1996 regelmatig telefonisch bedreigd door lieden die de naam en de leuze van de CP'86 'Eigen volk eerst' riepen. Op 21 mei werd zij voor haar huis door twee mannen uitgescholden en gemolesteerd, die naar zij vermoedde ook rechts-extremisten waren. Op een bijeenkomst van CP'86ers en andere rechts-extremisten in november in Schiedam beloofde Glimmerveen het kamerlid in een werkkamp te zullen uithongeren wanneer hij de macht in handen had. Eveneens op 21 mei werd het GroenLinkse raadslid H. Meijer in het stadhuis van Rotterdam door een fractiemedewerker van de CP'86 aangevallen en mishandeld. Ook partijvoorzitter A. Harrewijn en andere GroenLinkse politici ontvingen bedreigingen van rechts-extremisten.

Vermoedelijk was de campagne niet zozeer door de CP'86 zelf opgezet, maar door het aan deze partij verwante Onderzoek Documentatie en Informatie Netwerk (ODIN), dat via de Internet-pagina van de partij informatie verspreidde over 'anti-fascisten', waaronder veel leden van GroenLinks. De partijsecretaris van CP'86, T. Mudde, verklaarde niet te weten wie deel uitmaakten van ODIN.

partijcongres

Op 15 juni kwam het partijcongres bijeen in Gouda. Belangrijkste onderwerp was de eveneens als brochure uitgegeven resolutie *Van tweedeling naar herverdeling*, waarin het partijbestuur voorstelde een voetinkomen van 500 gulden per maand voor ieder individu tussen de 18 en 65 jaar in te voeren. Dat zou gecombineerd moeten worden met arbeidstijdverkorting (een werkweek van 32 uur) en het vergemakkelijken van loopbaanonderbreking. Na een levendig debat tussen de partijvoorzitter en een aantal afgevaardigden die in plaats van een voetinkomen een basisinkomen van 900 respectievelijk 1300 gulden per maand wensten, stemde een krappe meerderheid van de congresdeelnemers vóór de resolutie van het partijbestuur (106 tegen 101). Voorstellen voor een basisinkomen kregen geen meerderheid.

Het congres stemde verder in met voorstellen, de fiscale aftrek van hypotheekrente te beperken tot de waarde van 180.000 gulden en om de betaling voor gesubsidieerde banen - de zogenaamde Melkert-banen en Jeugdwerkgarantie-banen - te verbeteren.

In zijn congresrede waarschuwde Rosenmöller tegen de tweedeling in de samenleving. Het voetinkomen zou een stap in de goede richting kunnen zijn, al waren de effecten van het plan nog niet helemaal duidelijk. De politiek leider leverde scherpe kritiek op het zwakke milieubeleid van minister De Boer. Rosenmöller bestreed de kritiek van H. Krijnen, de (aftredende) hoofdredacteur van het wetenschappelijk partijblad *De Helling*, dat de partij te afhankelijk van zijn persoon dreigde te worden.

partijraden

Eind 1995 had het partijcongres besloten de GroenLinkse Raad te vervangen door een partijraad. Op 2 maart kwam de nieuwe partijraad bijeen in Utrecht. De leden waren merendeels gekozen door lokale afdelingen. De partijraad koos vier nieuwe partijbestuurders en discussieerde onder meer over de HSL. Voorts leverde men kritiek op uitlatingen van het Tweede-Kamerlid M. Rabbae dat Marokko - Rabbae's moederland - harder aangepakt zou moeten worden vanwege de export van drugs uit dat land. De Tweede-Kamerfractie bleek Rabbae evenmin te steunen.

Op 20 april boog de partijraad zich over de notitie *Maastricht voorbij. Over de toekomst van de Europese Unie* van het Tweede-Kamerlid mevr. L. Sipkes en het lid van het Europees Parlement mevr. N. van Dijk. Hun behoedzame pleidooi voor verdergaande integratie van milieubeleid, sociaal beleid, veiligheidsbeleid en bescherming van grondrechten en voor een effectievere ministerraad en een sterker Europees Parlement stuitte bij de partijraadsleden op weerstand. Verder sprak een meerderheid zich uit tegen een ledenreferendum om de lijsttrekker bij de Tweede-Kamerverkiezingen te kiezen. Over beide onderwerpen zou overigens op het partijcongres in januari 1997 een beslissing worden genomen.

Op 21 september hield de partijraad zich onder meer bezig met de voorbe-

reiding van de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998, en met de sociale campagne en de milieucampagne die het partijbestuur voerde.

Ten slotte kwam de partijraad nog op 30 november bijeen. Op de agenda stond een aantal organisatorische zaken. Ook werd gesproken over de procedure voor de totstandkoming van het programma voor de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998.

overige partijbijeenkomsten

Naast besluitvormende bijeenkomsten - partijcongres en partijraad - organiseerde GroenLinks ook enkele meningsvormende bijeenkomsten. Op 5 oktober vond het eerste GroenLinks Forum plaats in Ede, met als thema milieu en werkgelegenheid. G. de Wit, medewerker van het Centrum Voor Energiebesparing en Schone Technologie te Delft, hield een inleiding waarna een forum met vertegenwoordigers van milieubeweging, werkgevers en vakbeweging op zijn betoog reageerde. Volgens De Wit zou een goed milieubeleid eerder meer dan minder banen opleveren. De inleiding van De Wit werd in september door het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks gepubliceerd onder de titel *Nieuwe werkgelegenheid*.

Onder de naam 'Groene Salons' organiseerde de partij discussiebijeenkomsten in Utrecht waarbij meer theoretische onderwerpen besproken werden, zoals de spanning tussen individu en solidariteit (op 12 mei) en de rol van de staat (op 9 juni).

Op 12 april organiseerden de gehandicaptengroep en de werkgroep sociale zekerheid van GroenLinks in Utrecht een debat over gesubsidieerde arbeid.

Op 19 oktober hield de Noord-Zuidgroep van GroenLinks een symposium in Wageningen over 'duurzame voedselzekerheid', waarbij naast verschillende wetenschappers het Tweede-Kamerlid mevr. M.B. Vos een voordracht hield.

migranten

Op 25 mei hield GroenLinks in Utrecht een 'netwerkonferentie' voor migranten, om hen de gelegenheid te bieden ervaringen en informatie uit te wisselen. De Tweede-Kamerleden Rabbae en Oedayraj Singh Varma hielden beiden een inleiding.

In september en oktober vond onder auspiciën van de door GroenLinks opgerichte Stichting Duurzame Solidariteit een lezingencyclus plaats onder de titel 'Buren, burgers en bruggenbouwers' in verschillende plaatsen, waarbij leden van (deel)gemeenteraden uit GroenLinks hun ervaringen als migrant en politicus beschreven.

Op 7 december organiseerde het partijbestuur in Utrecht een werkconferentie onder de titel 'Diversiteit: de kracht van GroenLinks', om de vraag te bespreken hoe men een partijcultuur kon scheppen waarin voldoende ruimte zou zijn voor vrouwen en mannen, ouderen en jongeren, allochtonen en

autochtonen.

verwante instellingen en publicaties

GroenLinks publiceerde in 1996 onder meer *De winst van groen werk*, een beschrijving van lokale initiatieven voor milieuvriendelijk werk van de hand van M. van Hintum en J. Schotvanger.

In april trad H. van den Berg af als voorzitter van het Wetenschappelijk Bureau van GroenLinks (WB). Hij had deze functie vanaf de oprichting in 1990 uitgeoefend. De Amsterdamse wethouder J. Saris volgde hem op.

Op 19 april organiseerde het WB een bijeenkomst over 'arbeidsmarkttheorie en arbeidsmarktbeleid', waar drie hoogleraren economie inleidingen hielden. In juni publiceerde het WB een verslag van de bijeenkomst onder dezelfde titel.

Naar aanleiding van de in 1995 verschenen bundel *Het zekere voor het onzekere* organiseerde het WB in samenwerking met het Scholings- en Vormingsinstituut van GroenLinks op 1 juni een kaderconferentie in Amsterdam over de toekomst van het sociale zekerheidsstelsel, en in het bijzonder de boven-minimale uitkeringen. Inleidingen werden verzorgd door onder meer P. Kalma, directeur van het wetenschappelijk bureau van de PvdA, en *De Helling*-redacteur Krijnen. Rosenmöller sprak een slotwoord. Een verslag van de conferentie verscheen eind 1996, samengesteld door G. Pas, onder de titel *Op zoek naar een nieuw stelsel van sociale zekerheid*.

Het WB publiceerde in 1996 bovendien *Wie het milieu spaart, bespaart: hoe groene modernisering en sociale politiek samengaan*, van de hand van J. van Nederpelt, W. van den Bos en P. Basset.

De Raads- en Statenleden van GroenLinks hielden op 24 februari in Ede hun jaarlijkse conferentie, over het thema 'Het sociale gezicht van GroenLinks', waarbij vooral aandacht besteed werd aan gemeentelijk armoedebeleid en werkgelegenheidsbeleid. Op 22 juni kwamen zij in Rotterdam bij elkaar voor een discussie over 'VINEX-locaties en betaalbaar bouwen', waarbij GroenLinks-senator T. Pitstra en enkele wethouders inleidingen verzorgden. Op 28 september spraken de Raads- en Statenleden met GroenLinks-bestuurders van waterschappen in Utrecht over de waterhuishouding in Nederland.

Op 23 maart organiseerde het Vrouwenoverleg van GroenLinks een studiemiddag in Utrecht over 'feminisering van de armoede'. Op 28 september hielden de vrouwen een 'netwerkdag' over de politieke en maatschappelijke positie van vrouwelijke migranten en vluchtelingen, waarbij het Tweede-Kamerlid Oedayraj Singh Varma een inleiding hield.

Roze Links, het GroenLinks Platform voor Seksuele Diversiteit, organiseerde op 4-6 oktober in Driebergen een weekend over 'culturele en seksuele diversiteit', waarbij de aandacht vooral op de islam gericht werd. Het Tweede-Kamerlid Oedayraj Singh Varma hield hier een inleiding.

Roze Links publiceerde voorts in 1996 de nota *Meer vormen, minder*

normen: het homohuwelijk voorbij, met het voorstel voor een 'blokken-doosmodel' waaruit elk individu zijn eigen pakket rechten en plichten zou kunnen samenstellen. Naast het huwelijk zouden ook andere relatievormen registratie kunnen aanvragen.

Dwars, de jongerenorganisatie van GroenLinks, hield van 27 tot 29 december haar congres in de 'kraakkkerk' van Breda. Belangrijkste onderwerp was het neo-liberalisme en wat daartegen te doen.

Het Platform voor Evangelie en Politiek verbonden met GroenLinks, 'De Linker Wang', hield op 9 maart een ledenvergadering in Utrecht. Het thema, arbeidsparticipatie en arbeidsmoraal, werd ingeleid door bedrijfspastor J. Veldman. De leden kozen C. Ofman tot voorzitter van het Platform, als opvolger van A. Harrewijn die deze functie niet kon combineren met het partijvoorzitterschap. Ofman was de laatste voorzitter van de Evangelische Volkspartij geweest, voordat die opging in GroenLinks.

Ouderen-Unie 55+

De Ouderen-Unie 55+ stelde in 1996 een nieuw partijprogramma vast. Verder nam de Unie het initiatief om meer eenheid te brengen tussen de drie ouderenpartijen. Dit streven zou slechts ten dele succes hebben.

algemene ledenvergadering

Op 8 juni vond de jaarlijkse algemene ledenvergadering in Nijkerk plaats. Het congres koos vier nieuwe leden in het hoofdbestuur, waaronder een nieuwe penningmeester, mevr. B. Nieuwenhout. Zij trad in de zomer al weer af, waarna haar voorganger, A.J. van Royen, haar functie waarnam.

Op de jaarvergadering werd voorts het ontwerp-partijprogramma gepresenteerd, dat was geschreven door een commissie onder leiding van het Tweede-Kamerlid H.A. Leerkes.

partijprogramma

Het ontwerp-partijprogramma was bedoeld als positiebepaling en als basis voor het volgende verkiezingsprogramma. Het werd na de presentatie op 8 juni in de kringen van de Unie besproken en vervolgens op een extra algemene ledenvergadering op 10 oktober in Nijkerk vastgesteld.

Uitgangspunten van het programma waren: solidariteit in de samenleving, in het bijzonder met 'diegenen die geen uitzicht meer hebben op verbetering van hun inkomen resp. levenspositie', dat wil zeggen: ouderen, gehandicapten, werklozen, arbeidsongeschikten en vroeg-gepensioneerden. Bovendien vroeg de partij aandacht voor de Indische Nederlanders. Het huidige kabinet zou te weinig doen voor deze groepen. Kritiek uitte de Ouderen-Unie 55+ ook op de sociale partners, die een 'onevenredig grote vinger in de pap' zouden

hebben en de niet-actieven zouden verwaarlozen. De partij pleitte voor een activerend stelsel van sociale zekerheid, waarbij alle Nederlanders vanaf achttien jaar een 'sober basisloon' van ongeveer 600 gulden per maand van de overheid zouden ontvangen maar voor extra uitkeringen een maatschappelijke tegenprestatie zouden moeten leveren. Voorts bleek de Unie voorstander van 'stapsgewijze regulering van de handel en verkoop van drugs onder strikte voorwaarden' en van opheffing van de principiële strafbaarheid van euthanasie, zij het dat men wel een vorm van toetsing door de rechter wilde handhaven.

samenwerking tussen ouderenpartijen

Op uitnodiging van het hoofdbestuur van de Ouderen-Unie 55+ vond op 15 juni een gesprek plaats met de besturen van AOV en Senioren 2000. Een voorbereidingsgroep van de drie partijen, de zogenaamde Inventarisatiecommissie, zou een plan van aanpak voor verdergaande samenwerking opstellen. Het verzet van de Tweede-Kamerleden van het AOV wierp echter roet in het eten. Op 11 juli besloot het hoofdbestuur van de Unie van verdere gesprekken af te zien, aangezien men niet zonder het AOV met Senioren 2000 door wilde gaan. Unievoorzitter J.H.C. Goeman betreurde overigens wel dat 'een handvol AOV-leden in staat was deze beoogde samenwerking te saboteren' (*Unie-vizier*, aug./sep. 1996; zie in deze Kroniek verder onder AOV).

In september kwam niettemin samenwerking tussen de Tweede-Kamerfracties van het AOV en de Ouderen-Unie 55+ tot stand. Op provinciaal en lokaal niveau bleven de ouderenpartijen ook samenwerken. In oktober kwamen de Statenleden van de drie partijen op initiatief van het Limburgse Statenlid P.J.G.J. Veugen van het AOV in Arnhem bijeen om over modernisering van de ouderenzorg te spreken. Zij deden daarbij tevens een beroep op hun partijen om toch samen verder te gaan.

Bij de tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen in Zeeland wonnen AOV en Unie 55+ samen in Veere één en in Middelburg twee zetels. In Brabant namen de partijen niet deel aan de tussentijdse raadsverkiezingen, vooral door gebrek aan goede kandidaten.

In februari richtte een aantal vrouwelijke partijleden de werkgroep Landelijke Unie 55+ Vrouwen (LUV) op, met als doel oudere vrouwen meer politiek bewust te maken en bij de partij te betrekken. Zo'n 1.200 van de 3.400 Unieleden waren vrouw. Mevr. A. Bouwmans, lid van het hoofdbestuur, had de leiding over de werkgroep.

Het Politiek-Wetenschappelijk Instituut van de Ouderen-Unie 55+ publiceerde in mei 1996 de nota *Thuiszorg zonder kopzorg* van de hand van zijn medewerkster mevr. M. Verboom. Zij waarschuwde tegen toenemende marktwerking en pleitte voor een budgetverhoging van minstens vier procent per jaar voor de thuiszorg, zij het met strikte budgetnormering. Lagere inkomensgroepen zouden niet verplicht moeten worden een eigen bijdrage te betalen.

Partij van de Arbeid (PvdA)

In 1996 vierde de PvdA haar vijftigjarig bestaan. Bij deze verjaardag stond de partij niet al te lang stil. De toestand waarin de jarige PvdA verkeerde was al jaren niet al te best: het leden- en kiezerstal lag beduidend lager dan dat waaraan de partij tot het einde van de jaren tachtig gewend was. Een nieuwe ledenwerf-campagne, waarbij partijleden via speelse advertenties werden opgeroepen de adressen van sympathisanten in hun omgeving aan het partijbureau door te geven, leverde weliswaar een bescheiden ledenwinst op, maar kon aan de teruggang in het ledental geen halt toeroepen. In de opiniepeilingen schommelden de sociaal-democraten tussen de 33 en 37 zetels. Deze peilingen bevestigden de populariteit van premier Kok: in december vond een relatieve meerderheid (25%) van de ondervraagde kiezers hem de beste politicus van het jaar.

partijtop

Partijvoorzitter Rottenberg werd aan het begin van het jaar gevelld door sarcoïdose, een auto-immuunziekte die bij hem een infectie in de longen veroorzaakte. Hij bleef nog wel columns schrijven voor het *PvdA-Vlugschrift*, behalve in de maanden april en mei. In een open brief aan alle partijleden kondigde Rottenberg op 4 november aan, zich in 1997 niet herkiesbaar te stellen omdat het herstel van zijn ziekte te lang duurde. Van verschillende kanten kreeg hij lof toegezwaaid voor wat werd genoemd zijn creatieve en vernieuwende manier van leiding geven. Daarnaast was er ook kritiek, onder meer van oud-partijbestuurder en politicoloog B. Tromp die Rottenberg verweet de PvdA om te vormen naar het model van Greenpeace: een eigenmachtig actief bestuur dat lijdzaam gesteund wordt door een machteloze massa donateurs (zie ook *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 64).

Vice-voorzitter Vreeman nam gedurende de rest van het jaar de functie van Rottenberg waar. Vanwege zijn waarnemend partijvoorzitterschap trok hij zich in oktober terug uit het bestuur van de Tweede-Kamerfractie, waar hij werd opgevolgd door mevr. E. Kalsbeek-Jasperse. Mevr. S.E.A. Noormanden Uyl keerde evenmin terug in het fractiebestuur; naar verluidt werd zij niet herkozen naar aanleiding van conflicten met fractiegenote mevr. Van Nieuwenhoven. L.P. Middel nam haar plaats in het fractiebestuur over.

Begin november suggereerde Vreeman om mevr. K. Adelmund, de vice-voorzitter van de Tweede-Kamerfractie, kandidaat te stellen voor het partijvoorzitterschap. Zij wilde de kandidatuur wel aanvaarden, maar weigerde haar kamerlidmaatschap daarvoor op te geven. Aangezien ze als voorzitter dan geen salaris hoefde te hebben, zou ze daarmee de financiële nood van de partij enigszins verlichten. Haar mogelijke dubbelfunctie wekte enige weerstand in de partij, niet alleen bij fractiegenoten maar ook in de gewesten Groningen en Zuid-Holland en bij de Jonge Socialisten (JS). Een prominent partijlid als de Rotterdamse burgemeester A. Peper zag een oligarchiseringsproces in de partij optreden.

Ondanks de kritiek bleek Adelmund in december de enige prominente kandidaat voor het voorzitterschap te zijn. De fractievoorzitter van de PvdA in de Amsterdamse gemeenteraad, E. van der Laan, en zijn Leidse collega R. Hillebrand, die beiden door oud-partijbestuurder Tromp kandidaat waren gesteld, bleken niet bereid die kandidatuur te aanvaarden. Vijf andere personen, waaronder de voorzitter van de afdeling Harmelen, A. Bazuin, en een oud-lid van de Provinciale Staten in Gelderland, mevr. M. van de Kam-Tolsma, waren wel bereid als tegenkandidaten op te treden, maar genoten weinig bekendheid binnen de partij. Het partijbestuur sprak zijn steun uit voor Adelmund, waarmee het vrijwel zeker leek dat het partijcongres in februari 1997 haar tot voorzitter zou kiezen.

partijcongres

Op 10 februari vierde de PvdA haar vijftigjarig bestaan in Zwolle. Het congres stond niet lang stil bij deze verjaardag. In zijn openingsrede wees waarnemend voorzitter Vreeman op de noodzaak de partij voortdurend te vernieuwen. Hij bestreed de kritiek van de reeds genoemde Tromp dat de partijvernieuwing ten koste zou gaan van de partijdemocratie.

Het congres was voornamelijk gewijd aan de ontwerpresolutie *Ideeën voor de toekomst*, die het partijbestuur in 1995 had opgesteld na de discussie over een drietal rapporten, *De PvdA en de stad*, *De wonderbaarlijke terugkeer van de solidariteit* en *De sociale staat van Nederland* (zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 66-67).

De resolutie werd in vier onderdelen behandeld. Het meest beladen was de discussie over arbeid en sociale zekerheid. Het Tweede-Kamerlid Adelmund verdedigde de privatisering van Ziektewet en WAO, die volgens haar niet ten

koste van de uitkeringsniveaus zou gaan; 'we zijn niet de Partij van de Overheid' (*Trouw*, 12 februari 1996) voegde zij de talrijke tegenstanders van privatisering toe. Ook de voorzitter van de Tweede-Kamerfractie, J. Wallage, nam het in zijn congresrede op voor de herziening van Ziektewet en WAO. De kritische moties van de tegenstanders - met name de JS en de afdeling Groningen - kregen uiteindelijk onvoldoende steun van het congres. Wel nam het congres een amendement van de JS aan op de resolutie van het partijbestuur betreffende 'basisbanen': weigering van betaald werk of opleiding zou niet met kortingen op uitkeringen gestraft mogen worden. De resolutie werd op nog een aantal punten tegen de zin van het partijbestuur geamendeerd: in plaats van een hardere aanpak van drugs besloot het congres legalisering van soft drugs na te streven; groot-gebruikers van energie zouden een energieheffing (ecotax) dienen te betalen; en de hypotheekrente zou slechts in beperkte mate fiscaal aftrekbaar mogen blijven.

sociale zekerheid in de toekomst

Met het congres in februari sloot de PvdA het debat over sociale zekerheid nog niet af. Het congres verzocht om een discussie over de toekomst van de sociale zekerheid op langere termijn. Adelmund zou hierbij het voortouw nemen. Vier sociale wetenschappers schreven elk een voorspelling van de situatie in het jaar 2005. Op 30 mei werden de vier scenario's in Den Haag gepresenteerd.

Op 12 september presenteerde Adelmund de nota van de door haar geleide commissie, *Sociale zekerheid bij de tijd*. Voor de commissie stonden economische zelfstandigheid en het recht op initiatief voor werklozen voorop. Men wilde onder andere via een 'participatiewet' werklozen de keuze bieden een opleiding te volgen, maatschappelijke dienstverlening te verrichten of een eigen onderneming te beginnen, met (gedeeltelijk) behoud van uitkering. Minister A.P.W. Melkert van Sociale Zaken sprak bij de presentatie enigszins terughoudend van een 'gedurfd plan'. Op 23 november legde een ROSA-vrouwenconferentie in Amsterdam de voorstellen van de commissie-Adelmund 'langs de emancipatie-meetlat'.

congresconferentie

De voorstellen van de commissie-Adelmund werden vervolgens besproken op een zogenaamde 'congresconferentie' in Zwolle op 12 oktober. Deze bijeenkomst diende als voorbereiding op het partijcongres in februari 1997. Hier kreeg Adelmund zowel kritiek als bijval voor haar plannen. Minister Melkert en senator W. van de Zandschulp vreesden dat de voorgestelde participatiewet te duur zou worden en wellicht teveel individualisering zou betekenen ten koste van de solidariteit. Later zou ook Wallage kritiek leveren. De JS daarentegen juichte de plannen toe. Het partijbestuur nam uiteindelijk de

voorstellen zonder veel wijzigingen over in de ontwerpresolutie voor het congres in 1997.

Op de congresconferentie stonden ook nota's over het buitenlands beleid en de AOW ter discussie. Een commissie onder leiding van het Tweede-Kamerlid Van Traa had in september de discussienota *Voorbij de waterlinie. Het buitenland van de PvdA* het licht doen zien, waaraan ook oud-staatssecretaris P. Dankert had bijgedragen. Opzien baarde de mening van de commissie over Europese integratie. Aan de ene kant wees zij federalisme af; aan de andere kant stond zij actieve integratie voor 'ook als dat proces niet naar wens verloopt vanwege het ontbreken van werkelijke democratische controle'. Na de discussie op de congresconferentie nam het partijbestuur in de ontwerpresolutie voor het volgende partijcongres deze keuze niet over; het 'democratisch tekort' van de Europese Unie bleef in zijn ogen onaanvaardbaar.

Het Tweede-Kamerlid J.P.C.M. van Zijl had een nota opgesteld over de AOW in de toekomst, getiteld *Een onbezorgde ouderdag; haalbaar en betaalbaar. Een sociaal-democratische visie op houdbare ouderdagsvoorzieningen*, die in mei door de Tweede-Kamerfractie was gepubliceerd. Zijn voorstellen voor een bufferfonds voor de AOW - te financieren uit een beperkte premiestijging, verbreding van het draagvlak van de premie en een bijdrage van ouderen zelf - kregen wisselende reacties. Het partijbestuur nam de voorstellen in enigszins afgezwakte vorm over in de ontwerpresolutie voor het congres in februari 1997.

op weg naar een nieuw beginselprogramma?

In 1992 nam het partijcongres een resolutie aan om in 1994 te beginnen met de opstelling van een nieuw beginselprogramma. Het huidige programma uit 1977 leek in de ogen van veel partijleden al lang verouderd. Van het congresvoornemen kwam echter weinig terecht, totdat enige tijd geleden de voormalige voorzitter van de Tweede-Kamerfractie, M.A.M. Wöltgens - sinds 1994 burgemeester van Kerkrade - begon aan een programontwerp. Naar zijn zeggen was hij hiertoe uitgenodigd door partijvoorzitter Rottenberg. In juni 1996 besloot het partijbestuur echter eerst advies in te winnen of herziening van het beginselprogramma wel zo urgent was. Waarnemend voorzitter Vreeman had al gesuggereerd hiermee te wachten tot na de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998. Uiteindelijk besloot het partijbestuur aan Wöltgens te vragen om een notitie op te stellen waarin de wenselijkheid van zo'n nieuw program werd nagegaan en een voorstel werd gedaan voor de te volgen procedure. Deze notitie verscheen in november onder de titel *Een nieuw beginselprogramma voor de Partij van de Arbeid?* Op basis daarvan besloot het partijbestuur om na de verkiezingen van 1998 een beginselprogramma commissie in te stellen.

De WBS had eerder al aan het thema beginselen aandacht geschonken met

de publicatie *Inzake beginselen. Het zeventiende jaarboek voor het democratisch socialisme*. Deze bundel verscheen onder de redactie van F. Becker, W. van Hennekeler, B. Tromp en M. van Zuylen.

Tweede-Kamerverkiezingen 1998 en toekomst paarse coalitie

De Tweede-Kamerverkiezingen wierpen in 1996 reeds hun schaduw vooruit. Op 31 juli verzocht het partijbestuur A.J. Dunning, hoogleraar geneeskunde en voorzitter van het curatorium van de WBS, om een commissie te leiden die kandidaten voor deze verkiezingen zou gaan selecteren. Dunning willigde dit verzoek in.

Nu het kabinet-Kok twee jaar had vol gemaakt, kwam af en toe de mogelijke voortzetting van de coalitie van PvdA met D66 en VVD na de kamerverkiezingen in 1998 ter sprake. In een toelichting op de troonrede sprak premier Kok zijn voorkeur uit voor voortzetting van de coalitie. In een gesprek met oud-staatssecretaris M.P.A. van Dam bij een partijbijeenkomst in oktober voegde Kok daar echter aan toe dat er een 'niet geringe complicatie' zou ontstaan indien de VVD de grootste partij zou worden (*Trouw*, 14 oktober 1996). In dat geval zou hij niet als minister in een kabinet-Bolkestein willen terugkeren.

Fractievoorzitter Wallage toonde zich terughoudender en liet duidelijk de mogelijkheid van een coalitie met het CDA open. In zijn ogen maakte VVD-leider Bolkestein voortzetting van de paarse coalitie 'uiterst onwaarschijnlijk', indien hij vasthield aan de wens de vermogensbelasting af te schaffen en de tarieven van inkomstenbelasting voor de hoogste inkomens te verlagen. Overigens hadden in 1996 tussen vooraanstaande leden van CDA en PvdA verschillende gesprekken plaatsgevonden over de sociale rechtsstaat (zie in deze Kroniek onder CDA).

Hogesnelheidslijn

De discussie over het traject van de Hogesnelheidslijn leidde tot verdeeldheid binnen de PvdA. Terwijl het kabinet, met inbegrip van alle PvdA-ministers, akkoord ging met een (gedeeltelijk ondertunnelde) route door het Groene Hart, gaf de Tweede-Kamerfractie de voorkeur aan de zogenaamde Bos-variant langs de autosnelwegen. Een aantal provinciale en lokale bestuurders van de PvdA in Zuid-Holland - bijvoorbeeld de Rotterdamse wethouder H. Kombrink - sprak in november steun uit voor het kabinetsstandpunt en wees de Bos-variant af. In december zwichtte de fractie en stemde uiteindelijk in met het traject door het Groene Hart (zie ook in deze Kroniek onder Hoofdmomenten).

Niet Nix

In 1995 was in de PvdA naast de JS een jongeren netwerk ontstaan. De initiatiefnemers waren de geschiedenisstudenten E. van Bruggen en L. Booi, die al enige tijd de redactie van het *PvdA-Vlugschrift* verzorgden. Zij wilden jongeren op een lossere manier bij de PvdA betrekken dan via de JS. Mede daarom organiseerden zij - in samenwerking overigens met de JS - op 21 en 22 september een grote jongerenconferentie in Amsterdam. Bijna tweeduizend jongeren namen hieraan deel, waarvan minder dan de helft leden van de PvdA of de JS. TV-presentator en filmmaker Th. van Gogh interviewde een aantal PvdA-prominenten. De organisatoren van de conferentie schreven samen met negentien andere jongeren - waaronder de auteur R. Giphart - het pamflet *Niet Nix, ideeën voor de Partij van de Arbeid*. Deze kritische 'liefdesverklaring aan de PvdA' werd op 2 december in Amsterdam aan kandidaat-voorzitter Adelmund aangeboden. De auteurs wensten meer ruimte voor jongeren, zowel in bedrijven en bij de overheid als binnen de partij. Op vrijwel alle beleidsterreinen hadden ze voorstellen geformuleerd: voor versterking van de VN en democratisering van de Europese Unie, een 'groene chipknip' voor aanschaf van milieuvriendelijke producten zonder BTW, een leerplicht van twee tot achttien jaar, en een flexibeler arbeidsmarkt. Anders dan de vorige generatie - zoals die zich in de jaren zestig als Nieuw Links manifesteerde - streefden de 'Niet-Nixers' niet naar de verovering van machtsposities binnen de partij, al pleitten ze wel voor vernieuwing op alle bestuursniveaus. Gewezen Nieuw-Linkers als Van Dam en J.C.J. Lammers vonden hen daarom nogal braaf. Adelmund sprak de hoop uit dat zij zich meer in de partij zouden engageren; Rottenberg daarentegen raadde hen aan distantie te bewaren en was vol lof voor 'Niet Nix'.

De JS was minder ingenomen met het initiatief. In een open brief, 'Nix nieuws onder de zon', noemde de JS de Niet Nixers 'een clubje randstedelijke academici' met weinig nieuwe ideeën. Niettemin verklaarde JS-voorzitter mevr. F. Bod zich bereid tot samenwerking.

Europa

De PvdA-delegatie in het Europees Parlement organiseerde in 1996 verschillende bijeenkomsten. Op 3 februari hield men een 'Europadag' in Rotterdam. Europarlementariër W. van Velzen verweet in zijn toespraak het kabinet, te weinig aandacht aan Europa te besteden en pleitte voor een Europees werkgelegenheidsbeleid. Op 22 februari organiseerde de PvdA-delegatie een conferentie in Amsterdam, in samenwerking met de Universiteit van Amsterdam, onder de titel 'Haalt de EMU 1999?' Naast enkele economen spraken thesaurier-generaal H. Brouwer, Europarlementariër A. Metten en de directeur van De Nederlandse Bank, W. Duisenberg, de aanwezigen toe. Op 15 juni belegde de delegatie samen met het gewest Zuid-Holland van de PvdA

te Rotterdam een discussiemiddag over 'De uitbreiding van de EU: ja knikken, nee bedoelen?'.

In september raakte mevr. L. van Bladel in conflict met haar fractiegenoten in het Europees Parlement. Aanleiding vormde het ontslag dat zij haar medewerker R. Vierhout verleend had, zonder instemming van de fractie. Bladel sloot zich vervolgens aan bij de fractie Unie voor Europa (*Union pour l'Europe*), een gematigd-nationalistische groepering waarvan onder andere de Franse neo-gaullisten, de Italiaanse *Forza Italia* en de Ierse *Fianna Fail* deel uitmaakten. De PvdA vond dat zij haar zetel diende op te geven. Het conflict escaleerde enigszins in oktober, toen volgens Bladel haar voormalige fractie- en huisgenote mevr. H. d'Ancona haar in het parlamentsgebouw met een tas geslagen zou hebben. D'Ancona ontkende dit, maar gaf toe dat zij Bladel de weg versperd had. Zij verweet Bladel 'mee te stemmen met de fractie van Le Pen' (*de Volkskrant*, 9 november 1996). De leider van de Franse neo-gaullisten in het Europees Parlement, J.-C. Pasty, reageerde verontwaardigd op deze vergelijking van zijn partij met die van de neo-fascist Le Pen, maar D'Ancona hield vol dat het stemgedrag van beide partijen sterk overeenkwam.

Een werkgroep onder leiding van Europarlementariër M. van Putten publiceerde in september de notitie *Roeien met meer riemen: impulsen voor een geïntegreerd Europees milieubeleid*. Mede met het oog op het Nederlands voorzitterschap van de Europese Unie in 1997 deed de werkgroep een groot aantal concrete aanbevelingen, waaronder een energieheffing om CO₂-emissies te verminderen en accijns op kerosine (vliegtuigbenzine).

verwante instellingen en publicaties

Het vijftigjarig bestaan van de PvdA vormde de aanleiding voor de bundel *Hier: de Partij van de Arbeid! Vijftig jaar geschiedenis in interviews*, onder redactie van M. Mevius, L. Booij, E. van Bruggen en Sj. de Jong. In deze bundel haalden 35 bekende en minder bekende partijleden persoonlijke herinneringen aan de partij op.

Op 25 januari hield het wetenschappelijk bureau van de PvdA, de Wiardi Beckman Stichting (WBS), in Amsterdam een discussie over *De verplaatsing van de politiek*. De WBS had in 1995 een rapport gepubliceerd onder dezelfde titel. De Groninger geschiedfilosoof F. Ankersmit en de Leuvense politicoloog L. Huyse reageerden op het rapport.

De WBS vierde op 5 februari haar vijftigjarig bestaan. Oud-minister E. van Thijn en premier Kok spraken de bijeenkomst toe. Kok merkte hierbij op dat hij de WBS zo voortreffelijk vond dat hij haar wel eens wilde uitlenen aan andere partijen; maar, voegde hij er malicieus aan toe, soms had hij het gevoel dat dat zonder zijn medeweten al gebeurd was. Hij doelde daarbij op de soms scherpe kritiek die met name WBS-directeur P. Kalma de laatste tijd geleverd had op de koers van de partij en op het kabinet-Kok.

De WBS publiceerde in 1996 *De strijd om de EMU. Economisch beleid aan*

banden? van de hand van Europarlementariër Metten en beleidsmedewerker B. van Riel. De schrijvers achtten de Economische en Monetaire Unie onmisbaar, maar meenden dat daarbinnen een nationaal werkgelegenheidsbeleid mogelijk moest blijven.

De JS, de jongerenorganisatie van de PvdA, koos op haar Pinksterkamp op 26 en 27 mei te Heemskerk een nieuwe voorzitter, mevr. F. Bod. Zij was voordien persvoorlichter en redactrice van het blad *Clinch* geweest. Verder hield men zich bezig met de onderwerpen 'De invloed van werk op je leven' en 'overheid en sexualiteit'.

Op 23 en 24 november hield de JS haar jaarlijks congres te Groningen. Er werd gediscussieerd over het thema modernisering van de sociale zekerheid. Tijdens het huishoudelijke deel koos de JS een nieuw bestuur, waarbij Bod herkozen werd als voorzitter. Het congres besloot voorts om samen met de jongerenorganisaties van D66 en GroenLinks een regeerakkoord voor een 'groene coalitie' tussen de drie partijen te gaan opstellen.

De JS publiceerde in 1996 een kritische nota over de Nieuwe Algemene Bijstandswet getiteld *Geen maatwerk, maar willekeur: een onderzoek naar het toeslagenbeleid in 21 Nederlandse steden*, van de hand van de bestuursleden S. Sytema en R. van de Schaaf; dit was een herziene versie van een in 1995 verschenen stuk.

De Evert Vermeer Stichting (EVS), de organisatie voor ontwikkelingssamenwerking van de PvdA, hield een landelijke conferentie op 16 maart in Amersfoort onder het motto 'In actie voor milieu en werk'. Minister J.P. Pronk van Ontwikkelingssamenwerking pleitte in zijn toespraak voor 'afslanking' van het apparaat van de VN. Verder sprak onder meer de voorzitter van de EVS, H. van der Vlist.

Van 7 tot 12 oktober hield de EVS een 'debat-tournee' in acht steden over 'Milieu en werk in Noord en Zuid', waaraan de ministers Pronk en mevr. De Boer van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer deelnamen. Op 3 december organiseerde de EVS in Utrecht een debat over 'Het PvdA-kompas voor (mondiale) duurzaamheid'.

De Alfred Mozer Stichting - een instelling van de PvdA die zich bezig houdt met Midden- en Oost-Europa - organiseerde ook in 1996 trainingen voor geestverwante politici in Oost-Europa, met name Albanië, Estland, Montenegro, Roemenië en de Tsjechische Republiek. Voorts werkte ze mee aan seminars in Macedonië en Rusland.

Het Centrum voor Lokaal Bestuur (CLB) hield op 24 februari een conferentie in Utrecht over de toekomstige positie van de gemeente. Het Tweede-Kamerlid D. de Cloe en staatssecretaris mevr. A.G.M. van de Vondervoort van Binnenlandse Zaken spraken over de herindeling van gemeenten respectievelijk provincies.

Op 11 mei vond in Arnhem het jaarlijkse Festival voor het Binnenlands Bestuur plaats met als thema: 'de inrichting van Nederland'. De voorzitter van het CLB, de Groninger burgemeester H. Ouwerkerk, hield een jaarrede

met als titel 'Breukvlakken in de lokale democratie'.

Op 28 september organiseerde het CLB een studiedag te Amsterdam. Premier Kok blikte in zijn toespraak terug op de afgelopen regeerperiode. De vice-voorzitter van het CLB, F. de Zeeuw sprak over lokale lasten. Vervolgens hield de Leidse oud-hoogleraar politicologie H. Daalder de tweede Wibautlezing over W. Drees als gemeentebestuurder.

In maart publiceerde de Landelijke Werkgroep Ouderenbeleid de brochure *Veerkrachtig ouderenbeleid. Een bijdrage van PvdA-ouderen aan de politieke discussie*. Vier projectgroepen hadden deelrapporten geschreven over onderwijs, inkomenspositie, wonen en zorg voor ouderen. De auteurs deden tal van aanbevelingen, onder meer om ouderen een educatief basispakket te garanderen, de AOW waarde- en welvaartsvast te maken en eventueel daartoe de premies te verhogen.

De coördinatiegroep 'Emancipatie en Samenleving' stelde een ROSA-vrouwenprogram op om de samenwerking tussen vrouwen in de partij te bevorderen, onder meer via debatten over actuele politieke onderwerpen. In het kader van het ROSA-programma werd in het najaar een conferentie georganiseerd voor fractievoorzitters in gemeenteraden om de politieke participatie van allochtone vrouwen te bevorderen.

personalia

Op 13 januari overleed H.J. Roethof, die van 1969 tot 1982 en van 1986 tot 1989 lid van de Tweede Kamer was geweest. Hij begon zijn politieke loopbaan in 1951 als voorzitter van de Jongerenorganisatie voor Vrijheid en Democratie (JOVD), maar bedankte in 1963 voor de in zijn ogen te conservatieve VVD om zich een jaar later aan te sluiten bij de PvdA.

Op 28 maart nam A.H.A. Lenssen ontslag als burgemeester van Emmen, nadat eerder al vijf wethouders afgetreden waren. De bestuurscrisis in Emmen kwam tot uitbarsting nadat twee ambtenaren waren geschorst die beschuldigd werden van een arrogante en agressieve stijl van leiding geven.

In maart trad Th. Quené af als voorzitter van de Sociaal-Economische Raad (SER). Hij zou in september waarnemend burgemeester van Zaanstad worden, na het vertrek van mevr. J. Bruinsma-Kleijwegt. Zij nam ontslag na verschillende aanvaringen met raadsleden, de gemeentesecretaris en de hoofdcommissaris van politie in de regio. Als voorzitter van de SER werd Quené op 1 april opgevolgd door zijn partijgenoot K. de Vries, directeur van de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG) en lid van de Tweede Kamer van 1971 tot 1988. De functie van De Vries werd vanaf 1 september door een partijgenoot vervuld, de voorzitter van de Eerste-Kamerfractie J.Th.J. van den Berg, tevens hoogleraar politieke wetenschappen aan de Rijksuniversiteit Leiden. Fractievoorzitter in de senaat werd de Maastrichtse hoogleraar in de rechten M.J. Cohen, die in 1993-1994 staatssecretaris voor Onderwijs en Wetenschappen was geweest. De Eerste-Kamerzetel van Van de Berg viel

toe aan P. Stoffelen, oud-lid van de Tweede Kamer van 1971 tot 1994; hij had al in 1995 een verkiesbare plaats op de kandidatenlijst gekregen maar was toen gepasseerd door M. Pit, na een voorkeursactie van Gelderse Statenleden.

H.W. Riem, oud-burgemeester van Brunssum, was in 1995 door de rechtbank van Maastricht vrijgesproken van corruptie en valsheid in geschrifte. In hoger beroep voor het gerechtshof van Den Bosch werd hij in juli opnieuw vrijgesproken van corruptie, maar veroordeeld tot een boete van 2.500 gulden wegens valsheid in geschrifte.

Op 21 augustus overleed I. Vorrink, minister van Volksgezondheid en Milieuhygiëne in het kabinet-Den Uyl (1973-1977). Zij was voordien Eerste-Kamerlid (1969-1973) en nadien wethouder in Amsterdam (1978-1979). In 1979 had ze zich uit de wereld van bestuur en politiek teruggetrokken.

Op 1 september aanvaardde J.G.M. Alders zijn functie als Commissaris van de Koningin in Groningen. Alders was minister voor Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer geweest in het derde kabinet-Lubbers (1989-1994) en daarna directeur van het Europese bureau voor milieubescherming van de VN in Genève.

Op 26 september nam J.C.J. Lammers afscheid als Commissaris van de Koningin in Flevoland. Hij was de eerste Commissaris van de nieuwe provincie, die hij eerst als landdrost bestuurd had.

In november kwam de Groninger burgemeester H. Ouwerkerk in opspraak vanwege een niet door hem vermelde nevenfunctie in het bestuur van een stichting die de administratie van een aannemersbedrijf in Zuid-Holland verzorgde. Ouwerkerk legde de functie onmiddellijk neer.

Reformatorische Politieke Federatie (RPF)

De RPF bouwde in 1996 verder aan haar identiteit. De discussie over de 'reformatorische partijvisie' werd afgerond. De Kaderschool waarmee de partij van start ging, trok veel belangstelling. De RPF-jongerenorganisatie maakte een moeilijke tijd door als gevolg van het aftreden van de voorzitter, een half jaar na haar aantreden.

Federatieraden

Zoals gebruikelijk kwam in 1996 de Federatieraad van de RPF twee keer bijeen. Op de vergadering van 11 mei uitte Van Dijke, de fractievoorzitter van de RPF in de Tweede Kamer, scherpe kritiek op het beleid van het kabinet-Kok. Bij de grote infrastructurele werken waren natuur en milieu het slachtoffer, aldus Van Dijke. Bij de ingrepen in de sociale zekerheid werden vooral de sociaal zwakkeren getroffen. De RPF-partijleider meende verder dat het netto-minimumloon op het huidige niveau gehandhaafd moest blijven. Op deze Federatieraad werd ook de partijdiscussie over de nota *Reformato-*

rische partijvisie afgerond. Deze nota was in oktober 1995 verschenen (zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 73-74). Bij de bespreking werd onderstreept dat RPF-ers breed moeten participeren in maatschappelijke organisaties. Daarnaast vond men dat bij geldelijke steun van overheidswege aan politieke partijen gewaakt moest worden voor financiële afhankelijkheid van de staat. Verder vond de vergadering het te pretentius om de RPF als 'gestalte van het Koninkrijk' te beschouwen. Dit hield te weinig rekening met de 'gebrokenheid door de zonde' (*Nieuw Nederland*, juni/juli 1996). Ook de verhouding van de RPF tot het GPV en de SGP kwam aan de orde (zie hiervoor in deze Kroniek onder GPV). Aan het einde van het jaar verscheen de definitieve versie van de nota.

Tijdens de bijeenkomst van de Federatieraad van 9 november zei Van Dijke onder meer dat de RPF-fractie in de Tweede Kamer met voorstellen zou komen het bezit van kinderporno strafbaar te stellen. RPF-partijvoorzitter A. van den Berg deelde mee dat het Federatiebestuur er voorstander van was dat Van Dijke bij de Tweede-Kamerverkiezingen van 1998 weer lijsttrekker zou zijn. De twee andere zittende kamerleden Rouvoet en D.J. Stellingwerf kwamen weer voor de tweede en derde plaats in aanmerking. Na de toespraak van Van Dijke was er een 'politiek vragen-halfuur' in de agenda opgenomen, waarbij vragen werden beantwoord door de drie RPF-leden van de Tweede Kamer en fractiemedewerker J. Pot.

De Federatieraad werd verder toegesproken door J. Blokland (GPV), lid van de SGP/GPV/RPF-fractie in het Europees Parlement. Hij sprak over de politieke ontwikkelingen in Europa en de bijdrage van de fractie van de drie protestantse partijen in het Europees Parlement.

RPF-Kaderschool

Tijdens de Federatieraadsvergadering van 11 mei presenteerde de directeur van het RPF-partijbureau G.B. Ekelmans namens de projectgroep 'Leerplan-ontwikkeling Kader en Vorming' het scholings- en vormingsprogramma, dat door de nieuwe RPF-Kaderschool zou worden gegeven (zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 75). Het nieuwe cursusaanbod was afgestemd op drie doelgroepen: de leden van de RPF en de RPF-jongeren in het algemeen; de bestuursleden van kiesverenigingen, Provinciale Kontaktraden en jongerenafdelingen; en ten slotte de (aankomende) raads- en Statenleden en leden van de schaduwfracties. De RPF-Kaderschool ging op 14 september officieel van start.

interview Van Dijke in Nieuwe Revu

Eind juni verscheen in het weekblad *Nieuwe Revu* een interview van F. van der Linden met Van Dijke, dat enige ophef veroorzaakte. Van Dijke stelde in dat vraaggesprek dat christenen ten onrechte nogal eens gradaties aanbrachten in het verplichtend karakter van Gods geboden, waarna hij opmerkte: 'Maar

waarom zou stelen, bijvoorbeeld uitkeringen pikken van de overheid, minder erg zijn dan zondigen tegen het zevende gebod? Ja, waarom zou een praktiserend homoseksueel beter zijn dan een dief?’ (*Reformatorisch Dagblad*, 28 juni 1996). De laatste zin riep sterk afkeurende reacties op van onder meer het Tweede-Kamerlid B. Dittrich van D66 en van H. Krol, hoofdredacteur van de *Gay Krant*. De laatste diende een strafklacht tegen Van Dijke in. Dittrich kondigde een door hem geschreven en door een groot aantal voorzitters van Tweede-Kamerfracties ondertekende brief aan, waarin de uitspraken van Van Dijke zouden worden veroordeeld. Dit bracht Van Dijke ertoe om een open brief aan zijn collega-fractievoorzitters te schrijven. Hij bood homoseksuelen zijn excuses aan voor zover zij zich door de uitspraken gekwetst zouden voelen. Van Dijke stelde dat het niet zijn bedoeling was de homoseksuele levenswijze op zichzelf te vergelijken met frauduleuze handelingen, maar dat het er om ging aan te geven dat deze levenswijze buiten het bijbelse normatieve kader viel. Bovendien was het hem er vooral om te doen dat in christelijke kring met name in het verleden seksuele misstappen ten onrechte zwaarder werden veroordeeld dan misstappen van andere aard. De open brief van Van Dijke was voor CDA-fractievoorzitter Heerma aanleiding om uiteindelijk zijn handtekening onder de open brief van de fractievoorzitters niet te plaatsen. De fractieleiders van PvdA, VVD, D66, GroenLinks, SP en de groep-Nijpels ondertekenden deze wel.

In een vraaggesprek in het *Nederlands Dagblad* van 6 juli zei Van Dijke niet te begrijpen waar de commotie vandaan was gekomen, want hij had in *Nieuwe Revu* alleen maar gezegd wat christenen al eeuwen van mening zouden zijn. Er was van zijn uitspraken een karikatuur gemaakt, zo meende Van Dijke. Wel gaf hij toe dat het zinnetje over diefstal en homoseksuelen ‘ongelukkig geformuleerd’ was.

burgemeesters

In zijn vergadering van 27 januari besloot het Federatiebestuur tot een meer gestructureerde aandacht voor het RPF-belang bij burgemeestersbenoemingen. Een driemanschap bestaande uit Tweede-Kamerfractievoorzitter Van Dijke, partijvoorzitter Van den Berg en voorzitter H. Visser van de Vereniging van RPF-bestuurders zou per vacature de kansen van de RPF trachten in te schatten en via gerichte actie gaan proberen de benoeming van een RPF-er te bevorderen.

voorzitterschap RPF-jongeren

Op de ledenvergadering van de RPF-jongeren op 30 maart werd mevr. E. Wiegman-Van Meppelen Scheppink op voordracht van het jongerenbestuur tot eerste vrouwelijke voorzitter van de RPF-jongerenorganisatie gekozen. In de eerste helft van oktober trad zij echter weer af als jongerenvoorzitter. Zij

kon de functie niet langer met haar studie combineren. Vice-voorzitter G. Hennink werd waarnemend voorzitter tot aan de eerstvolgende algemene ledenvergadering. Het aftreden van Wiegman bleef niet zonder gevolgen: 23 leden van de RPF-jongeren verzochten het bestuur een ledenvergadering te beleggen, omdat zij van mening waren dat het op zo korte termijn weer aftreden van een voorzitter 'onrust, onbegrip en onduidelijkheid' binnen de vereniging had opgeroepen. Deze vergadering vond plaats op 27 november, nadat een gesprek tussen een delegatie van de 'groep van 23' en het bestuur had plaatsgevonden. Mede op grond van dit gesprek diende een aantal leden een motie in waarin werd geconstateerd dat het bestuur 'mede op grond van haar eigen verklaring een gebrek aan bestuurlijke kwaliteiten aan de dag legt' (*Alert*, januari 1997). Ook zou het niet als eenheid functioneren. De motie concludeerde ten slotte dat het gevraagde vertrouwen aan het bestuur niet geschonken kon worden. Voorgesteld werd een interimbestuur te benoemen voor de periode tot de ledenvergadering in maart 1997. Voordat de motie in stemming kwam, trad het bestuur echter af. Daarna stelde de ledenvergadering een interimbestuur van vijf personen aan.

verwante instellingen en publicaties

Het wetenschappelijk studiecentrum van de RPF, de Marnix van St. Aldegondse Stichting, organiseerde op 25 april een discussieavond over het minderhedenbeleid, in samenwerking met enkele Provinciale Kontaktraden. Er werd gesproken door Kuiper, directeur van de Marnix-Stichting. Ter gelegenheid van het tienjarig bestaan van het studiecentrum werd op 22 juni een jubileumcongres gehouden over het thema 'De verzorgingsstaat voorbij: over de toekomst van de sociale zekerheid'. Behalve Van Dijke sprak ook het oud-Tweede-Kamerlid J.F. Buurmeijer (PvdA) als voorzitter van het Tijdelijk Instituut Coördinatie en Afstemming (TICA), en CNV-voorzitter A.A. Westerlaken. Het congres werd geopend door RPF-senator E. Schuurman, die constateerde dat de RPF sinds een aantal jaren een koerswijziging had ondergaan en zich had ontwikkeld tot een partij met een christelijk sociaal karakter.

Op 16 november organiseerde de Marnix-Stichting een congres over het onderwerp 'Waarheen met de economie?: globalisering en de noodzaak van economische ordening'. Onder de sprekers was L. van der Waal (SGP), voorzitter van de fractie van SGP, GPV en RPF in het Europees Parlement. De eerste publicatie in 1996 van het RPF-studiecentrum was een commentaar over het drugsbeleid, geschreven door J.W. Dollekamp, wetenschappelijk medewerker van de Marnix-Stichting. Hij pleitte onder meer voor opheffing van het onderscheid tussen soft- en harddrugs. Het wettelijk verbod op beide soorten drugs moest scherper gehandhaafd worden.

De Marnix-Stichting gaf begin juni de brochure *De verzorgingsstaat voorbij* uit. De auteurs waren G.M. Koning, T. van de Lagemaat en directeur Kuiper.

Zij waren voorstander van de vervanging van de verzorgingsstaat door de sociale rechtsstaat. Daarvoor moest de positie van sociale verbanden die God in de schepping heeft gelegd - zoals het gezin - weer worden versterkt, ook door de overheid. Voor het bereiken van een nieuwe samenlevingsorde mocht niet zonder meer vertrouwd worden op de werking van de markt. Tegelijk met deze brochure bracht de Tweede-Kamerfractie van de RPF een nota uit over sociale zekerheid. Hierin werd gesteld dat er momenteel nog geen ingrijpende wijzigingen in het stelsel van sociale zekerheid konden worden aangebracht. In het *Nederlands Dagblad* van 15 juni 1996 werd geconstateerd dat de RPF-fractie - anders dan de brochure van de Marnix-Stichting - vooralsnog de bestaande wetgeving als uitgangspunt van beleid neemt (zie voor de Marnix-Stichting in deze Kroniek tevens bij het GPV onder 'samenwerking GPV en RPF').

In zijn vergadering van 12 oktober benoemde het bestuur van de Marnix van St. Aldegonde Stichting P. Blokhuis - lid van het managementteam van de Christelijke Hogeschool 'De Vijverberg' - tot voorzitter van het Curatorium. Hij volgde S. Balt op, die vanaf de oprichting gedurende tien jaar dat voorzitterschap had bekleed.

De RPF-jongeren hielden hun ledenvergadering op 30 maart, waar mevr. E. Wiegman-Van Meppelen Scheppink tot voorzitter verkozen werd (zie hierboven). Het middagdeelte van de ledenvergadering was gewijd aan het jaarthema: jeugdwerkloosheid. De econoom R. Jongeneel sprak over 'Een bijbelse visie op arbeid'. Op 27 april organiseerden de RPF-jongeren een themadag over jeugdwerkloosheid, en op 23 november een jongerencongres met als thema: 'Werk in uitvoering: beroepskeuze, arbeidsmarkt en jeugdwerkloosheid'. Naast Van Dijke behoorde FNV-voorzitter J. Stekelenburg tot de sprekers.

De Vereniging van RPF-bestuurders hield haar voorjaarsvergadering op 9 maart. In het bijzonder werd aandacht besteed aan bestuurlijke vernieuwing. Op 14 september was de najaarsvergadering, deels gewijd aan het onderwerp subsidieverlening door de overheid.

Socialistische Partij (SP)

'Achter ons ligt de fase van het "tegengeluid". De komende jaren worden de periode van het "tegenwicht". We gaan tegengas geven en we gaan aan gewicht winnen'. Zo omschreef partijsecretaris T. Kox de doelstellingen van de SP aan de vooravond van het partijcongres in juni. Wat betreft de ontwikkeling van het ledental zag hij in ieder geval zijn verwachtingen bewaarheid worden. Aan het begin van 1996 telde de SP 17.056 leden, aan het einde bijna 20.000. Onder de nieuwkomers was E. Meijer, de vroegere vice-voorzitter van GroenLinks. Deze was uit teleurstelling over het te weinig rode profiel van deze partij in maart overgestapt naar de SP (zie verder in deze Kroniek onder GroenLinks). Het partijcongres stelde als doel dat de

partij in 1999 ten minste 25.000 leden zou hebben. De SP hoopte zo wat het ledental betreft uit te groeien tot de vierde partij van Nederland.

partijcongres

Op 8 juni kwam in Amsterdam het zesde partijcongres van de SP bijeen. Een kleine zeshonderd afgevaardigden bogen zich over de koers van de partij en over de voorstellen om de statuten en huishoudelijke reglementen te wijzigen. Zo werd besloten dat het partijcongres in plaats van één keer in de vijf jaar, minimaal eens per vier jaar bijeen diende te komen (de partijleiding zei toe ernaar te streven om in de praktijk het congres eens per drie jaar bijeen te roepen). De instelling van een 'S-team' moest bijdragen tot de verbetering van de scholing en opleiding in de partij. Een SP-Jongerenteam werd in het leven geroepen om de partij aantrekkelijker te maken voor jongeren. Het congres zag niet de noodzaak in van een aparte jongerenorganisatie voor de SP. Verder wilde men de contacten met gelijkgestemde groepen in het buitenland aanhalen, onder andere om een gemeenschappelijk front te maken tegen de Europese Monetaire Unie (EMU).

De statutenwijzigingen en andere plannen van het partijbestuur kregen de unanieme instemming van de afgevaardigden. Op instigatie van het congres werd verder besloten tot de uitgave van een blad voor studenten. In het voorbereidingsmateriaal voor het congres had het partijbestuur te kennen gegeven hierin weinig heil te zien.

Het congres herkoos J.G.C.A. Marijnissen, de voorzitter van de Tweede-Kamerfractie van de SP, als partijvoorzitter. Marijnissen was in 1988 in deze functie aangetreden. Als gevolg van de aangenomen statutenwijzigingen wees het congres nu ook zelf de partijsecretaris aan. De zittende partijsecretaris Kox werd zonder tegenkandidaten herkozen.

deelname aan het college van burgemeester en wethouders

In de congresvoorstellen werd er ook voor gepleit om de mogelijkheden te verkennen van het leveren van wethouders door de SP. Enkele dagen na het partijcongres, op 11 juni, was het reeds zo ver. De SP-gemeenteraadsfractie in Oss bereikte toen overeenstemming met de PvdA, D66 en de plaatselijke partij Voor De Gemeenschap (VDG) over deelname aan het college van burgemeester en wethouders. Het was voor het eerst in de partijgeschiedenis dat de SP wethoudersposten ging bezetten. Het verwijt dat de SP geen bestuursverantwoordelijkheid wil dragen is nu voorgoed de wereld uit, aldus partijleider Marijnissen. 'De reden dat de SP niet in colleges is vertegenwoordigd, is dat andere partijen dit niet wilden' (*Trouw*, 13 juni 1996).

De gelegenheid om deel te nemen aan het gemeentebestuur van Oss deed zich voor nadat het oude college van CDA, VVD en VDG uit elkaar was gevallen. De negen leden tellende raadsfractie van de SP leverde twee

wethouders: fractievoorzitter J. Iding, landschapsarchitect bij de provincie Noord-Brabant, en H.P.J. van Gerven, als huisarts verbonden aan 'Ons Medisch Centrum' van de SP. Tot de plannen van het nieuwe college behoorde het opknappen van oude wijken in Oss en de verhoging van de reiskostenvergoeding voor gehandicapten.

tussentijdse gemeenteraadsverkiezingen

Als gevolg van gemeentelijke herindelingen werden op 27 november in Noord-Brabant in een aantal gemeenten tussentijdse raadsverkiezingen gehouden. Voor de SP verliepen deze succesvol: in de vijf gemeenten waar zij deelnam, werd vooruitgang geboekt. De partij maakte met één zetel haar opwachting in de nieuwe gemeenteraad van Breda (3,7%) en van Roosendaal (3,5%). In Tilburg steeg het zeteltal van drie naar vier (10,4%). In Dongen bleef de SP op vijf zetels steken (22,8%). De 2,1% die in Bergen op Zoom werd behaald, was niet genoeg voor een zetel (zie *de Tribune*, 20 december 1996). De SP nam in Dongen aanvankelijk deel aan de onderhandelingen voor een nieuw college van burgemeester en wethouders, maar viel uiteindelijk uit de boot.

acties

Op 16 maart besloot de partijraad van de SP tot acties tegen de jaarlijkse huurverhoging. Al enkele jaren tekende de partij bezwaar aan tegen deze verhoging. In 1993 voerde zij actie onder het motto 'Nul is genoeg'. Een volkspetitie leverde toen een kwart miljoen handtekeningen op. Nu werden de huurders opgeroepen om de automatische afschrijving van de komende huurverhoging stop te zetten. Op deze wijze maakte de huurder tevens officieel bezwaar tegen de verhoging. Aan de 'Nationale Huurstaking '96', die werd gecoördineerd door het partijbestuurslid G. Wouters, namen volgens opgave van de SP tot eind juni zo'n 18.000 huurders deel.

Op 1 mei ging het door de SP geïnitieerde actiecomité 'VoorZorg!' van start met een campagne gericht tegen het thuiszorg-beleid van staatssecretaris mevr. E.G. Terpstra van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Onder het devies 'Stop uitverkoop thuiszorg' werd meer geld voor de thuiszorg gevraagd en afschaffing van het systeem van eigen bijdragen geëist. In november had het comité ruim 150.000 handtekeningen ingezameld.

Aan de actie was de publicatie van het rapport *Stop uitverkoop thuiszorg* door het Wetenschappelijk Bureau van de SP vooraf gegaan. De beide auteurs H.P.J. van Gerven en B.T.H.M. Palm gingen hierin de gevolgen na van de bezuinigingen van het kabinet-Kok op de thuiszorg.

asbestfonds

In maart verscheen de brochure *Naar een asbestfonds*, het verslag van het symposium dat onder die titel op 27 oktober 1995 was gehouden. Gedurende 1996 zette de SP haar inspanningen voort om te komen tot een betere schadeloosstelling voor asbestslachtoffers. Bedrijven die met asbest-claims te maken kregen, zouden samen met hun verzekeraars en de overheid een fonds moeten vormen dat uitkeringen verstrekke aan de slachtoffers (zie *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 77). In 1995 had staatssecretaris Linschoten van Sociale Zaken gezegd hierbij geen taak voor de overheid te zien. Zijn opvolger De Grave zag dit anders: naar zijn mening diende de staat ook bij te dragen aan het fonds.

verwante instellingen en publicaties

Als reactie op de kabinetsnota 'De andere kant van Nederland' over het armoedevraagstuk gaf de SP op 22 maart een tegennota uit, *De paarse armoede* geheten. Volgens de partij was de groeiende armoede het gevolg van het 'neo-liberale' paarse beleid. Om de in financiële problemen verkerende huishoudens te helpen, eiste de SP onder andere een structurele verhoging van het wettelijk minimumloon en de daaraan gekoppelde uitkeringen, 'om te beginnen met vijf procent'. De SP wilde het plan financieren door een verhoging van de vennootschapsbelasting en door burgers met een topinkomen zwaarder te belasten.

In oktober publiceerde het Wetenschappelijk Bureau van de SP het rapport *Van kwaad tot erger. Willekeur, vertraging, fouten en privacy-schending door de nieuwe bijstandswet*, geschreven door P. Verschuren. Hij deed hierin verslag van een onderzoek naar de effecten van de nieuwe Algemene Bijstandswet, die in januari 1996 was ingevoerd. Zijn conclusie luidde dat er door de nieuwe wet niet te rechtvaardigen verschillen waren ontstaan in het niveau van de uitkeringen tussen de onderzochte gemeenten. Ook zouden er grote problemen zijn bij de invoering van de wet. Naar aanleiding van de in het rapport geconstateerde schendingen van de privacy organiseerde de SP een actie onder de leus 'Stop de girogluurders'. Op deze wijze protesteerde de partij tegen het verplicht tonen van bank- en giroafschriften door uitkeringsgerechtigden aan sociale diensten.

In december publiceerde SP-leider Marijnissen het boek *Tegenstemmen. Een rood antwoord op paars*. In deze uitgave trok hij ten strijde tegen het neoliberalisme. Met name de PvdA en het kabinet-Kok nam hij onder vuur. Een reclamespotje voor de radio waarin het boek werd aangeprezen, vond geen genade in de ogen van de STER. Deze organisatie had er moeite mee dat enkele teksten van VVD-leider Bolkestein en de voorzitter van de Tweede-Kamerfractie van de PvdA, Wallage, hiervoor zonder hun toestemming waren gebruikt. Het spotje werd vervolgens aangepast.

Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP)

In 1996 kwam er aan een jarenlang slepende kwestie in de SGP formeel een einde. Aan het begin van het jaar besloot een speciale huishoudelijke vergadering tot de invoering van het buitengewone partijlidmaatschap voor mannen en vrouwen. Het probleem was hiermee echter nog niet geheel de wereld uit. Een niet onbelangrijk deel van de SGP hield duidelijke bezwaren tegen deze constructie.

betrokkenheid van de vrouw

Op 27 januari vond de huishoudelijke vergadering van de SGP plaats, waar beslist moest worden over het op Prinsjesdag 1995 door het hoofdbestuur ingediende voorstel omtrent de positie van de vrouw in de partij. Dit voorstel hield in dat in de statuten bepaald zou worden dat het gewone partijlidmaatschap alleen open zou staan voor mannen en dat daarnaast de mogelijkheid van het buitengewoon lidmaatschap zou worden opgenomen, waarvoor zowel mannen als vrouwen in aanmerking zouden komen. Deze buitengewone leden mochten geen bestuursfunctie in de partij vervullen, niet deelnemen aan stemmingen in de partij, niet naar hogere partijvergaderingen worden afgevaardigd en niet kandidaat worden gesteld voor vertegenwoordigende lichamen (zie verder *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 79-80).

Centraal in het debat tijdens de huishoudelijke vergadering stond de vraag of het meediscussiëren tijdens vergaderingen nu wel of niet een aspect van het regeerambt is, welk ambt naar SGP-opvatting niet aan de vrouw toekomt. De afgevaardigden die het hoofdbestuur voorstel te ver vonden gaan, gaven op deze vraag een positief antwoord. Amendementen uit deze hoek die de betrokkenheid van vrouwen wilden afzwakken, kregen geen meerderheid - laat staan de vereiste tweederde. Het voorstel van het hoofdbestuur werd uiteindelijk met 356 tegen 167 stemmen aangenomen. Voor de tweederde meerderheid waren 349 stemmen nodig.

SGP-voorzitter ds. D.J. Budding en de voorzitter van de Tweede-Kamerfractie B.J. van der Vlies waren verheugd over deze uitslag. De laatste zei dat hij zich er voor zou inzetten de tegenstanders van het hoofdbestuur voorstel bij de partij te houden. De voorzitter van de 'Landelijke Stichting ter bevordering van de Staatkundig Gereformeerde beginselen', P.H. op 't Hof, was teleurgesteld. Afgezien van het feit dat een buitengewoon lidmaatschap van vrouwen voor hem al niet aanvaardbaar was, vreesde hij dat dit buitengewone lidmaatschap binnen niet al te lange tijd een volwaardig lidmaatschap zou worden. In maart adviseerde het stichtingsbestuur aan SGP-ers in plaatselijke kiesverenigingen die vrouwen als buitengewoon lid accepteerden, hun lidmaatschap op te zeggen (zie ook *Jaarboek 1995 DNPP*, blz. 80).

Het hoofdbestuur had op de huishoudelijke vergadering toegezegd om de verworven rechten van vrouwen die al lid waren, niet aan te tasten. Tot deze

kleine groep behoorde mevr. R. Grabijn-van Putten. Zij speelde een belangrijke rol in de verwikkelingen rond het partijlidmaatschap van vrouwen, die de afgelopen jaren in de SGP hebben plaatsgevonden. Haar visie hierop legde zij neer in het boek *Ik wil het gewoon vertellen. Over vrouwenlidmaatschap van de SGP*, dat begin juni verscheen. Het kreeg een kritische bespreking van de algemeen secretaris van de SGP, Nieuwenhuis (zie *De Banier*, 18 juli 1996). Grabijn antwoordde hierop in het *Nederlands Dagblad* van 1 augustus. De beide scribenten verschilden met name met elkaar van mening over de vraag of Grabijn in 1984 op uitnodiging - of op zijn minst met toestemming - van het toenmalige SGP-hoofdbestuur volwaardig lid was geworden van de Haagse kiesvereniging van de SGP.

De kwestie van de politieke participatie van vrouwen speelde ook een rol bij de relatie van de SGP met het GPV en de RPF. Zie hiervoor in deze Kroniek onder GPV.

algemene vergadering

Op 24 februari hield de SGP haar algemene vergadering. De agenda van deze vergadering had een wat andere opzet gekregen in vergelijking met vorige jaren. Deze wijziging was aangebracht in het kader van het streven van het hoofdbestuur om de communicatie tussen partijleiding en achterban te verbeteren en ook om de vergadering levendiger te maken. De belangrijkste verandering was dat partijleider Van der Vlies de partijrede niet meer in zijn geheel uitsprak, maar zich beperkte tot een aantal hoofdzaken. Van der Vlies zei onder andere dat het sociaal minimum te lang was achtergebleven bij de loonontwikkeling. Om die reden wenste de Tweede-Kamerfractie van de SGP dat de bijstandsuitkering vooral voor gezinnen substantieel zou worden verhoogd. Na zijn toespraak kon aan een forum bestaande uit de vijf SGP-parlementariërs vragen worden gesteld. Tijdens dit forum zei SGP-senator G. van den Berg dat het hem de moeite waard leek om te proberen te komen tot een oproep van predikanten en andere vooraanstaanden, waarin gevraagd wordt niet te kopen bij winkeliers die op zondag opengaan.

De vergadering werd verder toegesproken door de voorzitter van de SGP-jongeren, J.P. Tanis. Deze werd overigens ook tot lid van het hoofdbestuur verkozen in de vacature die was ontstaan door het vertrek van penningmeester J. Pijl. Als penningmeester werd Pijl opgevolgd door het zittende HB-lid J.D. Heijkamp. Tijdens de vergadering werd afscheid genomen van Pijl. Vanaf 1972 maakte hij deel uit van het hoofdbestuur, waarin hij vanaf zijn aantreden de functie van penningmeester vervulde. Van 1983 tot 1990 was hij ook hoofd van het partijbureau van de SGP. Dankwoorden waren er ook voor het teruggetreden Eerste-Kamerlid H.G. Barendregt. Deze was in 1983 lid van de senaat geworden.

Door het hoofdbestuur werd nog medegedeeld dat een onderzoek naar de mogelijkheid om het lidmaatschap van de partij te koppelen aan een abonne-

ment op *De Banier* een negatief resultaat had opgeleverd. Gevreesd moest worden dat bij het doorzetten van die koppeling velen als lid zouden bedanken.

partijcommissies

Het hoofdbestuur van de SGP stelde in 1996 een tweetal commissies in. Op 6 januari was dat de Commissie Algehele Herziening Statuten en Algemeen Reglement. De opdracht aan deze commissie was technisch van aard. De tekst van de statuten en het reglement moest getoetst worden aan interne en externe besluitvorming, bestuurlijke ontwikkelingen en op onderlinge samenhang. In zijn vergadering van 31 mei benoemde het hoofdbestuur een commissie die het hoofdbestuur op korte termijn moest adviseren aangaande de gebruiks(on)mogelijkheden van Internet voor met name de SGP.

regionale vergaderingen

Op 31 mei besloot het hoofdbestuur tevens om in het vergaderseizoen 1996-1997 een tiental regionale vergaderingen te beleggen. Met dit soort bijeenkomsten was al ervaring opgedaan ter voorbereiding van de huishoudelijke vergadering in januari over de positie van de vrouw in de partij. De nu geplande regionale vergaderingen zouden ertoe moeten bijdragen dat de afstand tussen bestuur en achterban in verschillende opzichten verkleind zou worden. Het hoofdbestuur zag deze bijeenkomsten vooral als een instrument om uitvoering te geven aan zijn taak het gemeenschappelijke binnen de principiële kaders van de partij te benadrukken. Daarnaast hoopte het op deze wijze de ruimte te bieden aan verschillende opvattingen over zaken die het wezen van de partij niet raakten, zodat een polariserend werkende vleugelvorming vermeden zou worden. Aandacht zou ook worden besteed aan de komende gemeenteraadsverkiezingen en eventuele vragen met betrekking tot samenwerking met andere partijen. Wat betreft het publiek op deze bijeenkomsten dacht het hoofdbestuur aan de regionaal opererende partijorganen en studieverenigingen, waarbij de nadruk op bestuursleden zou moeten liggen. Van de zijde van het hoofdbestuur zouden minimaal drie leden (onder wie ten minste één lid van het dagelijks bestuur) en de algemeen secretaris aanwezig zijn, met daarnaast zo mogelijk één SGP-parlementariër. In het najaar van 1996 vonden vier regionale bijeenkomsten plaats.

toelichting beginselprogramma

Begin september verscheen het boek *Toelichting op het Program van Beginselen van de Staatkundig Gereformeerde Partij*, de eerste complete toelichting op het SGP-beginselprogramma in de geschiedenis van de partij. Het hoofdbestuur van de SGP had de tekst van deze publicatie in haar

vergadering van 6 januari vastgesteld. De tekst was samengesteld door een in 1990 ingestelde commissie van twaalf personen, die onder voorzitterschap stond van de oud-SGP-voorzitter ds. D. Slagboom.

internationale contacten

Op 3 en 4 mei vond een mede door de SGP georganiseerde conferentie over gemeentepolitiek plaats in Boedapest. Er werd onder meer gesproken door SGP-senator G. Holdijk. Hij voerde eveneens het woord tijdens een conferentie in Cluj (Roemenië) op 2 en 3 juli waar hetzelfde onderwerp aan de orde was. Van 16 tot en met 20 september bezocht een delegatie uit Hongarije en Roemenië de SGP. Het werkbezoek ging over de praktische werking van de drie bestuurslagen in Nederland (Rijk, provincie en gemeenten).

verwante instellingen en publicaties

De Guido de Brèsstichting, het studiecentrum van de SGP, publiceerde in 1996 een vijftal 'commentaren'. In *Het referendum opnieuw bezien* zette J. Weggeman de principiële en praktische bezwaren van de SGP tegen een correctief wetgevingsreferendum uiteen. *Het waterschap boven water* van de hand van D.J.H. van Dijk verschaft informatie over de waterschappen - die zich de laatste tijd hadden ontwikkeld tot een volwaardig lichaam van openbaar bestuur. J. Mulder, de directeur van het SGP-studiecentrum, en A. Weggeman betoogden in *Onderwijs als aanhoudende zorg van de gemeente*, dat de kabinetsvoorstellen met betrekking tot de rol van de gemeenten in het onderwijs botsten met artikel 23 van de grondwet. A. van Maldegem en J. Jansen wezen in *Zuinig en zorgzaam: visie op toekomstig energiebeleid* het gebruik van kernenergie af - een binnen de SGP opmerkelijk standpunt. Het laatste commentaar verscheen van de hand van P.C. van Olst, *Uiten binnen de perken: over de grenzen van de vrijheid van meningsuiting en betoging*. Hij was van mening dat een burgemeester een betoging niet alleen om redenen van te verwachten ordeverstoring moest kunnen verbieden, maar ook een zekere bevoegdheid diende te krijgen om op inhoudelijke gronden een betoging te weren.

Naast de commentaren publiceerde de De Brèsstichting een tweetal nota's. Tegen het einde van de zomer verscheen *Ver weg en toch dichtbij: SGP-visie op buitenlands beleid*. Een werkgroep onder voorzitterschap van W. Fieret met J.H. Visser als redacteur beschreef hierin de staatkundig-gereformeerde visie op de internationale verhoudingen. De nota *Weer wat nieuws!: een kritische blik op staatkundige vernieuwingen* besteedde in het bijzonder aandacht aan het referendum en het kiesstelsel. De studie werd geschreven door J. Weggeman onder auspiciën van een werkgroep onder voorzitterschap van Holdijk. Een al dan niet gematigd districtenstelsel wees deze werkgroep beslist af. Dat was niet het geval met het Duitse kiesstelsel, maar ook hierbij

werden toch vraagtekens geplaatst.

Op 27 september organiseerde de Guido de Brèsstichting in samenwerking met de LVSGS/SGP-jongeren een studentenbijeenkomst op het Binnenhof over het thema 'Moet de SGP veranderen om dezelfde te blijven?'. Sprekers waren het Zuid-Hollandse SGP-Statelid M. Houtman en L.J. Molenaar, sympathisant van de Landelijke Stichting ter bevordering van de Staatkundig Gereformeerde beginselen. Op 1 november belegde het SGP-studiecentrum een congres over 'alternatieve leefvormen'. Er werd onder meer gesproken door Holdijk en ds. W.Chr. Hovius, die in 1993 was afgetreden als SGP-voorzitter omdat hij zich niet met het standpunt van het hoofdbestuur aangaande het lidmaatschap van vrouwen kon verenigen.

De Stichting Voorlichtings- en Vormingscentrum (SVV) van de SGP organiseerde op 7 juni een congres over lokaal onderwijsbeleid. Staatssecretaris T. Netelenbos van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen behoorde tot de sprekers. Op 11 oktober organiseerde de SVV samen met het hoofdbestuur een congres voor met name SGP-bestuurders en kerkenraadsleden. Het onderwerp was 'stille armoede'. Onder anderen politiek leider Van der Vlies hield een inleiding. Over hetzelfde thema had de SVV in mei - nu in samenwerking met de LVSGS/SGP-jongeren - een brochure uitgegeven, getiteld *Stille armoede in een rijk land*, geschreven door J.R.C. Jansen. Deze informatieve brochure was speciaal bestemd voor kerkelijke diaconieën.

De LVSGS/SGP-jongeren hielden op 13 april hun jongerendag. Het thema was 'Brandpunt Jeruzalem'. Voor zo'n duizend bezoekers sprak onder meer het Tweede-Kamerlid van D66 J.Th. Hoekema over het vredesproces tussen de Israëli's en de Palestijnen. Op deze bijeenkomst presenteerde de SGP-jongerenorganisatie ook een 'Israël-manifest', dat op 15 april aan de Israëli-sche ambassadeur werd aangeboden. Het manifest stelde onder andere dat Jeruzalem de enige en ondeelbare hoofdstad van de staat Israël en het joodse volk was.

De SGP-jongeren waren ook actief op het terrein van de nieuwe media zoals Internet. Op 23 maart was er een bezinningsavond 'Omgaan met nieuwe media' en op 30 maart een kaderdag over dit onderwerp. Bovendien waren er in het najaar een aantal regionale bijeenkomsten over Internet.

Op 8 juni organiseerden de SGP-jongeren een bezinningsbijeenkomst over drugs. Tot de sprekers behoorde Tanis. De jaarvergadering van de LVSGS/SGP-jongeren was op 3 mei.

Op 1 november was er een studieconferentie over het thema 'SGP-jongeren op weg naar 2000'. Het staatkundig-gereformeerde Eerste-Kamerlid Van den Berg voerde er onder meer het woord.

De SGP-jongerenorganisatie liet in 1996 twee publicaties het licht zien. In mei verscheen de 'Info-schets': *Ontoelaatbare reclame toch toegelaten*, geschreven door W.A. Zondag, lid van de sectie Info-zaken van de LVSGS/SGP-jongeren. In december werd de brochure *Vijftig jaar Verenigde Naties: hoedster van vrede en veiligheid* gepubliceerd, geschreven door W.

Vastenhoud. In dit geschrift werd het traditioneel sterk afwijzende standpunt van de SGP ten aanzien van de Verenigde Naties duidelijk genuanceerd.

Volkspartij voor Vrijheid en Democratie (VVD)

In 1996 discussieerde de VVD over de toekomst van het liberalisme. Evenals in 1995 kwam partijleider Bolkestein veelvuldig in het nieuws met opmerkelijke uitspraken, die zich regelmatig richtten tegen het kabinetsbeleid. Soms bracht hem dat in conflict met de liberale bewindslieden. Zo pleitte hij in februari voor bijstelling van het regeerakkoord, hetgeen hem op een afwijzende reactie kwam te staan van minister van Binnenlandse Zaken en partijgenoot Dijkstal.

partijraden

Op 23 maart kwam de partijraad bijeen in Bussum. De aanwezigen bogen zich onder andere over de uitkomsten van de in november 1995 gehouden themadag 'energiebeleid'. Op de partijraad van 22 juni - eveneens in Bussum - stond de inhoudelijke discussie over 'individualisering en liberalisme' (zie hieronder) centraal. Op 20 september werd in Arnhem de traditionele 'Prinsjesdagpartijraad' gehouden.

algemene ledenvergadering

Op 19 en 20 april hield de VVD haar jaarlijkse algemene ledenvergadering in Noordwijkerhout. Tijdens het huishoudelijk gedeelte werd het beleidsplan van het hoofdbestuur voor 1996 in grote lijnen goedgekeurd. De in augustus vorig jaar overleden oud-minister G.M.V. van Aardenne werd postuum door de afgevaardigden tot erelid van de partij benoemd.

Minister Dijkstal kwam op de algemene ledenvergadering in aanvaring met senator H. Wiegel. Hij verweet in zijn toespraak Wiegel dat deze in zijn functie van voorzitter van de koepelorganisatie van zorgverzekeraars het broze akkoord tussen het kabinet en de verzekeraars over de invoering van een eigen bijdrage in de gezondheidszorg had ondergraven. Eerste-Kamerfractievoorzitter F. Korthals Altes nam Wiegel echter in bescherming en verwoordde zijn mening als volgt: 'Leden van de Eerste Kamer staan vaak nog midden in de samenleving. Dat staat los van wat zij als politiek standpunt in de Eerste Kamer innemen' (*de Volkskrant*, 22 april 1996).

De algemene vergadering benoemde A.J. Korff en R.G.P. Sandberg respectievelijk tot algemeen secretaris en penningmeester van het hoofdbestuur. Beiden bekleedden deze functies vanaf oktober 1995 al in waarnemende zin. R. Haafkens kreeg de functie van ondervoorzitter. Op de vergadering kwamen nog enkele partijorganisatorische zaken aan de orde. Zo kondigde het hoofdbestuur plannen aan voor het oprichten van een opleidingsinstituut

om de scholing en vorming binnen de partij te versterken. Partijvoorzitter Hoekzema maakte in zijn toespraak verder gewag van het bestaan van ledenpanels, elk begeleid door een kamerlid, die de betrokkenheid van de leden bij de partij moesten gaan vergroten. Zo waren er al een jongerenpanel en regionale panels in Amsterdam, Rotterdam en Overijssel actief.

partijdiscussie 'liberalisme 21ste eeuw'

Het hoofdbestuur begon in het voorjaar een fundamentele discussie over hoe het liberalisme er in de toekomst uit zou moeten komen te zien. Een en ander zou mogelijkwerwijs uitmonden in een nieuw beginselprogramma. In april stelde het bestuur de commissie Liberalisme 21ste eeuw in. Voorzitter werd I.W. Opstelten, burgemeester van Utrecht en oud-ondervoorzitter van de VVD. Andere prominente leden waren onder anderen de oud-voorzitter van de Eerste-Kamerfractie G. Zoutendijk, directeur K. Groenveld van de Prof.mr. B.M. Teldersstichting - het wetenschappelijk bureau van de VVD - en de politiek filosoof A.A.M. Kinneging. De commissie diende 'liberale antwoorden te formuleren op de vragen die de maatschappelijke ontwikkelingen oproepen', onder andere met betrekking tot de publieke moraal.

Als eerste aanzet voor de discussie hield de partij op 11 mei een themadag over 'individualisering en liberalisme'. Hier werd een notitie van de Teldersstichting besproken, die gebaseerd was op de conclusies van haar in 1995 verschenen geschrift *Tussen vrijblijvendheid en paternalisme*. Het stuk pleitte voor het ontwikkelen van een publieke moraal om ongewenste neveneffecten van de individualisering te beperken. De oude VVD-verkiezingsleuze uit 1982 'Gewoon jezelf zijn' moest tot het verleden gaan behoren. Moraliseren onder het liberale motto 'vrijheid verplicht tot verantwoordelijkheid' diende niet langer meer taboe te zijn. De aanwezigen bleken echter grote moeite te hebben met het woord 'moraliseren', dat dan ook veranderd werd in het in liberale ogen minder beladen 'normen stellen'.

Ook de aan de VVD gelieerde Jongeren Organisatie Vrijheid en Democratie (JOVD) keerde zich in een artikel van de hand van haar voorzitter mevr. C. Scheidel en het hoofdbestuurslid C. Jetten tegen een moraliserende overheid. De beide auteurs moesten niets hebben van 'de moraalridders die momenteel in de VVD het debat aanjagen' (*de Volkskrant*, 3 juni 1996).

De uitkomsten van de themadag stonden vervolgens ter discussie op de partijraad in juni. Ook hier voelde men niets voor een moraliserende taak van politici en overheid: moraliseren zou neerkomen op bemoeizucht, hetgeen in tegenspraak was met het liberale gedachtegoed over de autonomie van het individu. Toen Groenveld het woord 'moraliseren' in de mond nam werd hij zelfs onthaald op een driewerf 'nee!' uit de zaal. Bolkestein bracht in zijn afsluitende rede de gemoederen weer wat tot bedaren. Hij meende dat het bijbrengen van algemeen beschaafde normen en waarden niet een taak moest zijn van de staat, maar van de ouders, daarin gesteund door het onderwijs.

De bijeenkomst van de partijraad had overigens geen besluitvormend karakter. De uitkomsten ervan zouden betrokken worden bij het rapport dat de commissie Liberalisme 21ste eeuw voorbereidde. In december werd dit rapport gepubliceerd, onder de titel *Vrij en verantwoordelijk: een liberaal toekomstperspectief*. De commissie zag in nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen als individualisering, mondialisering en de technologische revolutie geen aanleiding de liberale beginselen aan te passen. Wel erkende ze dat in een tijd van individualisering het belang van verantwoordelijk burgerschap extra onderstreept moest worden. In het begin van 1997 zou het rapport in de partijafdelingen besproken worden, waarna de algemene vergadering zich er in mei definitief over zou uitspreken.

Europa

Evenals in voorgaande jaren leidde het thema Europa tot enige verdeeldheid binnen de VVD. In maart leverde Bolkestein felle kritiek op het zogenaamde Benelux-memorandum, opgesteld ten behoeve van de Intergouvernementele Conferentie (IGC), die aan het eind van die maand in Turijn gehouden zou worden. Het memorandum pleitte voor een andere wijze van besluitvorming in de EU, waarbij bij belangrijke besluiten niet langer unanimiteit vereist zou zijn maar een meerderheid van stemmen voldoende was. Bolkestein was hier een verklaard tegenstander van en wilde het vetorecht van elke lidstaat handhaven. Hij kwam hiermee tegenover het kabinet te staan. D66-minister van Buitenlandse Zaken Van Mierlo en premier Kok reageerden geërgerd. Ook binnen de VVD lagen de meningen verdeeld. De Tweede-Kamerfractie schaarde zich achter haar politiek leider. De liberale delegatie in het Europees Parlement en de Eerste-Kamerfractie daarentegen wilden het vetorecht laten vallen. Aan dit meningsverschil lagen verschillende opvattingen over de mate van Europese integratie ten grondslag. Voor Bolkestein moest die minder ver gaan dan voor exponenten van de pro-Europastroming in de VVD, zoals de voorzitter van de liberale fractie in het Europees Parlement G.M. de Vries en W.F. van Eekelen, VVD-senator en voorzitter van de Europese Beweging Nederland. In april had Bolkestein een gesprek met de liberale delegatie in Straatsburg, dat de kou wat uit de lucht nam. Volgens Europarlementariër J.G.C. Wiebenga was men het 'voor 98 procent met elkaar eens' (*de Volkskrant*, 19 april 1996). Ook op de algemene vergadering van de VVD in april was Europa een punt van discussie. Er vond onder andere een deelsessie over dit onderwerp plaats.

Liberale Internationale

Van 5 tot 8 juni werd in Noordwijk het 47ste congres van de Liberale Internationale (LI) gehouden over het thema 'media en democratie'. Het congres werd gesponsord door een aantal bedrijven, waaronder de KLM en het farmaceutisch bedrijf Merck, Sharp & Dohme, waar Bolkestein commissaris van was. Bolkestein presenteerde er de notitie *Media and Democracy*, waarin hij de mening vertolkte dat de democratie in gevaar kwam als de media aan de werking van de markt overgelaten zouden worden. Bolkestein werd op de bijeenkomst geïnstalleerd als nieuwe president van de LI. Hij was de opvolger van D. Steel, de leider van de *Liberal Democrats*. In zijn speech tot het congres liet hij weten tijdens zijn voorzitterschap vooral aandacht te willen besteden aan wereldwijde misdaadbestrijding, de bevordering van de vrijhandel en de naleving van de Rechten van de Mens.

Tweede-Kamerverkiezingen 1998

Het hoofdbestuur stelde in april de commissie Kandidaatstelling Tweede Kamer in onder voorzitterschap van de voormalige fractievoorzitter van de Eerste Kamer, D. Luteijn. De commissie moest het hoofdbestuur gaan adviseren over geschikte kandidaten voor de groslijst. In oktober werd de commissie geïnstalleerd die het verkiezingsprogramma zou gaan schrijven. Voorzitter hiervan werd Linschoten, die in juni was afgetreden als staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (zie ook in deze Kroniek onder Hoofdmomenten). Korthals Altes werd vice-voorzitter.

Commissarissen van de Koningin in Groningen en Gelderland

In juni nam H.J.L. Vonhoff afscheid als Commissaris van de Koningin in Groningen wegens het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd. Hij had deze functie vanaf 1980 bekleed. Over zijn opvolging ontstond enige commotie binnen de partij. De afdeling Groningen van de VVD wilde namelijk dat de nieuwe Commissaris van de Koningin wederom een liberaal zou zijn, omdat de PvdA al een dominante rol speelde in de stedelijke en provinciale politiek. Bovendien waren er persoonlijke bezwaren tegen de PvdA-kandidaat J.G.M. Alders. Zo zou hij onvoldoende in staat zijn als ambassadeur van de provincie op te treden bij het bedrijfsleven. De landelijke partijtop daarentegen (en met name Bolkestein) hechtte meer belang aan een VVD-commissaris in Gelderland, een post die in december vrij zou komen doordat de D66-er J.C. Terlouw met pensioen ging. De VVD-top kon zich goed verenigen met de benoeming van Alders, die overigens ook de voorkeur had van de volledige vertrouwenscommissie uit de Provinciale Staten van Groningen (inclusief de VVD). Uit protest tegen de gang van zaken schortte de Groninger afdeling in mei al haar activiteiten op. In augustus vond een

gesprek plaats tussen de afdeling enerzijds en landelijk voorzitter Hoekzema en Bolkestein anderzijds, waarin het meningsverschil werd bijgelegd. Bolkestein deed de toezegging dat hij zich in de toekomst ervoor zou inzetten om op belangrijke posten in Groningen een VVD-er benoemd te krijgen.

In oktober ontstond ook rond de benoeming van een nieuwe Commissaris van de Koningin in Gelderland beroering in de VVD. De twee belangrijkste liberale kandidaten voor deze post waren oud-minister en oud-burgemeester van Breda E.H.T.M. Nijpels en voormalig VVD-voorzitter J. Kamminga. De vertrouwenscommissie onder leiding van de liberale mevr. C.E. van Berkestijn-Terlingen droeg in meerderheid Nijpels voor. Van Berkestijn had zich overigens eerder - naar verluidt onder druk van Bolkestein, die geen politieke vriend van Nijpels was - een voorstander van Kamminga betoond, maar was weer van mening veranderd. De voorkeur voor Nijpels bracht de commissie tegenover de VVD-Statenfractie, die Kamminga prefereerde. De coalitiepartners CDA, PvdA en D66 in de Gedeputeerde Staten toonden zich zeer verontwaardigd dat de VVD-fractie zich had uitgesproken terwijl de benoemingsprocedure nog liep. Ze sloten gevolgen voor de politieke samenwerking niet uit. Nadat de fractie had erkend een fout te hebben gemaakt, was de crisis bezworen. Minister Dijkstal negeerde uiteindelijk het advies van de vertrouwenscommissie en benoemde Kamminga op de post. Hij kondigde bovendien aan dat hij de rijksrecherche opdracht zou geven het uitlekken van de namen van de kandidaten te onderzoeken. Beide feiten leverden woedende reacties op van de commissie, die zich niet serieus genomen voelde. Kamminga, die in juni afscheid had genomen als voorzitter van de ondernemersvereniging voor het midden-en kleinbedrijf MKB-Nederland, zou begin januari 1997 als Commissaris van de Koningin geïnstalleerd worden.

commissariaat van Bolkestein

In september raakte Bolkestein in opspraak, toen het televisieprogramma *Netwerk* bekendmaakte dat hij in 1995 tot driemaal toe geprobeerd zou hebben het beleid van D66-minister mevr. E. Borst-Eilers van Volksgezondheid, Welzijn en Sport te beïnvloeden ten gunste van het farmaceutisch bedrijf Merck, Sharp & Dohme (MSD), waarvan hij commissaris was. Minister Borst liet in een reactie op kamervragen weten dat zijn pogingen voor haar beleid geen gevolgen hadden gehad. De VVD steunde haar politiek leider en was van mening dat er niets onoirbaars was gebeurd, omdat Bolkestein Borst had benaderd in zijn functie van commissaris en niet als VVD-fractievoorzitter. De Tweede Kamer wilde echter tekst en uitleg van de VVD-leider zelf over een mogelijke belangenverstrengeling. Bolkestein, die op het moment dat het nieuws naar buiten kwam op Cyprus verbleef, vond het evenwel niet nodig vervroegd naar Nederland terug te keren. Dit wekte de irritatie van de coalitiepartners D66 en PvdA. Na zijn terugkeer liet Bolkestein aan de pers weten zorgvuldig en terughoudend gehandeld te

hebben en altijd een scheiding te hebben aangebracht tussen zijn handelen als fractievoorzitter en als commissaris. Op 2 oktober vond een debat in de Tweede Kamer plaats over de nevenfuncties van kamerleden. Bolkestein nam hierin wat gas terug. Hij liet weten zijn lobby-activiteiten voor MSD te zullen staken, totdat er duidelijkheid gecreëerd zou worden in de Tweede Kamer over de vraag wat parlementariërs mogen in nevenfuncties. Op instigatie van D66 werd het dagelijks bestuur van de Tweede Kamer gevraagd met voorstellen te komen voor een 'toetsingskader', waarmee de verlangde duidelijkheid geschapen diende te worden. Hoewel er alom kritiek was op Bolkesteins optreden, haalde een motie van GroenLinks en SP waarin het lobbygedrag van Bolkestein werd afgekeurd het niet.

partijbijeenkomsten

Op 17 februari organiseerde het hoofdbestuur een themadag over mobiliteit. Veel onderwerpen die op deze dag aan de orde kwamen, werden eveneens besproken op een zogenaamd 'flitscongres', gehouden op 16 maart met als thema 'nationaal ruimtelijk beleid'. Men discussieerde aan de hand van een notitie die de partijcommissie Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening had opgesteld over de actualisering van dit beleid.

Op 23 november hield de VVD een openbaar symposium in Amsterdam onder het motto 'VVD en migranten: samen naar de toekomst'. Bolkestein riep tijdens de bijeenkomst nogal wat weerstand op bij de vele aanwezige allochtonen, toen hij de Westerse beschaving superieur achtte aan die van de islamitische landen.

Op 30 november hield het hoofdbestuur de themadag 'zorgen voor de toekomst' over het ouderenbeleid. Partijvoorzitter Hoekzema installeerde op de bijeenkomst een Initiatiefgroep Ouderenbeleid onder voorzitterschap van het oud-Tweede-Kamerlid mevr. N. Rempt-Halmmans de Jongh. Deze groep diende het hoofdbestuur te ondersteunen bij het vormgeven van een ouderenbeleid. De uitkomsten van de dag zouden verder besproken worden op de partijraad van april 1997.

verwante instellingen en publicaties

De Teldersstichting organiseerde samen met de partijcommissie Wetenschap en Technologiebeleid op 18 maart een symposium over de kwaliteit van het natuurwetenschappelijk en technisch onderzoek op Nederlandse universiteiten. Op 29 maart hield het wetenschappelijk bureau samen met het internationaal secretariaat van de VVD een besloten bijeenkomst over de toekomst van de Europese Unie. Een notitie van P.G.C. van Schie, *Kwellingen in kaart*, stond ter discussie. De Teldersstichting publiceerde in 1996 een tweetal geschriften. Onder redactie van K. Groenveld zag *Proliferatie van mensenrechten* het licht, een bundeling van artikelen die eerder in *Liberaal Reveil* -

het blad van het wetenschappelijk bureau - verschenen waren. Van Schie tekende voor *Nationaal belang: over de bruikbaarheid van het begrip voor een liberaal buitenlands beleid*. In het geschrift leverde hij kritiek op D66-minister Van Mierlo's omschrijving van het nationaal belang, zoals die dat verwoord had in zijn Herijkingsnota buitenlands beleid. Hij vond dat Van Mierlo het begrip zo breed had ingevuld, dat eigenlijk alles er onder viel en niets meer werkelijk van belang was. De nieuwe voorzitter van de JOVD mevr. Scheidel liet in een reactie op het geschrift echter weten de omschrijving van de Teldersstichting weer veel te eng te vinden.

De JOVD hield in 1996 een drietal bijeenkomsten. Op 23 en 24 maart congresseerden de jonge liberalen over Europa. Tijdens deze vergadering trad A. Toor af als voorzitter van de JOVD en werd opgevolgd door mevr. C. Scheidel. Een opvallend besluit van het congres betrof verder het opheffen van de afdeling 't Gooi, omdat deze een aantal keren negatief in de publiciteit was gekomen vanwege banden met onder andere het extreem-rechtse Oud Strijders Legioen. Op 23 en 24 juni werd de jaarlijkse algemene vergadering gehouden met als thema 'vrede en veiligheid. Op 16 en 17 november spraken de jonge liberalen over de werkgelegenheid.

Op 9 maart organiseerde de Haya van Somerenstichting een landelijke dag 'vorming en scholing', waarop het startsein gegeven werd voor de 'Leergang Besturen' - een serie bijeenkomsten en cursussen voor bestuursleden van de partij.

Op 15 en 16 maart hield de Organisatie Vrouwen in de VVD haar congres met als thema 'de ondernemende vrouw'. Op 9 november belegde zij een conferentie over de ondernemende vrouw in de landbouw.

De VVD-Bestuurdersvereniging vierde op 1 en 2 november haar vijftigjarig bestaan. Ter gelegenheid daarvan verscheen *96 x Knipoog*, een bundeling van columns van de hand van mevr. L. van Haren die eerder in het verenigingsblad *Provincie en Gemeente* waren gepubliceerd.

personalia

Op 3 juni overleed W.H. Fockema Andreae, die van 1949 tot 1950 in het kabinet Drees-Van Schaik staatssecretaris van Oorlog was geweest.

Op 16 juli overleed H.R. Nord, voortrekker van de Europese eenwording binnen de VVD. Vanaf 1979, toen de eerste rechtstreekse verkiezing voor het Europees Parlement werd gehouden, tot 1989 was hij Europarlementariër. Bij de Europese verkiezingen van 1984 was hij tevens lijsttrekker. In 1987 werd de naar hem vernoemde Mr. H.R. Nordstichting in het leven geroepen, die zich bezig zou gaan houden met het begeleiden en coördineren van de Europese voorlichtingscampagnes van de VVD. Ook binnen de landelijke VVD bekleedde hij vele functies. In 1989 werd hij bij de afsluiting van zijn actieve parlementaire loopbaan tot erelid van de VVD benoemd.

Op 31 juli overleed H.R. van Houten. Hij was staatssecretaris van Buiten-

landse Zaken in het kabinet-De Quay (1959-1963).

In november werd R.L.O. Linschoten tot kroonlid van de Sociaal-Economische Raad (SER) benoemd. Hij volgde F.H.G. de Grave op, die eerder in juni zijn plaats in het kabinet als staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid had ingenomen.